

VII. APÉNDICES

**APÉNDICE I: PRELIMINARES DE LA EDICIÓN
AREVALIANA AL POEMA DE JUVENCO**

C. VETTI AQUILINI

IUVENCI

PRESBITERI HISPANI

CARMINA

C. VETTI AQUILINI

IUVENCI

PRESBITERI HISPANI

HISTORIAE EVANGELICAE

LIBRI IV

EIUSDEM CARMINA DUBIA, AUT SUPPOSITICIA

AD MSS. CODICES

VATICANOS, ALIOSQUE, ET AD VETERES EDITIONES RECENSUIT

FAUSTINUS AREVALUS.

AD ILLUSTRISSIMUM, ET REVERENDISSIMUM D. D.

GREGORIUM ALPHONSUM

VILLAGOMEZ LORENZANA,

ARCHIDIACONUM CALATRAVAE.

ROMAE. 1792

APUD ANTONIUM FULGONIUM.

ILLUSTRISSIMO¹, ET REVERENDISSIMO DOMINO
D. GREGORIO ALPHONSO
VILLAGOMEZ LORENZANA
EQUITI PRAECLARI REGII ORDINIS HISPANICI CAROLI III, , ARCHIDIACONO
CALATRAVAE, CANONICO TOLETANO, ETC.
FAUSTINUS AREVALUS.

Evangelicam Historiam, Gregori, vir amplissime, quam Latinis versibus Iuvenus presbyter reddidit, cum ad vetera exemplaria recognoscere, subiectisque notationibus, quod proxime in Dracontio², nec multo ante in Prudentio, feceram, illustrare constituissem, iamque adeo in eo essem, ut de editione cogitarem; argumenti difficultate non minus quam maiestate subito deterritus, omnino ab hac mente destituissem, nisi tu pro eo, quo es in omne litterarum genus, tum vel maxime in has sanctiores studio, intercessisses, stimulosque mihi cum ad alia opera absolvenda, tum praesertim ad hoc perficiendum admovisses. Itaque, quod faciendam erat homini, tot nominibus tibi obstricto, quique tantum iudicio atque amoris tuo tribuit, quantum quam paucissimorum, statim tibi parui, ac Iuvenum meum qualitercumque absolutum typographicis operis excudendum tradidi; quem modo a praelo recentem tibi sisto, *virtuti*, ut ait ille, *ac meritis dedicans librum tuis*. Fateor sane, eius editionem non illam quidem ad unguem perfectam, aut numeris suis omnibus absolutam fuisse: sed tamen omnium, quae adhuc procuratae sunt, locupletissimam, et ad eam perfectionem, quasque fastigium, quod a me exspectari potuit, pro virili mea parte, ut tibi obsequerem, esse perductam, nemo, opinor, inficiabitur. Qua in re non solum me quam gratissimum³ erga te cognosci cupio; sed etiam spero, opto quidem certe, memorem videri beneficiorum, quae ab eminentissimo cardinale Francisco Antonio Lorenzana, archiepiscopo Toletano, tuo avunculo, tuique amatissimo, in me collata sunt, quaeque ego memoria colam sempiterna. Quid autem mihi gratius et optatius, quid iucundius accidere potuit, quam ut vetustissimum christianae poseos monumentum, a nobilissimo presbytero Hispano Iuenco, profanis perinde ac sacris litteris apprime exculcto, sub ipsa initia pacis a Constantino imperatore Ecclesiae redditae elaboratum, et nunc denique a me recensitum, te hortatore et auspice, qui ea decora omnia

¹ En estos términos se inicia la primera página indicada en la edición de nuestro humanista con números romanos. Esta es la número V. Iremos señalando el cambio de página para acceder con facilidad a los fragmentos que en cada caso sean aludidos, con motivo de las distintas cuestiones referidas a lo largo de todo nuestro estudio, para que resulten válidas y asequibles las indicaciones y remisiones que hemos realizado a lo largo de la Tesis a estas páginas.

² Inicia la p. VI de la edición arevaliana.

³ Encabeza este término la página VII.

quibus Iuencus maxime excelluit, in te ipso collecta refers, prodeat in lucem, communemque reipublicae christianae utilitatem? Ut enim praeclara illa avitae nobilitatis tuae monumenta, et trophaea praeteream, quae iam inde a primis Hispanorum praeliis contra Mauros in oppido Mogroveio adhuc visuntur, habes profecto in maioribus tuis, quibus iure, et merito gloriari possis, duos egregios viros Sanctorum fastis ascriptos, Turibium Alphonsum Mogroveium, Archiepiscopum⁴ Limanum, et Vincentium Lorenzana, abbatem ordinis S. Benedicti, cuius religiosum cultum domus tua materna sacello, ara, sacrisque concelebrat. Habes clarissimos duos antistites, Petrum Villagomez, qui in archiepiscopatus Limani provincia S. Turibio avunculo suo successit, et multa ingenii, doctrinaeque suae monumenta litteris consignata posteritati commendavit; et Ferdinandum Villagomez, episcopum Tlaxcalensem, qui concilii Mexicani pars magna fuit, cuius decreta et canones in ordinem formamque digessit. Habes, atque intueris, ut de aliis taceam, duo illa fulgentissima Hispaniae lumina, par nobile fratrum, avunculos tuos, eminentissimum, quem modo nominabam, card. Franciscum Antonium Lorenzana, huiusque non minus meritis quam nascendi sorte germanum, Thomam antistitem Gerundensem. Tot tamque praeclaris domesticis exemplis excitatus, quid miremur, si plura alia ornamenta virtute et ingenio parta tibi comparaveris, ut multo malueris tuis meritis quam tuorum laudibus commendari? Magnam equidem de te iam multo ante opinionem comprehenderam, quem non nescirem excellenti⁵ ingenio praeditum, incredibili discendi desiderio incensum, praeclaris iactis pueritiae et adolescentiae fundamentis, eloquentiae laude ornatum, cuius non illa quidem multa, sed sane illustria monumenta in vulgus prodierunt, ita in graviores facultates, praesertim vero in theologicas toto animo incubuisse, ut a primis iuventutis annis gravissimum munus quaerendi in omni theologiae genere, et iudicandi de iis qui in amplissima dioecesi Toletana ad animarum curam assumendi promovendique sunt, magna cum gloria, ac nominis existimatione sustineas. Verum opinionem meam longe vicit perspecta mihi singularis ingenii tui vis, et sacrae doctrinae ubertas; cum te Romae multis mensibus commorantem, fere quotidie de altissimis religionis nostrae mysteriis, ut occasio sese dabat, ex tempore subtiliter disserentem audierim, atque ita difficillima quaeque ad vivum resecantem, eaque facili et profluenti oratione expedientem, ut ingenium videreris (Augusti verbis utar) in numerato habere. Nec secus existimarunt tot illi viri principes, Ecclesiae et litterarum decora, quorum in consuetudinem, doctrinae amore⁶ ductus, te libenti animo dabas, et quibus ipse impense charus, acceptusque eras propter ingenii praestantiam

⁴ p. VIII.

⁵ p. IX.

⁶ p. X.

candoremque animi bene constituti. Mirari etiam in te licuit avidum studium Romanas antiquitates qua sacras, qua profanas investigandi, iudicium exquisitum in liberalium artium operibus aestimandis, ardens desiderium introspiciendi omnia pietatis opera, quae multa ac varia Romae sunt ad hominum aerumnas sublevandas sapienter instituta; ut maximopere optandum sit, tales ex Hispania huc ventitare viros, qui vicissim et bonam existimationem de gente nostra apud exteros inferant, et hinc in patriam reduces boni aliquid tamquam ex mercatura bonarum artium reportent.

Utinam vero mea haec in Iuvenum exercitatio, quae tuo etiam itineri Romano accepta referri debet, ceteris tuis cogitationibus et curis responderet! Verum si quid in ea deerit, vel potius quidquid deerit, deerunt enim multa, facile spero, te mihi condonaturum, vel propter ardui operis difficultatem, quam ipse in Breviario Isidoriano, in S. Martino Legionensi, in Patribus Toletanis recognoscendis⁷, ut eminentissimi editoris Lorenzana laborem aliqua ex parte relevares, diu expertus es, vel propter singularem humanitatem, qua bonarum litterarum cultores complecti soles, et me cum multis, vel dicam, ne parum gratus videar, cum primis benigne complecti voluisti. Vale.

Romae IV kal. Octobr. MDCCXCII.

Historiam⁸ Evangelicam, a C. Vettio Aquilino Iuvenco versibus redditam, quam Cl. Arevalus, susceptum in veteres christianos poetas longum operosumque laborem urgens continenti studio, ad veteres Codices recognovit, subiectisque adnotationibus enarravit, iussu reverendissimi P. S. P. A. magistri, legi perquam diligenter, adcurateque expendi. neque solum omnia catholice scripta cognovi; sed miratus praeterea sum vehementer singularem viri summi doctrinam, ingenii ac iudicii praestantiam, quibus corrupta sinceritati suae restituit, obscura feliciter explicavit, petitisque ex antiquorum cuiusvis generis scriptorum lectione luminibus illustravit. quamobrem cum omnium, qui in veterum monumentorum studio versantur, tum catholicae potissimum ecclesiae interesse maxime arbitror, ut typis quamprimum in vulgus prodeat.

Romae Nonis Septembr. 1792.

Ioseph Canonicus Reggi Vatic. Biblioth. Praefectus.

⁷ p. XI.
⁸ p. XII.

Si⁹ quid fuit Christiano poeta vere dignum, et in quo ad communem fidelium utilitatem operam ipse suam impendere posset, hoc certe fuit Verbi Dei ac Reparatoris nostri ortum, gesta, effata, nec non huius, quae supra firmam petram posita est, Ecclesiae primordia carminibus posteritati mandare. Quem etenim nobiliorem πρωτῆ τυπον quod clarius exemplar sibi proponere, aliisque exhiber poterat Christianus vates, quam eius celebrare laudes, per quem in piorum sortem se vocatum, et cuncta terrarum exoptatam lucem conspexisse, atque gentibus salutem allatam esse, gloriaretur? Hoc Caius Vettius Aquilinus Iuuenus presbyter Hispanus antiquus, nobilissimusque vir in quatuor Evangeliorum libris carmine exarandis mirifice adeo fuit executus, ut de ipso praecipue Oracula illa, quae Sibyllis tribuuntur, lucuta esse videantur, cum de Christianis vatibus cecinere:

Αἴτο δ' ἠψωθῆντες ἄπ' ἠθανῆτοιο προφῆται,
 Καὶ μῆγα χῆρμα βροτοῦς πῆντεσσι φῆροντες
 Μοῖνοις γῆρ σφιν δῆκε θεῶς μῆγας εῆφρονα βουλῆν,
 Καὶ πῆστιν, καὶ ἄριστον ἄνῆ στῆθεσσι νῆημα.

Et sane quid eo simplicius in eadem styli elegantia, quid fidelius in gestorum enarratione, quid aptius ad caelestem illam unionem, ut diuina verba semper recognoscas? Cum ipso autem proprie contendisse iudico Faustinum Areualum Virum Clarissimum, qui postquam Prudentium, et Dracontium summa cum laude illustravit, adeo ut nihil amplius eius laboribus addi posse videatur, quum ad Iuencum animum quoque converterit, variis conlatis codicibus, perpensis ponderatisque singulis fere verbi, tanta cura ac diligentia corrupta emendavit, oblitterata restituit, tantaque eruditionis varietate eius libris lucem est afferre conatus, ut, quod ne excogitari quidem posse censebatur, copiosissime praestiterit. Cum itaque Reverendissimi P. Thomae Vincentii Pani S. P. A. M. iussu tanti Viri opus perlegerim, maximae fidelibus utilitati, et pio vetusto Poetae summo decori, nec non recenti Auctori immortalis gloriae futurum existimo, si publici iuris fiat; atque in horum fidem

Dabam Romae ex Canonica S. Mariae Pacis VI. Idus Septembris an. MDCCXCII.

D. Gaspar Bertalazone Can. Reg. Lat. Abbas perpetuus,
 et Sac. Rom. Vniuers. Inquisit. Qualificator.

⁹ p. XIII.

De¹⁰ Iuenci hispani presbyteri Historia evangelica, deque prolegomenis, et notationibus, quibus nouissime eam auxit, et illustrauit hispanus et ipse presbyter Faustinus Areualus, assentior omni ex parte viris amplissimis, qui proxime ante me hoc censendi munere defuncti sunt; quod dum facio, bis mihi videor, contra quam ille apud Comicum seruus, scite, et ad rem meam valde accomodate facere, qui una opera et qui meus de Iuenci editore, et scholiaste sensus sit, libere aperiam, et, quoniam multi iam anni sunt, cum hominem amo, omnem ab amicitia nostra assentationes, et $\square\pi\epsilon\rho\beta\omicron\lambda\square\zeta$ suspicionem, removeam, qui nihil de ipso sentiam, nihil praedicem, nisi quae sensisse, et praedicasse iam ante me alios, quibus nulla fortasse cum homine eiusmodi usus, aut amicitiae necessitudo intercedat, et videam ipse, et videre facile quiuis possit. Quare cum tam multa sint ab utroque eorum, quos dixi, in medium prolata, quae editioni non dicam impedimento esse, sed eidem communem omnium, in quorum manus liber perueniet, assensum, et approbationem pro certo polliceantur, ac deferant, detur sane meo etiam iudicio, et suffragatione viro doctissimo, deque christianis poetis, atque adeo hispania sua, catholicaque rep. uniuersa benemerentissimo venia, ut recentem istum, quem adhuc domi continet, ingenii, doctrinaeque suae foetum quam primum in lucem proferre possit. Ita censeo.

Romae X. Kal. Octobr. MDCCXCII

Vitus Maria Giouenazzius.

IMPRIMATUR¹¹,

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro S. P. Apostolici.

F. Xaverius Passari Archiep. Laris. Vicesgerens.

IMPRIMATUR,

Fr. Thomas Vincentius Pani Ord. Praed. S. P. Apost. Magister.

¹⁰ p. XIV.

¹¹ p. XV.

INDEX¹²

Eorum, quae hoc volumine continentur.

Prolegomena. Caput I S. Hieronymi de Iuenco testimonia expenduntur. Opinio de religioso cultu olim Iuenco praestito reiicitur	p. 1
Caput II. Codices mss. Iuenci recensentur	p. 20
Caput III. Editiones Carminum Iuenci	p. 28
Caput IV. Elogia Iuenci ex veteribus scriptoribus, ac nonnullis recentibus petita	p. 42
Caput V. Matthaei locus cap. 20. v. 28. aliter a Iuenco lectus, ac nunc legitur	p. 51
Caput VI. Utilitas conferendi codices mss. Iuenci. Methodus huius editionis	p. 56
Evangelicae Historiae liber I	p. 61
Liber II	p. 162
Liber III	p. 240
Liber IV	p. 314
Appendix I. Liber in Genesin	p. 391
Appendix II. Carmen De Laudibus Domini	p. 448
Appendix III. Triumphus Christi heroicus	p. 456
Index verborum, et phrasium	p. 461
Index rerum, et nominum	p. 497
Addenda, et corrigenda	p. 518

¹² p. XVI. A partir de esta página se da comienzo a los prolegómenos de la edición arevaliana.

**APÉNDICE II: PROLEGÓMENOS AREVALIANOS A LA
EDICIÓN DE LA *HISTORIA EVANGELICA***

IN C. VETTIUM AQUILINUM IUVENCUM

CAPUT I

S. Hieronymi de Iuvenco testimonia expenduntur. Opinio de religioso cultu olim Iuvenco praestito reiicitur

1. Post Prudentium et Dracontium ad vetera exemplaria recognitos et, quoquo modo potui, illustratos, non tam a me reddenda est ratio, cur nunc Iuvencom simili cultu ornatum edam, quam cur tamdiu distulerim, aut alios illi praetulerim. Est enim Iuvencom, ut poetarum christianorum omnium, quos inter Latinos quidem exstitisse certo novimus, antiquissimus, ita etiam nitore verborum, elegantia styli, et veteri quadam simplicitate, ad divinum sui carminis argumentum plane accommodata, praestantissimus. In eius autem poemate non solum mirari licet primam, saltem inter Latinos, quatuor evangeliorum concordiam, ad cuius imitationem innumerae aliae postea prodierunt, verum etiam peculiare quasdam interpretationes sacrarum litterarum vetustate sua commendabiles, varietatem praeterea lectionis in volumine Evangeliorum, quo ille suo tempore, ineunte scilicet saeculo IV, utebatur.

2. Verum Prudentio principatum inter poetas christianos, quem olim libens cum plerisque asserui ob mirabilem rerum et carminum varietatem, acutissimum ingenium, ingentes spiritus poeticos, et singularem doctrinam, nec nunc quidem negare, aut in dubium revocare est animus. Ut autem proxime post Prudentium e mea manu prodiret Dracontius, illa me ratio impulit, quod huius carmina duabus partibus auctiora, quam quae antea prodierant, in codicibus mss. a me reperta, ex quibus omnino alius Dracontius apparet, multo maiorem utilitatem studiosis doctrinae et antiquitatis sacrae mihi visa sunt allatura, quam commentationes ullae meae in alios christianos poetas, in quorum poesi vix aliud agere licet, nisi veterem lectionem, codicibus optimaе notae inspectis, constituere.

3. Deterrebat me etiam ab editione Iuvencom maiestas ipsa argumenti. Quod si usu et exercitatione in hoc genere aliquid profeci, id totum in Salvatoris nostri gestis dictisque enarrandis conferendum quidem a me esse intelligo; sed adiumentum hoc valde exiguum ad tantum onus subeundum esse facile perspicio, cum istiusmodi tractationem non nisi timide et pedetentim quivis quamvis experientissimus debeat aggredi. Sequar igitur ducem Iuvencom non quidem passibus aequis, sed tamen ut potero. Commentationes in Sedulium, Aratorem, aliosque sacros poetas in aliud tempus differam, ne mihi aliquis exprobet, quod Antonio Nebrissensi Nicol. Antonius obiiciebat Biblioth. vet. l. II, c. 4, part. 1, num. 114: *Nullum vero hactenus habuisse Iuvencom, qui criticae industriae, aut explicationis facem, qua indiget, ei praeluceret, praeter unum Barthium ex parte aliqua, et Fabricium levi manu in re usum, eo magis miror, quod cum Antonius Nebrissensis noster, qui potuit, debuitque una cum Sedulio et Aratore multo magis Iuvencom civem suum commendare piis lectoribus a se explanatum, in Sedulio quidem industriae suae operam posteritati transmiserit, in Aratorem commentaria parata se habere alicubi testatus fuerit: Iuvenco autem Hispano nullus suppetias ivisse referatur.* Ne vero meo mori desim, his Prolegomenis complectar quidquid de eo, de eius operibus, codicibus mss., editionibusque, multis in locis dispersum collegi.

4. Non exigua laus Iuvencom est, quod a S. Hieronymo non semel nec perfunctorie laudatus fuerit: neque enim de eius vita quidquam aliud exploratum habemus, quam quod de eo tradidit Hieronymus. Ita ergo praeclarus hic doctor de Vir. illustr. cap. 84, tom. II, col. 909:

Iuencus, nobilissimi generis, Hispanus presbyter, quatuor Evangelia hexametris versibus pene ad verbum transferens, quatuor libros composuit, et nonnulla eodem metro ad sacramentorum ordinem pertinentia. Floruit sub Constantino principe. In quodam Iuenci codice hoc testimonium exprimitur cum aliqua varietate, ut referam num. 50.

5. Vallarsius in notis animadvertit, ex ipso gentilitio nomine satis apparere, Iuencum fuisse nobilissimi generis, quia in libris antiquis, Iureto teste, appellatur *C. Vettius Aquilinus Iuencus*. Certe Hieronymi testimonium de nobili genere Iuenci probatione non indiget. Verum argumentum aliquod pro eadem nobilitate non quidem omnino perspicuum, sed probabile petitur ex quatuor nominibus, quibus in vetustis membranis insignitus est Iuencus. Haec autem nomina non eodem modo ab omnibus efferuntur. Ioannes Albertus Fabricius in Biblioth. Lat. libr. IV, cap. 2, ex Iureto pag. 273, ad Symmach., et Paulo Colomesio in Paralipomenis ad Chartophylacem Guilielmi Cavei, et ad dialog. 5 Gyraldi de poetis, integrum Iuenci nomen ait esse *Aquilinus Caius Vettius Iuencus*.

6. In codicibus mss. referendis, num. 306 et seqq., modo profertur appellatio *C. Vectii Iuenci*, modo *Aquilini Iuenci*, modo *Q. Vetti Aquilini Iuenci*, modo *Gai Vecti Aquilini*, modo *C. Vettii Aquilini Iuenci*, modo *C. Vetii Aquilini Iuenci*, modo *C. Vectii Aquilini Iuenci*. Remigius Ceillierius, de Script. eccl. tom. IV, asserit, eius nomen in quibusdam mss. esse *Aquilinus Caius Vettius*. Neque omittendum, in duobus codicibus manuscriptis Florentinis addi V. C., quae notae innuunt *Virum Clarissimum*: de quo titulo dixi ad Prudentium, in Prolegom. num. 50 seq. Sed, ut ego suspicor, Iuencus *Vir Clarissimus* non a veteribus, sed a recenti aliquo librario vocatus est. In codice Vaticano reginae Sueciae, quem describam num. 48, sic nomina Iuenci invenio: *Gai Vetti Aquilini Iuenti*; in Ottoboniano vero, de quo agam num. 49, ita: *Gai Vetti Aquilini Iuenci*. Discrimen solum est in *Iuenti*, et *Iuenci* nomine: nam *Gai* pro *Cai* clare in utroque legitur: et eodem modo legitur in veteri alio exemplari, quod ex Labbeo, num. 36, indicabo.

7. Itaque praenomen Iuenci *Gaius* scribi posset. Etsi enim praenomen hoc, quod in nomen aliquando transit, plerumque *Caius* scribatur, tamen reperitur etiam per *G* scriptum, ut in Cenotaphio Pisano C. Caesaris: *Duae equestres inauratae Gai et Lucii Caesarum statuae ponantur*. Quintilianus, libr. I, cap. 7, docet *Gaius* pronuntiari, etiam si *Caius* scribatur; et Graeci quidem per *G* semper efferunt Γ□□ος, et nonnulli a γα□ω, gaudeo, quasi a gaudio parentum deductum hoc vocabulum volunt. Valerius Maximus, sive auctor sit Titus Probus, aut Iulius Paris, in epitoma de praenominibus id annotatum reliquit, et similem scribendi varietatem in *Gneus* animadvertit: *Alii NEUM, alii GNEUM, alii CNEUM scribunt*. Qui *G littera in hoc pronomine utuntur, antiquitatem sequi videntur, quae multum ea littera usa est*. . . *Qui C, corruptione syllabae delectari videntur*. Confer, si placet, Norisium, de Cenotaph. Pis. dissert. 4, cap. 5; notas Dionysii Gothofredi ad Festum, verbo *Gaia Caecilia*; et Sigonium, de Nom. Rom.

8. Nomen secundum Iuenci, quod a veteribus Romanis simpliciter nomen dicebatur, ut primum praenomen, non *Vettus*, sed *Vettius* est, nisi si forte cui magis arrideat *Vectius*. Id videtur esse gentilitium nomen Iuenci, adeoque *Vettius*, aut *Vectius* scribendum est, quamvis etiam *Vettus*, et *Vetus*, et *Vetuus* in veteribus nonnullis monumentis reperiatur: nam gentilitia nomina ab aliis derivari solebant, ut *Cornelius*, *Tullius*, *Claudius*, *Iulius*, *Aemilius*, etc. De nomine vero *Vettii*, aut *Vectii* nihil aliud habeo quod ex antiquis proferam, nisi quod Glandorpius in Onomast. Rom. nomen familiae Romanae plebeiae tradit esse, quae tandem sub imperatoribus respicere ad honores coepit. Plures tamen Vectios illustres nominat. In Iuenco id nomen magis, ut dixi, gentilitium est, quam familiae, adeoque cum haec nomina

gentilitia plerumque ex loco aliquo, aut gente manaverint, ut *Tarquinius* a *Tarquiniiis*, non inepta coniectura duci potest, Iuvenum ex Vectonibus seu Vettonibus populis Lusitaniae antiquae inter Durium et Tagum originem suam traxisse. Ac fortasse haec fuit causa cur nonnulli patriam Iuveni Olivam fuisse confinixerint, ut paulo post ostendam. In Historia ecclesiastica Natalis Alexandri saeculo IV, cap. 6, art. 4, nomen hoc Iuveni effertur *Vestius*, et tertio loco ponitur, scilicet *Caius Aquilinus Vestius Iuvenus*: uti etiam ex Petro Pithoeo tradidit Labbeus, de Script. eccles., qui tamen ex veteri alio exemplari profert *Gaium Vectium Aquilinum*.

9. Romani praenomine et nomine non contenti, addiderunt cognomen. Huiusmodi cognomina aut ab animo, aut a corpore, aut a casu imponi solebant. Videlicet a colore dicti sunt *Rutilus*, *Eburnus*, *Aquilinus*, *Albus*, *Niger*, *Rufus*, *Flavus*, ut explicat Sigonius, de Nom. Rom. Festus praenomen *Aquilus* ait esse: *Aquilus praenomen ab aquilo colore, id est nigro dictum*. Melius interpretaberis colorem aquilum *rufum*, aut *subnigrum*. Neque semper *Aquilus* est praenomen, ut cernere licet in *C. Aquilio*, a quo *Aquila* lex exstat Dig. libr. IX, tit. 2, qui totus est de lege *Aquila*, sive *ad legem Aquiliam*. Glandorpius in Onom. Rom. plures *Aquilios* recenset, in quorum plerisque *Aquilus* nomen est, non praenomen: hoc ipsum observo in veteribus inscriptionibus, in quibus nonnumquam *Aquillius* reperitur scriptum. Saeculo IV floruit *Aquilus Severus*, scriptor Hispanus, a S. Hieronymo, de Script. eccles. c. 3, et a Nic. Antonio, l. II, c. 2, part. I, Bibl. Vet. Hisp. laudatus. In nonnullis mss. is dicitur *Achillius*, in aliis *Acilius*.

10. Iuveni agnomen, ut codices plerique consentiunt, non *Aquilus* est, quod nomen apud antiquiores Romanos magis in usu erat, sed *Aquilinus*. Goldastus tamen *Aquilium* vocat, cuius verba afferam num. 37. In Actis Sanctorum et Martyrologiis plurimi occurrunt *Aquilini* dicti; nec desunt qui eodem nomine vocentur in ethnicorum antiquis inscriptionibus aliisque monumentis. Sed omittendus a nobis non est is, qui cum Iuvenico tribus primis nominibus convenit, *C. Vettius Aquilinus*, consul cum Q. Iunio Rustico anno Christi 162. In Fastis solum appellatur *Vettius Aquilinus*, sed apud Gruterum exstat inscriptio pertinens ad tempora Marci, et Commodi AA., quam Lipsius vidit Romae ad templum S. Ludovici in aedibus privatis: in qua inter XV viros *STLIT. IUDIC.*, ut videtur, aut inter alios collegii XX virorum secundo loco nominatur *C. Vettius Aquilinus*, qui, ut ad marginem notatur, fuit consul anno Urbis 914; atque ita vocatur a Pagio, qui praenomen Iunii Rustici *Lucium* inscribit. Alius fuit Q. Vettius Aquilinus consul anno Christi 125, alius Vettius Aquilinus consul 286. De his omnibus conferri possunt notae Mansii ad Pagium, anno Urbis 878, 915, 1039.

11. Fortasse ut a C. Vettio Aquilino consule, aut ab aliis eiusdem suae gentis Vettiae et familiae Aquilinarum Iuvenicus distingueretur, additum illi est hoc ipsum nomen Iuveni, quod quartum est, ac cognomen recte dicitur. Revera *Iuventius* nomen est inter Romanos notius nobilisque: et hoc nomen Iuvenico nostro asserere possemus ex codice antiquissimo Vaticano reginae Sueciae, ubi in fine patrius eius nominis casus effertur *Iuventi*. *Iuventium* veterem poetam comicum ex Charisio, libr. II, laudat Barthius Advers. libr. XXI, cap. 5, col. 1025. Sed cum omnes alii codices et codex ipse reginae Sueciae in principio *Iuvenum* exhibeant, nefas esset a tam recepto vocabulo discedere: praesertim quia rationem habet in veteri Romanorum consuetudine, qui multa cognomina ab utroque pecore, maiore et minore, sumebant. Ascribam verba Varronis libr. II de Re rust. cap. 1, ex correctione Sigonii de Nomin. Rom.: *Nomina multa habemus ab utroque pecore, a maiore et minore: a minore Porcius, Ovinius, Caprilus. Sic a maiore Equitius, Asinius. Est autem intelligendum, cum dicimus Capram, Taurum, Vitulum, cognomina adsignificari, quod dicuntur Annii Caprae, Statilii Tauri, Pomponii Vituli: sic a pecudibus alii multi*. Paulo aliter id in editis legitur.

12. Iuvenus ergo a iuvenco cognominatus est, ut Moschus poeta Graecus: nam **μωσκος** iuvenum significat. Hoc verbo lusus est Barthius libr. VIII Epidorpidum, num. 74:

Tenere aratra dignior viro taurus

Iugo Iuvenus obdit hic Aratorem.

Sermo illi est de duobus his poetis christianis Iuvenco et Aratore. Neque vero ignotum omnino est Iuveni vocabulum inter nomina propria Latinorum. Papiae celebris est memoria S. Iuveni episcopi Papiensis. De hoc accipio, quod Montfauconius in Biblioth. Biblioth. Mss. pag. 1245, col. 2, inter libros mss. monasterii S. Petri Carnutensis refert Haymonis Expositionem in Epistolas S. Pauli, etc., *In cuius principio, ait, sunt hymni de passione Christi, de S. Dionysio, et de S. Iuvenco episcopo.*

13. Advertendum tamen est, in Martyrologio Romano legi ad diem 8 Februarii: *Papiae S. Iuventii episcopi*; et ad diem 12 Septembris: *Apud Ticinum S. Iuventii episcopi*. In aliis tamen Martyrologiis, et in multis mss. nomen *Iuveni* exprimitur, quod multis modis alioquin corruptum reperitur, ut pro Iuveni, vel Iuventii saepe reperias *Eventii, Inventii, Yventii, Hiventii, Quentii, Yentii, Hyventis, Venuntii*. Noster etiam Iuvenus non solum alicubi *Iuventius* appellatur, sed etiam *Hiventius*, et aliquando *Iuvenis*, ut colligitur ex Montfauconio Bibl. Biblioth. pag. 508, ubi ex bibliotheca Ambrosiana Mediolanensi recenset *Aquilini Iuvenis poema de Actis apostolorum*. Intelligo autem codicem illum complecti Aquilini Iuveni poema de quatuor Evangeliiis, et Aratoris de Actis Apostolorum. Ac fortasse error est in Montfauconio, non in codice veteri: in indice quidem Montfauconii is codex clare Iuvenco attribuitur.

14. Alius fuit Iuvenus Caelius Dalmata, quem diversum esse a Iuvenco presbytero observavit Fabricius Biblioth. Lat. libr. IV, cap. 2. Scriptor etiam is christianus fuit, vitamque Attilae oratione soluta composuit, cuius saepe mentionem facit Barthius in Adversariis, Iuvenum Caelium Calanum auctorem vocans. De hoc Iuvenco scriptore Vitae Attilae, eiusque editionibus videndus est Ioannes Vogt, de Libr. rarior. Typis eam Vitam commissam fuisse Nic. Antonius, cum de Iuvenco scripsit, ignorabat: quae tamen longe ante prodierat, scilicet Ingolstadii 1604, in 4o. Sidonius libr. IX, epist. 14, commemorat *Iuveni Martialis historiam*, vel, ut alii legunt, *Iuventii*, aut *Viventii*. Savaro ad eum locum Iuvenum a Martiali distinguit, meminerunt. Sirmondus in not. eundem scriptorem asserit Iuventium Martialem, ac coniecit esse hunc ipsum Gargilium Martialem ab aliis memoratum.

15. Cum quatuor Iuveni nomina singillatim exposuerimus, illud nunc addere supervacaneum non est, saepius mares apud Romanos quatuor nomina habuisse, praenomen, agnomen, cognomen, et nomen, idque nobilitatem generis arguere, ut cum Alexandro ab Alexandro notavi Prolegom. ad Prudentium, num. 41. Eodem loco docui cum Sirmondo et Marchione Scipione Maffeo, mediae aetatis nominum propriam hanc quodammodo legem fuisse, ut proprium cuiusque nomen in ultimum locum coniceretur, ut in Marco Aurelio Cassiodorio Senatore (nam Senator nomen proprium Cassiodorii a Maffeo dicitur), et in Marco Aurelio Clemente Prudentio. Ita ergo sentiendum est de Caio Vettio Aquilino Iuvenco, quamvis hic ordo nominum in Iuvenco, uti in aliis, aliquando inversus reperiatur: solebat enim id fieri etiam apud antiquiores Romanos.

16. Hactenus de nomine Iuveni, quod Hieronymus expressit, deque aliis tribus quae tacuit, ac de nobilitate generis, quam diserte affirmavit. Alia nunc nota Vallarsii expendenda est, qua ad verbum Hieronymi quatuor, etc., adiecit: Verius, notante Fabricio, dixisset: Historiam evangelicam quatuor libris digessit, Matthaei seriem prae ceteris secutus: non

singulis evangelistis singulos libros impendit. Equidem non video qua ratione Fabricius et Vallarsius Hieronymo imputent, quod aut dixerit, aut dixisse videatur, Iuvenum singulis evangelistis singulos libros impendisse. Quod enim quatuor Evangelia transferens Iuvenus quatuor libros composuerit, id vere asseritur, etiamsi non singulis evangelistis singulos libros impenderit, sed concordiam evangelistarum suo ordine exposuerit. Matthaeum quidem praeter ceteris secutus est, non quia ordinem quem habet Matthaeus, semper praetulerit, nam seriem vitae Iesu Christi apposite ex quatuor evangelistis digerit, sed quia plura ex Matthaeo sumit, quam ex aliis: siquidem Evangelium Matthaei singulis aliis tribus locupletius est. Andreas Gallandus, qui tomo IV suae Bibliothecae Patrum Iuvenum inseruit, 9 eumque summopere laudat, in Prolegomenis ad eum tomum, cap. 15 monet, Iuvenum plura omisisse, quia omnia D. N. Iesu Christi gesta, non omnia dicta exprimere voluit. Praeter historiam quatuor Evangeliorum Hieronymus in Iuveni elogio indicat nonnulla eodem metro (versibus hexametris) ad sacramentorum ordinem pertinentia. Haec adhuc latent, aut, ut magis puto, interciderunt. In Montfauconii Biblioth. mss. ex bibliotheca Vaticana reginae Sueciae num. 1234 annotatur, Anonymi liber compendiosus de septem sacramentis metrica compilatus, qui vocatur communiter Decretale ad informationem sacerdotum cum expositione. Qui liber, ut ex vel sola inscriptione colligere libet, minime Iuveni videtur esse. Relinquamus etiam auctori suo Hildeberto versus, quos sub eius nomine ex eadem bibliotheca laudat Montfauconius num. 88: Prosperi Aquitani epigrammatum libri IV . . . Hildeberti versus de sacramentis. Petrus Crinitus in Vita Iuveni ait: Aliquot hymnos fecit, quibus facile indicavit se optime meritum de religione Christiana. Paciandus De cultu S. Ioann. Bapt. dissert. 4, cap. 6, refert, Georgium Wicelium in Hagiologio, sive De Sanctis vet. et nov. Testam., Moguntiae 1541, exscribere hymnos in honorem S. Ioannis Baptistae, quos caelesti mentis instinctu et artificiosa verborum conclusione fuderunt Iuvenus presbyter sub Constantino et Adamus a S. Victore. In Hymnodia Hispanica § 23. pag. 102, id mihi satis non liquere affirmavi. Wicelii istius Hagiologium nondum reperire potui: sed haud invitus mihi persuadeo, hymnum vel hymnos Iuveni in honorem S. Ioannis Baptistae excerptos esse ex libro I Historiae evangelicae, ubi Iuvenus narrat Elisabetham ex Zacharia mirabili modo concepisse, a Maria Virgine deinde visitatam, ac demum praecursorem Domini Ioannem Baptistam in lucem edidisse. Ex eodem libro petitus etiam est Iuveni hymnus in Annuntiationem, quem Fabricius Biblioth. vet. libr. IV, c. 2, num. 1, refert ab Andrea Wilkio in priori parte suae Heortographiae editae anno 1610, in 8o, fuisse insertum: de quo vide num. 85. Neque alios hymnos crediderim vidisse Crinitum, nisi huiusmodi aliqua fragmenta, aut particulas ex evangelica Historia decerptas. De carmine in Acta 10 apostolorum, quod Aratoris est, et per errorem Iuvenio in quodam ms. codice tribuitur, lege num. 13 et 41. Maior controversia oritur de carmine in Genesin, quod in Collect. vet. script. Edmundi Martene tomo IX, col. 13 seqq., sub Iuveni nomine editur ex codice Corbeiensi ante nongentos vel nunc quidem mille annos exarato; quod confirmatur codice infra num. 43 indicando: et in eandem rem trahi potest, qui num. 44 laudatur, codex Iuveni in vetus Testamentum, nisi error hic sit pro in novum Testamentum, de quo redibit sermo eo loco. In hac controversia quid ego senserim, dixi in Prolegom. ad Prudentium cap. 25, n. 220. Alii id opus Tertulliano, alii Cypriano, Elias Pinius ex coniectura Salviano Massiliensi, quod Allixius etiam putabat. Georgius Fabricius inter poetas Christianos initium huius poematis protulit, Cyprianoque adiudicavit. Andreas Rivinus, qui Tertulliani opuscula poetica notis illustrata Lipsiae 1651, in 8o, vulgavit, locum in his dedit huic imperfecto libro in Genesin.

17. Editor collectionis Pisaurensis poetarum non solum Cypriani nomen eidem carmini praemittit, verum etiam in nota ad caput Ioannis Alb. Fabricii de Cypriano in Prolegomenis ad tom. V affirmat, manuscripta, testibus omnibus editoribus, Cypriani nomen praeferre, neque rationem suppetere, cur a manuscriptis recedamus. Ignorabat scilicet collector Pisaurensis,

poema in Genesin longe auctius editum sub Iuvenci nomine in Collectione vet. Script. Edmundi Martene, et initium eiusdem in multis editionibus Tertulliani ex mss. repraesentari. Illud vero Martenius bono more, fideque optima effecit, quod ms. codicem exacte exhibuit: nam primi editores poetarum Christianorum magnam sibi licentiam arrogarunt, et ad regulas metri, quas ipsi didicerant, versus refingebant, quin saltem scripturam veterem a se in membranis repertam indicarent. Iam poema in Genesin, quale ex codice Corbeiensi Martenius exprompsit, ad saeculum VI, aut post facile reiiciet, qui poetarum Christianorum stylum et consuetudinem in arte metrica per diversas eorum aetates probe calleat. Idem iudicium meum esto de carminibus aliis, quae sub Tertulliani et Cypriani nominibus solent laudari: quae fortasse alium Tertullianum, alium Cyprianum 11 auctores habuerunt, non eos, qui saeculo III vixerunt. Non alienum ab hoc loco esse puto, ut ostendam nullum esse poetam sacrum inter Latinos, quem Iuenco antiquiorem esse constet. Nam Lactantius eodem tempore vivebat, neque eius esse carmina, quae vulgo illi tribuuntur, multi viri docti censent. Commodianus vix inter poetas locum meretur, cum solum versus politicos, ut Graeci vocant, effuderit, servato quidem numero hexametri, neglecta vero quantitate syllabarum. Adde Commodianum a Gennadio cap. 15 de Script. eccles. post Lactantium collocari, quamvis nunc coniciant nonnulli floruisse eum tertio saeculo. G. Fabricius in Comment. poet. Christ. Victorinum Pictaviensem, quem alii Petavionensem dicunt, ex Hieronymo ante Lactantium et Iuencum claruisse tradit, eique carmen de Iesu Christo Deo et Homine ascribit. Sed multi alii tum hoc carmen, tum alia sub Victorini nomine vulgata Mario Victorino Afro, qui saeculo IV labente senex fidem Christianam amplexus est, adiudicant. Cuillierius non dubitat affirmare Iuencum antiquissimum esse omnium poetarum Christianorum qui exstant. Quod attinet ad carmen in Genesin, quoniam a multis Iuvenci opus dicitur, referendum illud est inter opera Iuvenci dubia, et mea quidem sententia inter supposititia: cuius rei non aliud magis efficax argumentum a me proferri potest, quam ipsa contentio huius poematis cum Historia evangelica.

18. Libentius collocabo inter opera dubia Iuvenci carmen auctoris incerti De laudibus Domini, quod inter poetas Christianos edidit Fabricius pag. 765. Auctor enim scribebat etiam sub Constantino, atque ad Iuvenci stylum accedit; simili etiam modo ac Iuencus, in fine poematis Constantini laudes celebrat. Quae rationes si idoneae non sunt, ut dubitare possimus, an auctor sit Iuencus, saltem id efficiunt, ut non meliori loco, quam post Iuencum, pauci illi versus poetae incerti, et Iuvenci aequalis, collocentur. quatuor Iuvenci nomina singillatim exposuerimus, illud nunc addere supervacaneum non est, saepius mares apud Romanos quatuor nomina habuisse, praenomen, agnomen, cognomen, et nomen, idque nobilitatem generis arguere, ut cum Alexandro ab Alexandro notavi Prolegom. ad Prudentium, num. 41. Eodem loco docui cum Sirmondo et Marchione Scipione Maffeo, mediae aetatis nominum propriam hanc quodammodo legem fuisse, ut proprium cuiusque nomen in ultimum locum coniiiceretur, ut in Marco Aurelio Cassiodorio Senatore (nam *Senator* nomen proprium Cassiodorii a Maffeo dicitur), et in Marco Aurelio Clemente Prudentio. Ita ergo sentiendum est de Caio Vettio Aquilino Iuenco, quamvis hic ordo nominum in Iuenco, uti in aliis, aliquando inversus reperiatur: solebat enim id fieri etiam apud antiquiores Romanos.

19. In editione Basileensi Iuvenci, Sedulii et Aratoris per Theod. Poelmannum statim post Iuencum additur aliud poemation inscriptum: *Triumphus Christi heroicus*; ad cuius marginem haec est nota: *In exemplari auctoris nomen non erat ascriptum*. Idem carmen eodem titulo reperitur post Iuencum in editione Basileensi Sedulii et Iuvenci per Bartholomaeum Westhemerum anno 1541. Videntur ergo hi versus in veteri aliquo exemplari eadem forma ac Iuencus exarati: qui tamen in collectione poetarum Christianorum Fabriciana, aliisque praetermissi sunt. Ratio metri ac Latinitatis non male constat in hoc

carmine: sed subvereor ne opus recentioris alicuius sit, qui saeculo XIV vixerit, et hanc appendicem Historiae evangelicae Iuvenci subnectere voluerit. Non enim satis mihi liquet de antiquitate codicis, ex quo huiusmodi carmen cum Iuvenco extractum est. Interea illud inter opera dubia aut supposititia Iuvenci reponere ponere minime pigebit, praesertim cum obvium non sit. In codice bibliothecae San-Germanensis num. 43 describendo indicatur carmen Iuvenci de Ascensione; quod nihil puto pertinere ad hunc triumphum Christi, immo neque ad Iuvencum. Fortasse enim versus aliqui sunt ex primo libro Aratoris excerpti, et Iuvenci nomen pro Aratore positum est. Eodem num. 43, codex alius San-Germanensis Iuvenco affingit prooemium in Opus paschale, quod Sedulio restituere oportet.

20. Post opera Iuvenci descripta eius aetatem sic statuit Hieronymus: *Floruit sub Constantino principe*. Mendum quippe est, quod in nonnullis editionibus legitur *sub Constantio*. Historiam evangelicam sub illo principe a Iuvenco confectam fuisse diserte tradit idem Hieronymus in epist. 70, al. 84, ad Magnum oratorem urbis Romae, cui rationem reddit cur in opusculis suis saecularium litterarum ponat exempla, ostendens quorum exemplo id faciat, et post multos egregios viros laudatos sic pergit: *Iuencus presbyter sub Constantino historiam Domini Salvatoris versibus explicavit: nec pertimuit Evangelii maiestatem sub metri leges mittere. De ceteris vel mortuis, vel viventibus taceo: quorum in scriptis suis et vires manifestae sunt, et voluntas*. Sic auctoritate Iuvenci sese tuetur Hieronymus.

21. Quo in elogio notatum invenio apud Arntzenium Miscell. cap. 5, ex Heumanno in Poecil. tom. II, libr. III, pag. 349, in nonnullis mss. legi *Evangelii veritatem pro Evangelii maiestatem*. Hoc tamen praefert Arntzenius; et Vallarsius nullam varietatem lectionis agnovit: neque porro sollicitanda est scriptura vulgata, quam multi alii retinent, quia eadem verba Hieronymi, ut Iuvencum laudent, usurpant. Hoc ipsum innuit Fortunatus libr. I Vitae S. Martini initio:

Maiestatis opus metri canit arte Iuencus.

22. De anno etiam, quo carmen suum in Evangelia scribebat Iuencus, Hieronymus testimonium reddidit in additione ad Chronicum Eusebii tom. VIII operum, col. 787, ubi ad annum Domini 332 ait: *Iuencus presbyter, natione Hispanus, Evangelia heroicis versibus explicat*. Mirifice haec omnia confirmantur ex epilogo Historiae evangelicae:

*Haec mihi pax Christi tribuit, pax haec mihi saeculi,
Quam fovet indulgens terrae regnator apertae
Constantinus, adest cui gratia digna merenti.*

Id de Constantino eo potissimum tempore praedicari potuit, quo Licinium debellavit, nimirum anno 324, quem anno sequenti occidi iussit. Ex eo enim tempore fere ad obitum usque pacem per universum orbem Romanum fovit Constantinus, dictus propterea securitatis aeternae fundator, ut notat Fabricius in Comment. poet. Christ., qui nescio quid sibi velit, dum ait, Iuvencum Constantini imperatoris suorum temporum meminisse: pontificis Silvestri mentionem omisisse, quia eius nondum fuit regia in imperio aut in orbe Christiano potentia atque auctoritas. Nae vehementer ille errat, si colligere ex silentio Iuvenci vult, nullum fuisse tunc Romani pontificis principatum in orbe Christiano. Nihil enim erat causae cur Iuencus pacem saeculi laudaturus, ex qua otium vacandi musis sacris nactus fuerit, auctoritatem Romani pontificis in toto orbe Christiano commemoraret. Confer notas ad epilogum Historiae evangelicae.

23. Sextus Rufus in Epitom. haud dissimili modo hanc temporis illius pacem exponit: *Constantinus rerum dominus extremo suae vitae tempore expeditionem paravit in Persas: toto enim orbe pacatis gentibus, et recenti de Gothis gloriosior victoria, multis in Persas*

descendebat agminibus. Apud Carolum Patinum Numism. Imperat. pag. 465 seqq. plures videre licet nummos Constantini, quorum inscriptiones pacem a Constantino fundatam testantur: *VBIQVE VICTOR. FVNDATOR PACIS. BEATA TRANQVILLITAS.* In Historia eccles. Natalis Alexandri, et in Dictionario apparatus ad eam Historiam asseritur, Iuvenicum Constantino suum carmen nuncupasse. Sed cum solum fiat mentio Constantini, ut indicetur tempus, quo poema conscribatur, eiusmodi assertio imbecillo nititur fundamento. Sic Virgilius in fine libri IV Georg., quem singillatim cum tribus aliis C. Mecoenas consecraverat, se canere ea notat, *Caesar dum magnus ad altum Fulminat Euphratem, etc.*

24. Petrus Crinitus aetatem Iuveni sic definit: *Praecipue floruit, imperantibus Constantio et Constante: qua tempestate in eloquentia apud Latinos clari fuerunt Tiberianus, Nazarius, et Flavius Vopiscus, qui de gestis Romanorum principum libros composuit.* Sed quo auctore ad imperatores Constantium et Constantem Iuveni tempora differat, non explicat Crinitus, neque puto ullum esse eius rei idoneum testem. Syxtus Senensis libr. IV Biblioth. Sanct. facilius ad Hieronymi sententiam trahi potest: *Iuvenicus poeta sui aevi celeberrimus. . . Constantino principe, et filiis eius imperantibus anno 330.* Qui aut id exprimit, quod Hieronymus dixit, aut exprimere certe voluit. Alioquin anno 330 filii Constantini caesares quidem erant, non vero imperatores.

25. Incertum ergo est, quem ad annum Iuvenicus vitam produxerit. Incertum pariter, an alia munera praeter presbyteratus officium gesserit. Ab Alcuino, quem num. 94 allegabo, presbyter, et scholasticus vocatur. Scholasticus olim dicebatur is, qui in forensi exercitatione versatus erat, ut probavi in Prolegom. ad Prudentium num. 48, pag. 31. Quo sensu non puto Iuvenicum ab Alcuino vocari scholasticum. Tribuebatur etiam ea vox rhetori, et erudito; et id magis convenit Iuvenico, episcopatum Salmanticensem, quem Pseudo-Haubertus ad ann. 337 Iuvenico affinxit, nemo iam non irrideat cum Nic. Antonio: qui pariter innuit, Iacobum Philippum Bergomensem, Marinaeum Siculum, et Eisengreinium asserentes, Iuvenicum S. R. E. cardinalem fuisse, nullo inniti fundamento. Neque enim ullo modo colligi potest, eum Romanae Ecclesiae presbyterum fuisse, aut Romam aliquando venisse, ut nihil nunc dicam de titulo aut appellatione cardinalis, quae multo recentior est. Sed exponendane a nobis sunt alia mendacia, quae in commentitio Chronico Dextri reperiuntur? Nemo certe fidem illis praestat; sed exponenda tamen sunt, quoniam late ea in probos alios scriptores manarunt, et multi incauti decipiuntur, nisi periculi admoneantur; ut non multis ante annis poeta nobilis Hispanus Gregorius Salas, dum conterraneos suos, meosque, viros scilicet illustres Provinciae Extremaduræ recensebat, nobis adiudicavit Iuvenicum tamquam in oppido Oliva natum; quod, ut puto, in aliquo bono auctore reperit, sed ex inquinatissimis fontibus derivatum. Dexter igitur commentitius ad annum 337 sic habet: *Salmanticae in Vettonia S. Iuvenicus presbyter moritur, qui iuxta nonnullos interfuit concilio Iliberitano.* Idem Pseudo-Dexter ad annum 407 iterum Iuveni mentionem iniicit: *Caesarobrigae, quae nunc prope Ambraciam in Vettonia Oliva dicitur, Iuvenicus aliquot annos agit, et natus ibi dicitur. Inde petit Salmanticam, ubi floret impense docti sanctique viri memoria.*

26. His duobus testimoniis inter se collatis, videtur Dexter sibi esse contrarius. Sed occurrit interpret Bivarius, et monet ad annum 407 referri praeclaram memoriam, quae tunc erat, Iuveni, cuius alia gesta obiter enarrantur. Haec eadem confirmat Tamayus de Salazar in Martyr. Hisp. ad diem 12 Sept. epigrammate, quod ex ms. codice apud se exstante producit:

IN LAUDEM S. IUVENCI PRESBYTERI
ET CONFESSORIS EPIGRAMMA.
*Caesaris ecce Briga urbs posthaec veneranda Iuencum
Presbyterum noscit pignus et esse suum.
Hic igitur natum tenuit Salmantica clarum
Doctrinis, sanctum et pietate virum.
Illiberis coetus Patrum cognovit et illum
Decretis doctam adhibuisse manum.
Denique confessor sanctus conscendit olympum,
Laudibus ut Vetto gaudeat ipse suis.*

27. Pervulgatum est, Tamayum nullam fidem in his mereri, quae profert ex mss., quae penes se esse affirmat: sive huiusmodi veterum scriptorum opera ab aliis conficta bona fide acceperit, sive mala ipse confinxerit. Caesarobriga, quae nunc Oliva dicitur, oppidum est a Placentia octo millia passuum distans. Ratio coniciendi, in Vettonia Iuencum natum, aut inde originem traxisse, commemorata a nobis est num. 8. Potuit illa ipsa ratio architectis falsorum Chronicorum ansam praebuisse, ut Olivam natale Iuenci solum fuisse comminiscerentur. Accedit peculiaris coniectura, quae ex inscriptione apud Gruterum pag. 938, num. 7, desumi potest: nam in ea inscriptione, quae in pago Oliva reperta dicitur, et ex Resendio profertur, Vettus quidam laudatur:

L. DOMITIVS T. F.
GAL. VETTO. OTO
BESANI. H. S. E. S. T.
T. L. DOMITIVS
FORTVNAT. PA
TRONO. D. S. F.

In indice nominum Gruteri clare *Vettus* nomen in nominandi casu enuntiatur.

28. In Antiquitatibus vero Lusitanis Resendii, quae in systemate Hispaniae illustratae insertae sunt, duobus tantum versibus eadem inscriptio concluditur, et ita a Resendio explicatur: *Lucius Domitius Tili filius Galeria Vetto Otobesani hic situs est. Sit-Tibi terra levis. Domitius Fortunatus patrono de suo fecit.* Sane eodem loco Resendius aliam inscriptionem evulgat ex ruinis Caperensibus in eodem oppido Oliva, in qua sine ulla controversia quidam *Coecilius Vetto*, non *Vettus* nominatur. Utrolibet modo id nomen in Olivanis inscriptionibus exaratum reperiatur, *Vettus*, aut *Vetto*, suspicio aliqua, levis certe, inde oriri poterit, ut originem Caii Vetti Aquilini Iuenci ex eo oppido repetamus: fingendi vero, aut certo asserendi, quod ignores, nulla umquam subest ratio.

29. Accuratus disserendum est de religioso cultu, quem olim in Hispania Iuenco praestitum nonnulli litteris consignarunt. Ita enim negare huiusmodi cultum in animo habeo, ut non aegre feram, si aliqua saltem dubitatio de eo in aliorum mentibus excitetur ac resideat. Ut enim Hispani aliqui scriptores saeculi proxime elapsi nimium se ingeniosos praebuerunt in catalogo Sanctorum Hispanorum augendo, sic contra censeo, maiores nostros non multam adhibuisse diligentiam, ut memoriam virtutum, quibus primi Patres Ecclesiae Hispaniae claruerunt, posteritati mandarent. Quamquam multa primitivae Ecclesiae monumenta temporum non tam vetustate, quam infortunio, et mirabili quadam rerum regnorumque conversione periisse, nemo est qui ambigat. Illi praeterea viri, quamvis sanctitate conspicui,

qui eo tempore floruerunt quo cultus martyrum vel solum, vel potissimum in usu erat, praesertim si episcopali honore non praefulserunt, non ita facile venerationem cultumque publicum adepti sunt.

30. Tamayus de Salazar, in Martyr. Hisp., commemorationem B. Iuveni, ut vocat, diei 12 septembris assignat, refellitque Hieronymum Roman de la Higuera, qui in Martyrologio suo Hispano ms. die 1 Iunii Iuvenum coli voluerat. Haec duo Martyrologia Hispana Tamayi et Higuerae, uti etiam epigramma ms. penes Tamayum, de quo paulo ante dixi, et Dextri Chronicum eodem in loco omnia ponenda sunt; quae causae cultus Iuveni magis obsunt, quam prosunt: certe cautiores nos reddunt, ut alia monumenta, quae pro eodem afferuntur, maturo examine perpendamus.

31. Philippus Ferrarius in Catalogo gener. Sanctorum ad diem 12 Septembris sic habet: *In Hispania S. Iuveni presbyteri*, et in nota ait, eum scripsisse *nobile illud poema in Evangelia, etc.* Sanctitatis Iuveni testes laudat Franciscum Maurolycum, et Constantium Felicium in suis Martyrologiis, necnon Petrum de Natalibus episcopum Equilinum in Catalogo Sanctorum. Bollandiani ad diem 12 Septembris inter praetermissos Iuvenum referunt, quamvis eum Sanctum in Martyrologio Germanico vocari fateantur. Addunt, Maurolycum et Felicium ab aetate auctoritatem non habere ad vetustum cultum stabiliendum. Maurolycus quidem nec cultum Iuveni presbyteri asserere voluisse mihi videtur. Sic enim ait ad diem 12 Septembris: *Apud Ticinum, quae nunc Papiam dicitur, Sanctorum Syri Papiensis episcopi, et Iuveni, qui mox Syro successit . . . Iuencus autem presbyter, qui metricè scripsit Evangelia, claruit in Hispania tempore Constantini.* Obiter igitur Iuvenum presbyterum commemorat, non ut eum Sanctis annumeret, sed ut a Iuenco episcopo distinguat. Felicius in suo Calendario, sive Ephemeride Urbini 1577, ad 12 septembris sic habet: *Giovenco l' altro si nomina, che era prete, quale scrisse in versi gli Evangelii, e fu chiaro in Spagna al tempo di Constantino.*

32. Maiorem difficultatem creat episcopus Equilinus: quem satis esse ad antiquum cultum confirmandum, Bollandiani fatentur. Reponunt vero, eum in catalogo suo non solos Sanctos recensuisse, nec tam accuratum esse, ut necesse sit in eius verba iurare. Prima ratio idonea non est: nam episcopus Equilinus de Iuenco perinde ac de aliis Sanctis loquitur. Bis eum memorat, primum cap. 69, libr. 8, sub hoc titulo: *De Sancto Hiventio presbitero. Hiventius presbyter in Hispania claruit sub tempore Constantini imperatoris. Qui vir sanctitate insignis, et sapientia clarus, rhetorico stylo copiosus, genere nobilissimus, quatuor Evangelia heroico metro quatuor libris pene ad verbum transtulit, et apud Hispanias claro fine in pace quievit.* Iterum libr. XI, cap. 121: *De Sancto Iuenco presbytero. Iuencus presbyter apud Hispaniam claruit. Hic sanctis pollens operibus quatuor Evangelia, etc. Et apud Hispanias confessoris nomine celebris habetur. Haec ubi supra* (Hieronymus, de Vir. illustr.). Ita legitur in editione antiqua sine loco et anno: in alia vero similiter antiqua sine loco et anno: *Hic sanctus pollens operibus.* Prior lectio magis placet.

33. Dubium ergo non est quin Iuencus ab episcopo Equilino inter Sanctos referatur, cuius scilicet memoria confessoris nomine in Hispania celebrata fuerit. Aliud sentiendum est de Petro Crinito, quem ait Tamayus de Salazar inter sacerdotes catholicos, *hoc est, confessores* (sic enim interpretatur) locum Iuenco dedisse. Accipe Criniti verba: *Neque dubium est, fuisse illum (Iuencum) inter sacerdotes christianos, ut veteres auctores testantur.* Quid haec sibi volunt? nihil aliud, nisi Iuencum fuisse presbyterum, ut passim auctores veteres narrant. Cum episcopo tamen Equilino facit Iacobus Faber, qui in epistola ad Fabrum Stapulensem praemissa Aldhelmo de virginitate, edito Daventriae 1512, in 4, ait:

Considerans ego fructum illum, qui emersit ex editione illa DIVI Iuveni, etc., ut refert Fabricius in Biblioth. vet. Lat. libr. IV, cap. 2.

34. Quod attinet ad episcopum Equilinum, certa est ratio illa secunda Bollandianorum, eum non ita accuratum esse, ut in eius verba necesse sit iurare: qui animadvertunt etiam, non percipi, quo pacto cultus Iuveni, si tempore Petri de Natalibus vigeret in Hispania, non perseverasset ad nostra usque tempora. Illud praeterea considerandum, Petrum de Natalibus secundo loco, ubi mentionem Iuveni facit, Hieronymum auctorem laudare, apud quem certe nihil de cultu Iuveni reperitur. Cum autem ille saeculo XIV extra Hispaniam scripserit, et nulli auctores Hispani eius temporis, aut quod proxime successit, venerationem Iuenco in Hispania praestitam testentur, neque in ullo Breviario Ecclesiae Hispanae ex his, quae ad nos pervenerunt, eius memoria recolatur, nullum solidum argumentum ex episcopo Equilino, aliisque, qui eum secuti sunt, eruitur ad cultum veterem Iuveni stabiliendum.

35. Re vera in primis Bibliothecis Patrum, in quibus Divi titulus vulgo et temere multis scriptoribus tribuebatur, quem proinde deleri pluribus in locis in Indice Expurgatorio Brasichellensis iussum est, Iuencus tamen numquam Divus, aut Sanctus appellatus est. Nonnulli scriptores virtutem quidem Iuenci laudant, sed de cultu eius publico omnino tacent, ut Franciscus Tarapha, de Regib. Hisp., sub Constantino, *Iuencus Hispanus poeta et presbyter, genere quidem nobilis, sed virtute et doctrina nobilior, per hoc tempus admodum clarus existens*. Ea quidem pietas ac religio in Iuenci carminibus elucet, ut virtutis laude eum floruisse consentaneum sit credere. Vellem tamen posse id certioribus auctoribus, et qui ad illius tempora propius accessissent, confirmare.

CAPUT II

Codices mss. Iuveni recensentur

36. In dissertatione Isagogica in tom. I Thesaur. Anecd. Bernardi Pezii, num. 28, inter libros manu exaratos monasterii Tigurini hic memoratur: *Iuveni liber quartus* (forte libri quattuor) *Historiae evangelicae, Macrobbii Saturnalia, Ciceronis invectivae in Catilinam a septingentis annis*. Videntur haec omnia opera uno codice, qui septingentos annos habuerit, contineri. Ceillierius, tom. IV, laudat codicem ms. Iuveni bibliothecae abbatiae de *Monstier-Ramey en Champagne*: qui non videtur diversus ab eo quem memorat Labbeus de Script. eccles., qui ait, in veteri exemplari Aremacensis in Campania coenobii scriptum haberi, *Gai Vecti Aquilini presbyteri Evangeliorum libri IV*.

37. Martenius, in Itin. litter. tom. I, pag. 65, in monasterio S. Benedicti prope Ligerim codicem ms. Iuveni exstare memorat, aliumque similem tom. II, pag. 112, in abbatia Metensi S. Arnoldi. Goldastus in epistola ad Weitzium, quae editioni Dracontii ab hoc procuratae praefixa est, sic habet: *De Prudentiis rescribam, ubi plus otii nactus fuero. Q. Vetti Aquilii Iuveni et Aratoris membranas non habeo integras: tamen quia eas a me tanto contendis opere, addico, et cum occasione ad te perferendas curabo*. In catalogo codicum mss., qui in monasterio Bobiensi asservabantur, saeculo X circiter evarato, apud Muratorium, tom. III Antiquit. Italic. medii aevi, pag. 818 seq., invenio ex bibliotheca veteri *Librum Iuveni I*, nempe codicem Iuveni unum: ex bibliotheca vero nova, seu libris quos Dungalus obtulit beatissimo Columbano, scilicet monasterio Bobiensi, a S. Columbano fundato, *Librum Fortunati unum, in quo est Paulinus, Arator, Iuencus, et Cato*. Ibidem ex libris Benedicti presbyteri, *Iuveni unum . . . Sedulii, Iuencii, et Prosperi, ac Prudentii, et aliorum versificatorum liber unus*.

38. Montfauconius in Bibliotheca Biblioth. mss. pag. 219, ex bibliotheca Cassinensi indicat *Iuveni presbyteri poema XI saeculo*. Item eiusdem carmina 600 annorum. Et pag. 225, num. 326, ex eadem bibliotheca, *poema heroicum Iuveni presbyteri in quattuor Evangelia*; et pag. 229, num. 509, *Iuveni versus super quattuor Evangelia*: qui duo codices diversi non videntur a duobus supra memoratis bibliothecae Cassinensis.

39. Ex bibliotheca D. Vallettae Neapoli idem Montfauconius, pag. 231, notat codicem ms. membranaceum *C. Vetti Aquilini Iuveni in quattuor Evangelia*.

40. In Bibliotheca S. Marci Dominicanorum Florentiae, Montfauconius, pag. 425, col. 1, indicat: *C. Vectii Aquilini Iuveni v. c. presbyteri carmina in membr. In fine: Probae cento ex carminibus P. Virgilii. Ad calcem libri: Cosmae de Medicis Joannes Aretinus hunc librum Florentiae idib. februaryi absolvit feliciter*. Annum non invenio. Codex alius eiusdem bibliothecae, pag. 497, Montfauconii, sic commemoratur: *Expositio Aquilini Iuveni presbyteri super Evangelia hexametris versibus*. Ex quodam Bibliothecae S. Marci codice Reinesius, ut Schoettgenius notavit, talem titulum exscripsit: *G. Wettii Aquilini Iuveni v. c. presbyteri*. Hic est codex priori loco a Montfauconio expositus, ut arbitror.

41. Inter libros bibliothecae Patavinae cathedralis Montfauconius, pag. 485, refert codicem *Iuveni Hispani super quattuor Evangelia*, cui alius addi potest in bibliotheca, quae tunc erat canonicorum Lateran. ex Thomasino, de Biblioth. Patavin. In Ambrosiana vero bibliotheca, pag. 508: *Aquilini Iuvenis poema de Actis Apostolorum pergam. bis*. In indice

tribuitur Iuvenco hic codex, qui, ut puto, Iuvenum et Aratorem complectitur. Vide, supra, num. 13. In eadem bibliotheca Ambrosiana, pag. 519: *Iuveni presbyteri in Evangelia lib. quattuor pergam. antiq. bis bomb.*

42. Ex bibliotheca regis Angliae, pag. 639, memorat Montfauconius: *Iuveni presbyteri Evangelicae historiae poematum libr. quattuor.* Ex Bodleiana, pag. 656: Iuveni poema de quattuor Evangeliiis. Ex bibliotheca Collegii S. Benedicti apud Cantabrigiam, pag. 671, col. 1: *Codicem Iuveni, aliumque,* pag. 685, in mss. Eduardi Bernardi, et in Aedibus Iacobaeis, pag. 686: *Iuveni quattuor Evangelia metrica.* Reuschius ait codicem Cantabrigiensem, qui quodam in Collegio asservatur, antiquissimum esse, et litteris uncialibus exaratum, alterum Cantabrigiensem exstare in bibliotheca Universitatis.

43. Bibliotheca San-Germanensis pag. 1135, apud Montfauconium, inter alia habet: *Iuveni presbyteri prooemium in opus paschale.* Non dubito, quin legendum sit *Sedulii presbyteri, etc.* In codice vero 675, pag. 1136: *IUVENCI, aut sane Cypriani historia Genesis. Epistolae quaedam S. Hieronymi et S. Augustini. S. Cypriani quaedam. IUVENCI carmen de Ascensione. Sibyllae versus de die iudicii.* De historia metrica Genesis, quae a plerisque Cypriano, aut Tertulliano ascribitur, a nonnullis Iuvenco, confer dicta num. 16. Carmen de Ascensione quid ego opiner esse, exposui num. 19. In Prolegomen. ad Dracontium, num. 73, explicui, quinam sint Sibyllae versus de die iudicii.

44. Codex quidam monasterii Mediani in Vosago Ordinis S. Benedicti, teste eodem Montfauconio pag. 1180, repraesentat *Sedulii carmina, Iuveni presbyteri carmina.* Alius bibliothecae Divio-Benignianae, ibid., pag. 1286: *Iuveni presbyteri libros quattuor Evangeliorum metro.* Ibidem, pag. 1373, ex bibliotheca S. Victoris Parisiensi indicatur: *Iuvenus metrica in quattuor Evangelia;* et pag. 1408, ex bibliotheca monasterii S. Petri Corbeiensis: *Carmina Iuveni in vetus Testamentum, quibus succedunt Categoriae Aristotelis, cod. membr. saeculi X.* Aliquis coniiciet, sermonem esse de carmine Iuveni in Genesin, quod, me invito, nonnulli Iuvenco affingunt, ut animadverti num. 16. Verum facilius est suspicari mendum subesse, ac legendum: *Iuveni carmina in novum Testamentum.*

45. Angelus Maria Bandinius in Catalogo mss. bibliothecae Laurentianae Medicaeae tom. I, col. 722, notat in cod. membran. saeculi XV, pag. 161; *C. Vectii Iuveni Evangeliorum libros quattuor heroico carmine.* In libro IV deest ultimus versus, *Per Dominum, etc.* Ibidem, col. 772, cod. 22, saeculi XV: *Quattuor Evangelia versibus hexametris, auctore Iuvenco, libris quattuor.* In principio legitur testimonium S. Hieronymi de Iuvenco, ex cap. 84 de Vir. illustr. In fine: *Finis. Versus tria millia septingenti.* Hos duos codices esse opinor, quos sic describit Montfauconius pag. 289, ubi loquitur de bibliotheca Laurentiana Medicaea: *C. Vetti Aquilini Iuveni c. v. Evangeliorum libri IV heroico carmine;* et p. 291 cod. papyr: *Iuveni presbyteri nobilissimi generis Hispani quattuor Evangelia hexametris versibus tribus mille septingentis pene ad verbum.* Nisi error est in numeris, longe editis exemplaribus auctior est hic codex Iuveni: nam in editis versus sunt circiter ter mille sexdecim. Ut a nobis editur Iuvenus, constat versibus 3221. De altero ex his codicibus sic Reuschius: *Florentinus in bibliotheca S. Laurentii, non adeo antiquus, nitidissime litteris initialibus auro, et purpura perpolitus. In eodem libro membranaceo Prudentii carmina lyrica, Aratoris Actus Apostolorum, et Sedulii opera leguntur. Vocatur Noster ibi: Caius Vettus Iuvenus, et in fine Caius Vettus Aquilinus.* De eodem, opinor, codice Omeisius: *Ex ms. Florent. S. Laurentii talem titulum descripsit illustris quidam fautor: Caii Vetti Iuveni praefatio in Evangeliorum libris. Plenius autem in fine eiusdem codicis nomen poetae legitur: Caii Vetti Aquilini liber quartus, et ultimus feliciter explicit. Deo semper gratias. Amen.*

46. Catalogus mss. codicum bibliothecae Bodleianae nobis exhibet cod. 2219: *Iuveni poema in quattuor Evangelia*; cod. 5137: *Glossarium Latino-Francicum in Iuenco* (forte in *Iuencum*); cod. 6463: *Iuenci presbyteri libros IV*. Oxoniensis codex, quem ex Spizello indicat Reuschius, fortasse aliquis horum est, qui hoc catalogo referuntur. In catalogo mss. bibliothecae Regiae Parisiensis tom. IV, num. 8321, codex partim chartaceus, partim membranaceus, olim Colbertinus refertur, in quo inter alia indicatur *Iuenci presbyteri Historia evangelica libris IV, et versibus heroicis*; eius carmina num. 544 eiusdem catalogi indicantur. De codice ms. Gandavensi, quocum collatus est Iuencus a Poelmanno, consule num. 70. Fabricius in Comm. Poetar. Christ. verbo *Debilis* duos codices mss. laudat Gandavensem et Mersburgicum. Codex quo usus est Barthius, et quo meliorem exstare vix putat Advers. libr. LIX, cap. 5, Cygneae latitabat, dum Reuschius scribebat. Alius Coloniensis laudatur a Barthio Advers. libr. XIII, cap. 19: *Membranae Colonienses, ait, quas laudamus, scriptae sunt sub Ludovico Pio, Magni Caroli filio, quibus si quis antiquiores habet aliter scriptas, cedemus veritate*. Confer eiusdem Barthii verba a nobis relata in not. ad v. 9 l. I, et ad V. 2 l. n. Divionensem codicem in Monasterio S. Benigni vidit Iuretus ad Paulinum Petrocorium de Vita S. Martini l. III, v. 62, p. 243, 255. Fuldensem Joachimus Zehnerus diligentissime contulit, ut Reuschius testatur. Idem Reuschius codicem Florentinum Antonii Magliabecchi non adeo antiquum vocat. Pithoeano codice usus est Iuretus ad Paulinum Petroc. pag. 255.

47. In bibliotheca Vaticana tres tantum reperi codices Iuenci, vel potius duos: nam primus solum continet post Horatii opera Orationem Dominicam hoc titulo: *Pater noster Iuenci*. Incipit: *Sic secreta domus, etc.*, usque ad *Cedere nec durum erratis impendere pectus*, ut observare potes lib. I a v. 620. Codex hic est chartaceus non optima notae inter codices reginae Sueciae numer. 1785. Montfauconius recensebat pag. 45, num. 1393 reginae Sueciae: *Iuenci presbyteri libros IV in Evangelia carmine. Sedulii libros IV veteris et novi Testamenti*. Ibidem num. 1396 Reg. Suec.: *Iuenci presbyteri carmina in quattuor Evangelia*. Ibid. pag. 50, num. 1597 Reg. Suec.: *Excerpta conciliorum, etc., carmina nonnulla Augustini, Platonis, Aviti, Iuenci, et Fortunati. Chronica brevis Isidori Hispalensis*. Ibid. in bibliotheca Vaticana Alexandri Petavii pag. 67: *Iuenci presbyteri in quattuor Evangelia versibus* 903, 1095, 95. Ibid. in bibliotheca Vaticana Ottoboniana pag. 190: *Sedulius, Iuencus, codex vetus*. Ex his solum nunc apparent codex quem dixi, et duo alii, quos proxime describam.

48. Codex reginae Sueciae membranaceus in 4, num. 333, complectitur opera Iuenci, et Sedulii. Iuencus hoc initium habet: *Incipit praefatio Iuenci presbyteri*. Subiiciuntur octo versus, quos nos pro prima praefatione ponimus, *Matheus instituit, etc.* Consentiant alii tres codices mss., ut dicam in nota ad primam hanc praefationem. Post hos versus: *Item praefatio*, quae est praefatio vulgata, *Immortale nihil, etc.*, usque ad vers. *Dulcis Jordanis*, post quem additur: *Explicit praefatio*, et sine alio titulo sequitur: *Rex fuit, etc.* In fine: *Explicit¹³ liber IV Evangeliorum versibus Gaii Vetti Aquilini Iuenci presbyteri*. Ratio scribendi haec fere est in hoc codice: *nactus* pro *nactus*, *Matheus*, *presbyteri*, *genetrix*, *inmortale*, *coniunx*, nonnumquam *ad pro at et competa* pro *compita*. Nullae virgulae, nulla puncta a prima manu, aut rara, diphthongi solutae. Capita Evangeliorum non indicantur, neque ulli sunt tituli, qui in plerisque editis apparent. Inter lineas quaedam sunt glossae, quarum nobis aliquis erit usus. Aetas codicis ad VIII, aut IX saeculum referenda est. Formam characteris aeri incisam

¹³ Concretamente en este momento son insertados, reproducidos, por parte de nuestro humanista, confirmando las explicaciones aportadas, el inicio de ambos manuscritos descritos, Reginense 333 y Ottoboniano 35, de modo que aparece patente el primer proemio en el manuscrito Reginense y el inicio del proemio segundo en el manuscrito Ottoboniano 35.

exhibemus. Hunc codicem in variis lectionibus *Reginae Sueciae*, sive per compendium *Reg.* appellabimus. Octo versus, quos pro prima praefatione hic codex exhibet, G. Fabricius in *Comment. poet. Christ.* verbo *Evangelistae* olim ediderat, quos ait a se repertos in antiquo codice: sed cuius auctoris hic fuerit codex, non explicat. Eos itidem reperio post Sedulium in editione Basileensi, curante Poelmanno, cum hac nota ad marginem: *Auctoris nomen non erat additum in exemplari.* Profecto Sedulii non sunt: nam is in fine libri primi similem sententiam iam versibus concluderat. Restituendi ergo sunt illi versus Iuvenco, quamvis plerique codices incipiant a secunda praefatione, *Immortale, etc.* De hac consuetudine qua veteres poetae duas praefationes carminibus suis apponebant, adis Prolegom. in Dracontium num. 16. Secundus prologus *Immortale, etc.*, qua temeritate, aut negligentia antea operibus Ausonii insertus fuerit, Iure miratur G. Fabricius.

49. Reginae Sueciae erat etiam codex num. 1396, qui nunc inter Ottobonianos relatus est sub num. 35, membranaceus in 4o, in quo pariter sunt carmina Sedulii, et Iuvenco. Titulus Iuvenco hic est: *Incipit praefatio Iuvenco presbyteri*, nempe praefatio, quae in editis vulgo legitur, *Immortale nihil, etc.* Postea, Explicit praefatio, et hoc loco inseritur S. Hieronymi elogium de Iuvenco ex libr. de Vir. illustr., ut a nobis descriptum fuit num. 4. Scribitur *competa, subolem*, atque alia fere ut in codice superiori Reginae Sueciae, nisi quod in hoc sunt puncta. Desunt etiam tituli, neque indicantur capita Evangeliorum. In principio codicis notatum invenio: *Codex admodum antiquus ante 700.* Eiusdem fere aetatis, ac codex superior, mihi videtur esse. In fine legitur: *Finit. Explicit liber IV Evangeliorum versibus Gaii Vetti Aquilini Iuvenco.* In codice superiori post Iuvenco sequitur Sedulius, in hoc Ottoboniano Iuvenco praecedit Sedulius, et inter utrumque insertum est aenigma quoddam sine auctore: nam Arnulfi nomen, quod apparet deletum, non videtur positum pro nomine auctoris. Nescio, an alicubi typis sit impressum hoc epigramma; sed vel ob hoc ipsum quia id nescio, hoc loco opportune a me edetur:

*Quattuor una simul dat dictio nomina rebus.
Tota namque deum designat voce latinum,
Parte sed ablata fit proles Daunia prima;
Sublato medio, remanet contrarius aegro;
Extremo, restat, quod prandia cuncta recusat.*

Explicatio aenigmatis praemittitur epigrammati, scilicet *Saturnus*, qui est deus Latinus: ex qua voce fit *Turnus*, ablata parte prima; ablato medio, sanus; ablato extremo, *satur*. Tertius versus planius procederet: *Parte sed ablata prima, fit Daunia proles.* Hic codex *Ottobonianus*, sive *Ott.* a nobis dicitur.

50. Codex alius, quo usi sumus, exstat in bibliotheca Collegii Romani, et continet carmina Aratoris, Iuvenco, et Sedulii. Ante Iuvenco refertur Hieronymi de eo testimonium expositum num. 4, hoc tantum discrimine: *Iuvenco genere nobilissimus Hispanus presbyter fuit, quattuor, etc.* Titulus hic apponitur: *Incipit liber primus Iuvenco Hispani presbyteri, ac genere nobilissimi, et primo prooemium, Immortale, etc.* Finito hoc prooemio: *Incipit historia, ac primus liber.* Quartus liber concluditur versu 751, *Militibus terror sensum discluserat omnem*, post quem illico additur: *Explicit Iuvenco.* Scilicet mancus erat, ut videtur, codex vetus, ex quo hic descriptus est: nam hic chartaceus est, ad saeculum XV pertinens. In fine Sedulii notatur: *Iste liber est monasterii S. Georgii Majoris de Ven. Congregatione S. Iustinae.* Verum diversus est character Sedulii a charactero Aratoris, et Iuvenco, et fortasse hi tres poetae Christiani e diversis voluminibus in unum compacti sunt. Ad marginem Iuvenco nonnullae sunt notae, ac variae lectiones. Hunc codicem *Romani Collegii*, sive *Rom.* vocabimus.

51. Reuschius cum codices mss. Iuveni, de quibus ille quidem scire potuerat, recensisset: *Ceterum, ait, dubium nullum est, quin plures hinc inde exstent membranae: nullus siquidem hic ex Vindobonensi, Romana, Gallica, aliisque bibliothecis celeberrimis codex est notatus: ex iis itaque, qui plurimum copiam nancisci poterit, meliorem parare editionem studeat.* Ipse vero Reuschius Trenchiniensi papyraceo codice monachalibus litteris usus fuerat, descripto ex alio exemplari, quod possederat Joannes Hadikius. Eum codicem cum Reuschio communicaverat Dan. Guil. Mollerus: sed tyrannidem glossatoris passus erat, qui plures lectiones variantes ex suo ingenio intruserat, v. g., ubi Iuvenus voce antiqua *plebes* usus est, ibi semper *turba*, vel vocem similem substituit. Bene autem habet, quod Reuschius ei codici soli nunquam credidit. Neque tamen *plebes* in nominandi casu singularis numeri pro *plebs* vox antiqua dici debet, ut dicam ad V. 694 lib. IV. Poelmannus in sua editione, quam referam num. 70, usus videtur codice ms. qui fuit bibliothecae Gandavensis. Cum codice Rottendorphii collata est editio Basileensis anni 1545, de qua numer. 74. Saubertus plurimas varias lectiones ex optima membrana Helmstadiensi collegerat, quibus usus est Omeisius n. 51 et 60 laudandus. Codicis Fuldensis nonnullae lectiones a Zehnero exscriptae usui fuerunt eidem Omeisio, ad quem etiam pervenit collatio duorum codicum Cantabrigiensium, ut loc. cit. referam. Joan. Fr. Grunerus in Act. Soc. Lat. Ien. vol. III, opusc. 2, l. I Observat. Critic. cap. 6, nonnulla loca Iuveni ex codicibus mss. Cant., et Vn., quos in Anglia Benzelius evolvit, diligenter illustrat: allegat etiam codicem D., qui, nescio, an diversus sit a duobus mss. Anglicis Vn., et Cant. Laudat quidem Grunerus industriam Reuschii: sed addit: *Reuschium egregia sua eius poetae (Iuveni) editione non omnia librariorum vitia sustulisse facile credent, qui, quantus labor sit veteres auctores ad codices mss. recensere accuratius sciunt.*

CAPUT III

Editiones Carminum Iuveni

52. Prima editio. Bayerius in notis ad Biblioth. veter. Nic. Antonii ait, se habere editionem veterem Iuveni sine ulla epigraphe, aut inscriptione, sine loco, et anno circa annum, ut ipsi videtur, 1490 peractam simul cum Cypriano De ligno crucis, Psychomachia Prudentii, Aratoris apostolica Historia, Antonii Nebrissensis Cosmographia, Columella de Cultu hortorum, Palladio de Insitione, et Val. Probo de Compendiis litterarum in forma quarta. Ioannes Albertus Fabricius inter alias Iuveni editiones recenset editionem antiquam sine loco et anno, in 4, hoc titulo: *Iuencus presbyter immensam Evangelii maiestatem heroicis versibus concludens*. Haec videtur esse editio vetus, quae exstat in bibliotheca Vaticana, de qua dicam num. 61.

53. Secunda editio anno 1499, ex Fabricio, qui ait, Parisiis eo anno editum fuisse Iuencum in fol. cum Sedulio, et P. Barri Paeonibus quinque festorum B. Virginis, edente Iacobo Fabro, qui in epistola ad Fabrum Stapulensem praemissa Aldhelmo de Virginitate edito Daventriae 1512, in 4, ait: *Considerans ego fructum illum, qui emersit ex editione illa divi Iuenci, quem ego ante multos annos primus omnium publicavi, qui erat mihi mutilatus, et imperfectus ob antiquitatem: quocirca in eam formam redegi, qua et hic, et in aliis locis circumfertur. Quae enim et immutata sunt in eo, et quae ad imperfectos versus accesserunt propter exemplaris depravationem, non facile dixerim*. Atqui dicere omnino debuit, ut nobis constaret, quid ille ex veteri exemplari mutilato, imperfecto, et depravato ediderit, quid ex ingenio suo, et penu adiecerit. Hanc editionem Parisiensem anno 1499, in fol., cum Sedulio, et aliis piis operibus, cura Iacobi Le Fèvre Ceillierius etiam recenset. Distincta ergo est haec editio ab alia editione Parisiensi, quam nunc exponam. Reuschius monet, Nic. Heinsium hanc editionem possedisse, uti ex Catalogo illius librorum constat. 29 Meminit eiusdem Corn. a Beughem in Incunabulis typographicis p. 80. Titulus est: *P. Barri Poeanes quinque festorum D. Virginis; Iuenci, et Sedulii presbyteri carmina, Beroaldi, aliorumque, et Propertius*.

54. Tertia editio anno 1500 circiter: *Iuencus presbyter immensam evangelicae legis maiestatem heroicis versibus concludens. Venales reperiuntur in vico S. Iacobi apud Leonem Argenteum*. In 4. Sunt novem quaterniones usque ad *i*, praeterea *k* ternio, et *l* duo. In fronte est stemma cum epigraphe *Iehan Petit*. Sequuntur tria Iuenci elogia ex S. Hieronymo, item aliud ex Ioanne Tritenhem, seu Tritemio, aliud ex Baptista Mantuano, aliud ex Francisco Petrarca. Postea: *Incipit prologus Iuenci presbyteri in quatuor Evangelia*. Tum: *Iuenci Hispani presbyteri quatuor Evangelia Christi hexametris versibus transferentis liber primus*. Adsunt tituli, sive capita rerum, quae carminibus explicantur.

55. In fine est Hermanni Buschii Monasterien. in presbyterum Iuencum Hispanum epigramma ad lectorem:

*Nectite, Pierides, hederas, et carpite lauros:
Castalius liquidas porrigat altus aquas,
Insolitoque nemus tollat iuga laeta virore,
Quo stetit alatus Bellerophontis equus.
Permessus nitidis irroret gramina lymphis,
Littora Cephisi come, Thalia, tui.
Cyrrrha ferat flores, violas, et lilia, circum
Spirent innumeris Delphica rura rosis.
Aura levi flatu tota regione susurret,*

*Stillent Cecropiis robora querna favis.
 Applaudat reduci tellus Hispana Iuvenco,
 Neglectum cuius squalor edebat opus.
 Qui modo canitie vultus abeunte beatos
 Induit, et formae pristina membra suae.
 Fulget apollineis iterum coma digna corymbis,
 Et manus auratam pulsat eburna lyram.
 Desine mirari, supplex si moverit Orpheus heus
 Tartara, et inferni flebile numen agri.
 Vana quidem sunt haec, sed gloria tanta Iuvenco
 Advolet, aethereum qui movet ore deum.*

56. Denique Faustus, qui Iuvencom in schola praelecturus erat, sic lectorem alloquitur:
 FAUSTUS LECTORI SALUTEM.

Cave, mi lector, cave, inquam, ne tam castum, tamque catholicum poetam ridiculo illo titulo dehonestes. Sic enim attitulandus est liber: Iuveni presbyteri Hispani poetae celeberrimi de Evangelica historia liber primus. Si quid aliud vel temporum, vel impressorum incuria depravatum fuerit, id publica, quotidianaque lectione non incastigatum praetermittam. Tu autem cum ex Christianis parentibus Christianus natus sis, Iuvencom et Christianum poetam, et de Christiana fide disserentem nocturna versato manu, versato diurna, ne semper gentiles tum poetas, tum oratores vel legere, vel audire videaris. Nihil profecto pulchrius, venustiusque est, quam divina mysteria eleganti carmine illustrata non ignorare. Ceterum non solum mihi ipsi, verum etiam fratri Alphonso Hispano doctissimo quidem theologo agenda sunt non vulgares gratiae. Ex eo enim iam diu quaesitum a me Iuvencom accepi, acceptum publicavi, publicatum non sine maxima diligentia interpretabor, ut ex officina mea non tam saeculares, quam sacrae litterae exiisse videantur. Vale.

57. Non satis intelligitur, quo pacto Faustus diu quaesierit Iuvencom, cum Iacobus Faber primus omnium eum ediderit Parisiis anno 1499, ut nihil dicam de editione, quam num. 52 Bayerius ad annum 1490 referebat. In exemplari huius editionis, quod asservatur in bibliotheca Angelica Romae simul compactae sunt satirae Persii cum interpretatione Ioannis Britannici, et Iodoci Badii Ascensii, qui in praefatione laudat Faustum *praecipuum Galliarum specimen, ac litteraturae praesidium, regium, dico, illum musicum, ac vatem clarissimum Parrhisios tot annos erudiantem*. Subscribit Ascensius ex officina Lugdunensi 1499. Typi, quibus excusus est Iuvencom, iidem omnino esse videntur, ac illi, quibus descriptae sunt satirae Persii: hae autem excusae *dicuntur in nobilissimo Parrhisiorum gymnasium anno MD, ad quartum idus Maias, solerti opera Thielmanni Keruer*. In fronte Satirarum Persii est idem stemma, ac in Iuvenco, et nota haec: *Venditur in Leone Argenteo, et Pellicano regionis Divi Iacobi Parrhisii*. Editio nitida est, sed mendosa multis in locis. Ab hac Iuveni editione diversam non censeo eam, quam Catalogus bibliothecae Regiae Parisiensis sic indicat: *Iuveni presbyteri historia evangelica heroicis versibus descripta, Parisiis Ioannes Petit, in 4*. Non exprimitur annus. De Ioanne Parvo, seu Petit, consulendus Michael Maitaire Annal. typ. t. II, part. I, p. 84.

58. Quisnam fuerit Faustus ille Iuveni enarrator, et quisnam frater Alphonsus Hispanus, a quo Faustus accepit Iuvencom, etsi minus est necessarium, tamen opus est quaerere, Publius Faustus Andrelinus Foroliviensis, poeta, ut ea tempora ferebant, egregius, in universitate Parisiensi ab anno 1489, litteras humaniores spatio triginta annorum magno cum plausu professus est. Hic ergo est Faustus interpret Persii, de cuius vita plura congerunt Mazzuchellius De Scriptor. Italic., et Tiraboschius tom. VI Hist. litter. part. II, libr. VI, cap. 5, num. 64. Confer etiam Maitairium loc. cit. pag. 91. Verba Fausti, quae retulimus, Tiraboschium fortasse latuerunt, quibus certe uti potuit ad eius mores contra Erasmi dicteria vindicandos: nam aliae rationes, quas profert, imbecilliores sunt.

59. Alphonsum illum, a quo Faustus Iuvenum accepit, crediderim esse Alphonsum de Cordova, Ordinis Augustiniani, qui suscepto Doctoratus honore in urbe Parisiorum, Salmanticae cathedram rexit Gregorii Ariminensis propter doctrinae eius celebritatem ibi olim institutam, et decessit Abulae anno 1542, ut refert Nicol. Antonius. Petrus Ciaconius in Historia ms. Universitatis Salmantinae, quam penes se habebat Petrus Madariaga Ordinis Augustiniani nuper Assistens, narrat, anno 1508, Parisiis Salmanticam adductos homines doctos, qui philosophiam, et theologiam Nominalium docerent, ac tunc erectam cathedram, qua legebatur Gregorius Ariminensis. Ratio ergo temporum suadet, ut Alphonsum de Cordova, sive *de Corduba*, Nominalium patronum, a Fausto laudatum fuisse credamus.

60. Editio quarta anno 1501. Haec est editio ab Aldo peracta in 4, quae a nonnullis anno 1502 assignatur, quia hoc anno publicata est, ut constat ex epist. Aldi ad Danielelem Clarium data mense Iunio 1502. Collectio haec est plurium poetarum Christianorum in duos tomos divisa, quorum primo Prudentius continetur, ut fusius explicui in Prolegom. ad Prudentium num. 104. Hic recusus est in 8 sine loco et anno cum Aldi epistola. In secundo volumine sunt Sedulius, Iuvenus, Arator, Probae Falconiae Cento; Lactantius Firmianus de Resurrectionis dominicae die, et de Passione; Cyprianus de Ligno crucis, Deprecatoria Tipherni ad Virginem, Oratio ad beatissimam Virginem; Precatio matutina ad omnipotentem Deum, *Omnipotens, quem mente colo, etc.*, quae inter Ausonii carmina reperitur; Damasus de laudibus Pauli apostoli, Elegia in Hierusalem, nonnulli hymni sapphici Raphaelis Zouenzonii. In fine: *Venetis apud Aldum 1501, mense Ianuario*. Addidit Aldus, ut eodem volumine comprehenderentur, Vitam S. Martini non versibus, ut putabat Ceillierius, sed prosa oratione a Severo Sulpicio confectam, Vitam S. Nicolai e Graeco sermone in Latinum conversam a Leonardo Iustiniano, et Homerocentones Graece, et Latine. Reuschius Aldinam Iuveni editionem anno 1502 adiudicat, et aliam editionem Aldinam eiusdem poetae anni 1582 exstare se legisse ait, nisi numerus a typographis mutatus. Certe mutatus est: non enim Aldus Iuvenum edidit, nisi anno 1501. De Aldo iudicium hoc est Barthii, l. XXVI Advers. c. 27: *Is Aldus, eiusque asseclae, ut non raro corruperint auctores audacia corrigendi, ita tamen ut optimorum Italiae codicum subsidio nixi, nobis, recensentibus enucleate omnia, non sunt plane insuper habendi.*

61. Editio quinta anno circiter 1503. Haec exstat in bibliotheca Vaticana in 4, sine loco et anno. Titulus idem ac in editione Parisina nuper memorata, cum iisdem etiam Iuveni elogiis. Eodem pariter modo prologus, et initium libri primi praenotantur. In fine Hermanni Buschii epilogus ad lectorem, sive epigramma supra descriptum. Octo sunt quaterniones integri ab a ad h. In hoc exemplari Vaticano simul compacta sunt alia opera edita Daventriae anno 1503, et circiter per Rithardum Pafraet, quae simili caractere, ac Iuvenus, excusa apparent. Ex Parisina Ioannis Petit videtur haec editio repetita. Tituli, quibus capita rerum distinguuntur, diversi sunt ab Aldinis, et Poelmannianis. Primi vero tituli hi sunt: *De SS. Parentibus Ioannis Baptistae, et de ipsius praecursoris Domini conceptione. Lucae II;—Annunciatio Mariae;—Visitatio Mariae, etc.* Omeisius possidebat editionem Iuveni sine loco et anno, quam ipse Coloniae ante finem saeculi XV confectam existimabat, ut dicam num. 85; sed fortasse diversa non est ab hac, quam Daventriensem ego censeo. Reuschius quidem affirmat, editionem, quam possidebat Omeisius, exstare etiam in bibliothecis Vaticana, et Paulina Lipsiensi.

62. Editio sexta anno 1505 Lipsiae in fol. ex catalogo bibliothecae Francof. ad Viadrum, quem allegat Fabricius. Ceillierius hanc editionem commemorat fortasse ex Fabricio: Reuschius etiam, qui, ut opinor, eam vidit.

63. Editio septima anno 1506 Parisiis in 4 ex bibliotheca Manarsiana pag. 335, apud Fabricium. Adhaeret Ceillierius.

64. Editio octava anno 1509 Rothomagi in 4 cum notis Iodoci Badii Ascensii ex Fabricio, et Ceillierio. Hanc contulit G. Fabricius, ut ex comment. in poet. Christ. verbo *compleo* colligitur. Eamdem laudat Reuschius.

65. Editio nona anno 1511 Lipsiae in 4 per Melch. Lotterum, adiuncto Hermanni Buschii epigrammate in Iuvenum. Hanc editionem sine temporis nota viderat Fabricius, cui locum, et tempus indicavit Ioannes Mollerus. Eam quoque recenset Ceillierius, sed ex Fabricio, ut opinor. Christophorus Cellarius in *Curis poster.* verbo *sanctificus* citat duas editiones Lipsienses, alteram anno 1512, alteram 1517. Sed fortasse in editione Panormitana Cellarii pro anno 1511 excidit 1512. Reuschius annum 1511 huius editionis indicat. In editione Parisiensi anni 1545, quam mox referam, praefatus Wolfgangus Gulden Zcuigkanien. Magister, etc., qui sub scribit Liptzls secunda Ianuarii anno undecimo supra sesquimillesimum. Wolfgangus ita disserit, quasi ipse primus omnium Iuvenum ediderit: ignorabat scilicet alias editiones Iuveni. Lipsiensis ergo editio anni 1511 ea esse videtur, quam procuravit Wolfgangus.

66. Editio decima anno 1517 Lipsiae ex Cellario paulo ante laudato, et ex Catalogo bibliothecae Bunavianae tom. I, col 2018, ex quo patet, eam esse in 4, et per Iacobum Thanner procuratam¹⁴.

67. Editio undecima anno 1419 Viennae ex Catalogo Bodleiano apud Fabricium. Eam sic describit Maitairius tom. II *Annal. Typogr. part. I, pag. 331: Iuveni presbyteri Hispani de Evangelica Historia libri quatuor: per Ioannem Singrenium, expensis eiusdem; in 4o, Viennae Pannoniae 1519.*

68. Editio duodecima anno 1537: *Iuveni presbyteri Hispani poetae Christiani lib. III (corrigere IV) de historia evangelica, emendati, et multis erroribus purgati. Aratoris subdiaconi libri II, Acta apostolica complectentes, antea in Germania non excusi. Aurelii Prudentii Clementis consularis viri (corrigere clarissimi viri) Encheiridion veteris, et novi Instrumenti. Scholae Christianae necessarii libelli. Basileae apud Bartholomaeum Westhemerum, et Nicolaum Brylingerum anno M. D. XXXVII, in 8 parvo. Hac editione usus sum ex bibliotheca selecta, et locupletissima eminentissimi cardinalis Valentis Gonzaga. Exstat etiam in bibliotheca Angelica. Repetita est, ut videtur, anno 1542.*

69. Editio decima tertia anno 1537: *Iuveni Hispani, et Sedulii Scotigenae presbyterorum, et poetarum christianissimorum historiae evangelicae, versibus heroicis amussim expressae: iam tersiores, et ex veterum aliquot librorum collatione multo castigatiores in lucem prolatae. Coloniae apud Eucharium anno 1537, mens. Iul.* In 8. Editor est Reinhardus Lorichius Hadamarius, cuius tamen epistola dedicatoria avulsa est ab

¹⁴ Arévalo quiso añadir en este momento las palabras que ofrecemos a continuación, recogidas en el apartado del final de la edición ADDENDA ET CORRIGENDA:

Eo ipso anno repetita fuit Salmanticae editio Iuveni cum notis Badii, cuius memini num. 64. Ioseph Rodriguez de Castro, *Biblioth. Hisp. tom. II, pag. 176*, titulum hunc refert: *Iuvenus presbyter immensam evangelicae legis maiestatem heroicis versibus concludens ab Iodoco Badio Ascensio paucis elucidatus. In fine: Liber Iuveni finem optatum accepit: Salmantica in civitate, in officina venerabilis Ioannis de Porrs. Anno Domini MDXVII Kalendis Ianuarii XVII. In hac editione Passio D. N. J. C. quodammodo a reliquo poemate separata est, fere ut in editione Parisiensi anni 1545, quam num. 73 recensebo. Typographi nomen est Ioannes de Porres, vel Porras.*

exemplari quo utor, sed exstat in editione Poelmanni, quam nunc exponam. Typographus Eucharii Cervicorni nomine notus est.

70. Editio decima quarta eodem anno 1537, aut circiter. *Iuveni Hispani evangelicae historiae libri IV. Caelii Sedulii mirabilium divinorum, sive Paschalis carminis libri IV una cum hymnis aliquot. Aratoris in Acta Apostolica libri duo. Venantii Honorii Fortunati hymni duo per G. Cassandrum integritati suae restituti. Omnia per Theodorum Poelmannum Cranenburgensem recognita. Basileae.* In 8. Nulla est nota temporis: sed Reinhardus Lorichius Hadamarius epistolae dedicatoriae ad D. Ioannem Comitem a Vueda subscribit Marpurgi nonis Iuliis anno M. D. XXXVII, qui ait, Iuvenum, et Sedulium a se edi non paucis, quas a librariis, vel chalcotypis acceperant, mendarum iniuriis vindicatos, et suo studio restitutos. Iuvenus igitur cum Sedulio prodiit Coloniae 1537, ex recensione Hadamarii, cuius editionem secutus postea fuit Poelmannus Basileae, additis variis lectionibus in Iuvenum, et Sedulium, sed praecipue in Iuvenum. In Poelmanni Basileensi editione sine anni nota praeter varias has lectiones, et epistolam dedicatorem Hadamarii sunt duo epigrammata, aliud Poelmanni, aliud Hadamarii de utilitate legendi poetas sacros. Post Iuvenum est carmen inscriptum, *Triumphus Christi heroicus*, de quo vide num. 19. Fortasse editio haec differenda est ad annum 1551, ut n. 75 explicabo. De ea sic G. Fabricius comment. in poet. Christ. verbo *Iuvenus: Lectionis diversitatem in Iuvenum Basileae impressum collegerat Theodorus Poelmannus ex editione, ni fallor, Rothomagensi, aut ex manuscripto, quod cum ea editione consensit: id autem manuscriptum e bibliotheca Gandavense fuisse, ipse postea annotavit.*

71. Editio decima quinta anno 1541: *Caelii Sedulii presbyteri cum piissimi, tum doctissimi paschale opus, seu mirabilium divinorum libri quinque cum enarrationibus luculentissimis Aelii Antonii Nebrissensis, Adiunximus etiam Iuveni Hispani presbyteri evangelicam historiam eiusdem argumenti, additis et in eadem commentariis. Omnia ad vetustissima exemplaria collata, et castigata. Cum indice locupletissimo. Basileae anno M. D. XL. I* In 8. Post Sedulium haec est inscriptio: *Iuveni presbyteri Hispani Poetae Christiani lib. III (corrige IV) de historia evangelica emendati, et multis erroribus purgati.* Post Iuveni elogia: *Iuveni Hispani presbyteri in quatuor Evangelia dominicalia prologus*, Commentarii Iodoci Badii Ascensii subiiciuntur, vel interseruntur. Post Iuvenum carmen, *Triumphus Christi heroicus*, de quo num. 19. In fine: *Basileae apud Bartholomaeum Westhemerum anno M. D. XLI.* Praefatur is ipse Westhemerus, qui alios poetas Christianos in lucem edere cogitabat. Tituli rerum in hac editione, in Aldo, in editione Vaticana veteri, seu Daventriensi, in Poelmanno, et in Hadamario diversi sunt. Margini ascriptae sunt variae lectiones. Westhemerus iam anno 1537, ediderat Iuvenum, ut vidimus. Ex huius editionis titulo hallucinatus est Kuhnus, qui, ut referam in var. lect. ad vers. 340, l. III, allegat editionem Antonii Nebrissensis, *quae prima*, ait, *cum enarrationibus suis dedit Iuvenum.* Nebrissensis enarrationes sunt in Sedulium: nam Iuvenum ille numquam commentatus est, ut cum Nic. Antonio observavi num. 3.

72. Editio decima sexta anno 1542 Basileae cum Dittochaeo, sive Enchiridio Prudentii repetita ex Basileensi anni 1537, ut ex Ludewigio retuli in Prolegom. ad Prudentium num. 110. Neque a Fabricio, neque a Ceillierio haec editio in suis catalogis commemoratur.

73. Editio decima septima anno 1545: *Iuveni Hispani presbyteri Historia evangelica versu heroico descripta Parisiis excudebat Petrus Galterus pro Ioanne Barbaeo, et Claudio Garamontio* 1545. In 16, vel 12. Praefatur Wolfgangus Gulden, ad cuius editionem

Lipsiensem anni 1511, haec Parisiensis conformatur. Confer num. 65. Finis libri IV ascribitur post vers. 403: *Cuncta Pharisaeis rerum miracula narrant*. Tum sequitur, *Passio D. N. Iesu Christi a Iuvenco presbytero metricè composita*. Sed cum versus 404 per particulam ergo connectatur cum praecedentibus, inepte finis. l. IV ante eum statuitur. Adduntur elogia Iuveni ex S. Hieronymo, Trithemio, Ioanne Bapt. Mantuano, et Francisco Petrarcha, et Lactantii carmen de passione Domini. Tituli frequentiores, et uberiores sunt, quam in plerisque editionibus, ab Editore, ut conicio, appositi.

74. Editio decima octava anno eodem 1545 Basileae in 8, cum Sedulio, et Aratore, collata cum codice Rottendorphii, et aliis mss. ex Fabricio, et Reuschio.

75. Editio decima nona anno 1551: *Iuveni Hispani libr. IV evangelicae Historiae. . . . omnia recognita, et variis lectionibus illustrata studio Theodori Poelmanni Basileae 1551*, in 8, cum Sedulio, Aratore, et duobus hymnis Fortunati per G. Cassandrum restitutis. Ex Catalogo Bibliothecae Regiae Parisiensis. Videtur haec editio repetita ex prima editione Poelmanniana recensita num. 70, quae prodiit sine anni nota, ut tunc dixi, nisi si forte in exemplari bibliothecae Regiae Parisiensis appositus fuerit verus annus editionis primae manu alicuius, qui id noverit. Barthius libr. XLIX Advers., cap. 5, laudat editionem Lugdunensem anni 1551, quae auctores tres Aratorem, Sedulium, Iuvenum prorsus renovatos ad lectionem mss. prae se fert. Haud scio sane an diversae sint hae editiones, an Barthius pro Basileensi scripserit Lugdunensem.

76. Editio vigesima anno 1553: *C. Iuveni, Caelii Sedulii, Aratoris sacra poesis recognita, et collata. Lugduni 1553*. In 12, aut 16, apud Ioannem Tornaesium, et Gulielmum Gazeium. Hanc editionem contulerat Latinius, ut ex sua bibliotheca constat. In Bibliotheca Regia Parisiensi asservatur exemplar huius editionis cum variis lectionibus mss. in C. Iuvenum manu P. Rupellensis collatum. Repetita est haec editio an. 1566, ut num. 78, animadvertam.

77. Editio vigesima prima anno 1564, Basileae, in 4, inter poetas Christianos cum commentariis Georgii Fabricii, quam editionem alii dicunt in fol., alii anno 1562 ascribunt: de qua plura ego disserui in Prolegom. ad Prudentium n. 111. Iudicium Barthii de Fabricio proferam in nota ad v. 179 libr. I.

78. Editio vigesima secunda anno 1566: *C. Iuveni, Caelii Sedulii, Aratoris sacra poesis, summa cura, et diligentia recognita, et collata. Lugduni apud Ioannem Tornaesium 1566*. In forma minore, aut 16. Exstat haec editio in bibliotheca Casanatensi: qua ego etiam usus sum ex bibliotheca eminentissimi et commendatissimi cardinalis Valentis Gonzaga. Dicata est Georgio Armagnacio S. R. E. cardinali anno 1553, kalendis Februarii. Renovata ergo est ex prima Tornaesiana, et eo anno 1553, vulgata, nisi forte eadem omnino est, mutata solum prima fronte: quae solet esse fraus bibliopolarum. Ceillierius bis hanc editionem anni 1566 numerat, et ait esse in 18. Nic. Antonius utebatur editione Tornaesiana anni 1564, in 24, quam diversam ab his, quas dixi, non existimo.

79. Editio vigesima tertia anno 1569: *Iuveni, et Aratoris sacra poesis. Mediolani imprimebat Pacificus Pontius MDLXIX*. In 8. In fine exstat *Iacobi Sannazarii de morte Christi Domini ad mortales lamentatio*. Indicanur loca Evangeliorum, sed tituli non explanantur. In fine laudatur Iuvenus a S. Hieronymo, Trithemio, Petro Crinito, Ioanne Bapt. Mantuano, et Francisco Petrarcha, ut in editione Tornaesiana, ad quam conformata haec

Mediolanensis editio mihi conferenti visa est. Asservatur Romae in celebri bibliotheca Barberina, et Collegii Romani.

80. Editio vigesima quarta anno 1573: *Iuveni hispani evangelicae Historiae libri IV. Caelii Sedulii, etc. Omnia per Theodorum Poelmannum Cranenburgensem recognita Calari MDLXXIII. Excudebat Vincentius Sembeninus Salodiensis impressor R. D. Nicolai Canyelles, Vic. Gener. Sede vacante.* In 8. Bandinius in Catalogo mss. bibliothecae Medicaeae innuit, Theodorum Poelmannum curasse hanc editionem Calaritanam: quod ita intelligas, ut Poelmannus editionem Basileensem relatam num. 70 curaverit, ad cuius normam haec editio Calaritana confecta fuerit expresso etiam primo titulo operis. Satis quidem correcta est haec editio Calaritana, quae exstat in bibliotheca Sapientiae, et Angelicae Romae.

81. Editio vigesima quinta anno 1575 in Bibliotheca Patrum Parisiensi, repetita in aliis editionibus bibliothecae Patrum, ut Parisiis 1589, Coloniae 1618, Parisiis 1624, 1644, et 1654, Lugduni 1677. An autem hae omnes editiones Bibliothecae Patrum reapse inter se distinctae sint, dubitavi in Prolegom. ad Dracontium num. 60, neque adhuc verum invenire potui. Bibliotheca Patrum edita anno 1589 in Indice expurgatorio Brasichellensis recensita, et expurgata est, sed intactis Iuveni carminibus. Inter Bibliothecas Patrum reponi potest opus, quod Thomas Ittigius recenset in libro De Bibliothecis, et Catenis Patrum: *Divorum Patrum, et Doctorum Ecclesiae, qui ligata oratione scripserunt, paraphrases, et meditationes in Evangelia dominicalia collectae a M. Ioanne Zehnero 1602, Lipsiae.* Quo in systemate carminum sacrorum Iuvenius insertus est, aut aliquid eius. Eodem pertinet, quod Andreas Wilkii anno 1610 edidit Heortographiam in 8, in cuius priore parte legitur hymnus Iuveni *De Annuntiatione.* Confer num. 16¹⁵.

82. Editio vigesima sexta anno 1588: *C. Iuveni, Caelii Sedulii, Aratoris sacra poesis. Lactantii Firmiani carmen de beneficiis Christi: omnia recognita, et collata cum variis editionibus, et mss. codicibus. Accedunt Probae Falconiae Centones in quaedam historiae sacrae capita. Lugduni Ioannes Tornaesius 1588.* In 16. Ex Catalogo bibliothecae Regiae Parisiensis, et ex Ceillierio, qui, opinor, hanc intelligit, cum laudat editionem Lugdunensem anni 1588, in 8, neque fortasse diversa editio ea est, quam Reuschius refert Genevae 1588, in 12: coniungit enim hanc cum aliis Tornaesianis. Idem aliam editionem Venetam in 12, sine anno recenset: quam in hunc quoque locum coniicere visum est.

83. Editio vigesima septima anno 1603, in Corpore Latinorum poetarum Lugduni in 4. Quo spectant aliae editiones Iuveni in Corpore, et Choro Latinorum poetarum, ut Genevae 1611 in 4, Lugduni 1616 in 4, Genevae 1627 et 1640 in 4, Londini 1713 in fol., Pisauri 1766 in 4o, tom. V. Ceillierius recenset editionem Iuveni Lugdunensem anni 1616, in 4, sed non puto, diversam eam esse ab editione Chori poetarum Latinorum eo anno ab Alexandro Fichetto, suo suppresso nomine, procurata.

84. Editio duodetrigesima anno 1710: *C. Vetti Aquilini Iuveni, Hispani presbyteri, Historiae evangelicae libri IV, cum notis integris Georgii Matthiae Koenigii, Magni Danielis Omeisii, et Christiani Schoettgenii; itemque Iodoci Badii Ascensii, Georgii Fabricii,*

¹⁵ Nuestro humanista ofreció en ADDENDA esta explicación añadida relativa a esta edición. Los términos en que se expresó son los que siguen: Prodiit etiam Dominici Schram Benedictini Analysis operum SS. Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum in 8, Augustae Vindellicorum, et tomo IX, anno 1786, analysis operum Iuveni ex Gallandii editione. Schramus quaedam reformare voluit, pleraque vitiose.

aliorumque selectioribus. Erhardus Reusch recensuit, et memoriam Omeisianam cum duobus indicibus adiecit. Prostat Francofurti, et Lipsiae apud Wolfgangum Michaelles. bibliop. Norim. CICICCCX. In 8. Reuschius in praefatione ait: In tantorum virorum labores ineditos id mihi iuris sumere nolui, ut aliquid ex iis demerem, aut mutarem. Hoc enim si mihi permissem, mutata parumper facie Iuencus prodiisset. Omissem quasdam locorum communium deductiones omniaque ea, quae longius petita videri possent. Addit, Omeisium in expendendis variis lectionibus parciolem fuisse, et morte praeventum secundas curas adhibere non potuisse. Non tam se coniecturas attulisse ait Reuschius, quam potius lectiones, in codicibus repertas, iudicii lance ponderasse. Paucissimas vero lectiones varias in notis ascripsit, quia animus illi erat, libellum earum ab Omeisio collectum, notis subiicere: sed, imminentibus nundinis, illum typis excudere non potuit. Cogitabat etiam peculiarem Dissertationem de poetarum Christianorum caractere edere, qua praestantiam Iuenci commonstraret.

85. Omeisius in praefatione sua refert, avunculum suum Ioan. Saubertum consilium de edendo Iuenco multo ante cepisse ex optima membrana, editionumque collatione, ut declaravit in variis suis lectionibus in Matthaeum pag. 259, et sub initium praefationis ad lectorem palaestrae suae theologico-philosoph. Ex huius suppellectile libraria Omeisius sibi comparavit editionem vetustam Iuenci forma maiore octava, sine loco et anno impressionis, quam ipse coniciebat Coloniae ante finem saeculi quinti decimi peractam. Huius editionis margini satis amplo Saubertus variarum lectionum quamplurimas ex optima illa membrana inclytae Iuliae adiecerat, quibus non paucas subiunxit alias ex Hadamarii potissimum editione. Koenigius, praeceptor Omeisii, Altdorfii publice Iuencum praelegerat, et eruditas in illum, easque potissimum philologicas, dictaverat animadversiones, quas cum Omeisio communicavit. Omeisius anno 1705 in praelectionibus suis poeticis Iuencum interpretari coepit, eumque tum selectioribus Ascensii Fabricii, et Andr. Wilkii, qui part. I Heortographiae pag. 197, Lipsiae 1676, historiam de Annunciatione B. Mariae a Iuenco descriptam notis philologicis exornavit, tum Koenigii integris, suisque multo copiosioribus animadversionibus illustrare. Consuluit etiam, praeter alios, Ioannis Pricaei commentarium in varios N. T. libros Londini 1660.

86. De codicibus mss., quorum, praeter Helmstadiensem, quo scilicet Saubertus usus fuerat, in variis lectionibus Omeisii fit mentio, is narrat, se exemplum Iuenci accepisse a Dan. Gul. Mollero, quod Trenchinii in urbe Hungariae ex antiquo papyraceo ms. codice, exstante in bibliotheca Io. Hadikii, ipsemet Mollerus manu sua pure descripserat. Praeterea Godofredus Thomasius, ex bibliotheca Schleusingensium, Corpus poetarum christianorum Omeisio procuraverat, cuius orae Ioach. Zehnerus ex codice Fuldensi, et una alteraque editione variantes lectiones ascripserat. Io. Albertus Fabricius collationem cum duobus codicibus Cantabrigiensibus ab Erico Benzelio accurate institutam transmiserat. Fabricius ipse in Biblioth. vet. Lat. paulo aliter id narrat. In animo habuerat novam Iuenci editionem, ad mss. codices, et ad veteres editiones castigatam, studiosis offerre. Postea Omeisio collationes codicis Helmstadiensis, quas a rev. abb. Ioanne Fabricio acceperat, et codicis Cantabrigiensis, quas ab Erico Benzelio habuerat, exhibuit. Epistolam Omeisii ad abb. Ioannem Fabricium, qua de suis commentariis ad Iuencum loquitur, editam fuisse, Fabricius commemorat. Omeisius moriens curam edendi Iuenci Reuschio commisit, qui Schoettgenii notas, ab Omeisio non visas, adiecit, atque elogium ipsius Omeisii attexuit: ex quo annotare non pigeat, Omeisium in tori communionem ascivisse Mariam Dorotheam Rostiam, in celebri Hispaniae emporio *S. Lucar* hodie appellato, a piis et honestis parentibus editam, et Conradi Pilnhuberi viduam, virtutibus ac forma egregiam.

87. Editio undetrigesima in Bibliotheca Patrum, Gallandii cura et studio, Venetiis ab anno 1765 et seqq., tomo IV in Prolegomenis, cap. 15, agit de Iuenco. Profert carmen in Genesin, tamquam certum Iuenci opus, ex Martenio cum huius notis. Addit in fine Iuenci epigramma de quatuor Evangelistis ex Georg. Fabricio, et Barthio. Historiae evangelicae Iuenci breves notas subiungit. Etsi ergo aliae editiones Iuenci in Bibliothecis Patrum simul in unum locum omnes a nobis coniectae fuerint, tamen Gallandiana editio, peculiari studio et cura adornata, distinctum locum debuit obtinere.

CAPUT IV

Elogia Iuveni ex veteribus scriptoribus, ac nonnullis recentibus, petita

88. Laudes, quibus S. Hieronymus Iuvenum prosequitur, cap. I commemoratae sunt. Sed non omittendum hoc loco, quod ait comment. in Matth. libr. I, cap. II, 11, tom. VII, col. 14: *Pulcherrime munerum sacramenta Iuvenus presbyter uno versiculo comprehendit: Thus, aurum, myrrham regique, hominique, deoque - Dona ferunt.*

89. Prosper, in Chronico, ad ann. 331, citatur a nonnullis, tamquam laudaverit Iuvenum. In Chronico Prosperi nihil invenio. Fortasse intelligunt continuationem Chronici Eusebiani, auctore Hieronymo, cuius verba attuli, num. 22. Falsum etiam puto, quod Vasaes in Chronico tradit, Iuvenum a Severo Sulpicio celebratum fuisse. Ab Aratore Iuvenum et Sedulium laudatos fuisse, nonnulli colligunt ex Aldi relatione, qui in Vita Aratoris praemissa Collectioni poetarum christianorum sic ait: *Contulisse autem se ad scribendos Actus Apostolorum idcirco versibus Arator dicitur, quod fecisse idem in Evangelio Iuvenum ac Sedulium vidisset. Id vero in eo Aratore licet videre, qui Venetiis et in D. Georgii cognomento Maioris et Deiparae semper Virginis in Hortis bibliotheca alligatus est.*

90. Gelasius Papa, in celebri decreto quod in concilio Romano edidit de libris canonicis, ecclesiasticis et apocryphis, quod sub Hormisdæ nomine ex quodam codice a Francisco Iureto editum est, sic de Iuenco: *Item Iuenci nihilominus laboriosum opus non spernimus, sed miramur.* Collatum est hoc decretum cum codice Vaticano a Fontanino in Append. ad Antiquit. Hortae, et postea accuratius a Iosepho Blanchinio in quodam exemplari Fontanini penes cl. Praesulem Reggium, cui manu varias lectiones adiecerat, quas etiam inseruit in Proleg. tom. IV Anastasii: nihil tamen in his verbis notat, nisi *laboriosum* pro *laboriosum* ex codice Florentino. In decreto Gratiani cap. Sancta Romana Ecclesia, distinct. 15, olim ita legebantur haec verba: *Item Vincentii laboriosum opus non spernimus, sed imitamur.* Padilla, in Histor. eccles. Hisp., cent. 4, cap. 45, correxit *Iuenci* pro *Vincentii*, et advertit, male nonnullos id explicuisse de Speculo Histor. Vincentii Bellovacensis, qui saeculo XIII floruit. Reliquit autem Padilla intactum verbum *imitamur*. Veram lectionem aperuerat iam Antonius Augustinus, et ante hunc Covarruvias, libr. IV Var. Resol., cap. 16, quae etiam exstat apud Burchardum et Ivonem, in eodem decreto Gelasii, et Chiffletium, ad Vigilium Taps., p. 149.

91. Venantius Fortunatus, lib. I de Vita S. Martini, initio:

*Primus enim docili distinguens ordine carmen
Maiestatis opus metri canit arte Iuencus.
Hinc quoque conspicui radiavit lingua Seduli.*

Fortunatus non solum ait Iuvenum primum omnium evangelicam maiestatem metri legibus conclusisse, verum innuit etiam, Sedulum imitatione Iuenci opus paschale concinnasse; quo magis mirandum est Sedulium, in praefatione ad Macedonium, quodammodo dissimulasse, sibi notum fuisse Iuvenum, cum tamen se versatum in S. Hieronymo, qui Iuvenum saepe laudavit, ostendat. Aldus, in Vita Aratoris praemissa Collectioni poetar. christ., ubi quaedam adiungit de Sedulio, sic hanc coniecturam exponit: *Coniicimus tamen ex eius epistola ad Macedonium presbyterum, Iuenci libros de historia evangelica non vidisse Sedulium. Nam cum in ea epistola causam reddit, cur versibus Evangelium scripserit, Iuenci, qui idem*

fecerat, haudquaquam meminit. Non enim culpa vacaret, si id sciens praetermisisset: et eo magis cum locus ipse exigeret, ut Iuvenum, quem imitaretur, habere se diceret. Certe nonnulla occasio Sedulio oblata est, ut Iuvenum distincte nominaret, cum dixit: Raro, pater optime, sicut vestra quoque peritia lectionis assiduitate cognoscit, divinae munera pietatis stylo quisquam huius modulationis aptavit; et multi sunt, quos studiorum saecularium disciplina per poeticas magis delicias, et carminum voluptates oblectat. Dubitare aliquis poterit, an etiam Orentius Iuvenum aemulatus fuerit ex sententia Fortunati, qui subinde addit: Paucaque perstrinxit florente Orentius ore.

92. Isidorus, in versibus qui olim in Bibliotheca eius legebantur:

*Perlege facundi studiosum carmen Aviti:
Ecce Iuvenus adest, Seduliusque tibi.
Ambo pares lingua, florentes versibus ambo,
Fonte evangelico pocula larga ferunt.
Desine gentilibus ergo inseruisse poetis,
Dum bona tanta potes, quid tibi Calliroen?*

De his versibus plura disserui in notis ad Dracontium, libr. I de Deo, v. 176, pag. 143. Sed, ut aliquid novi addam, advertendum est, sex primos versus, quos proxime ab Eugenio de Levis, in suis Anecdotis, immerito pro ineditis habitos, et S. Damaso attributos, notavi, ab eo aliqua ex parte editos fuisse correctiores: nam quintus versus in editione matritensi operum S. Isidori, ita habet:

Hic gemmae radiant veneranda volumina legis.

Melius Levisius ex suo codice, in quo S. Damaso illi versus ascribebantur:

Hic geminae radiant veneranda volumina legis.

Sermo enim est de lege veteri, et nova, ut ex vers. seq. clare patet:

Condita sunt pariter hic nova cum veteri.

In versibus, quos nunc protuli, correxi alium errorem editionis matritensis, in qua legitur: *Ambo lingua pares*. Metrum poscit: *Ambo pares lingua*. Pro *gentilibus* aliud etiam mallet, ut metro consulerem: sed hic fortasse error est poetae. Quid autem is sibi velit his verbis, *Quid tibi Calliroen*, intelliget, qui versum ultimum satirae primae Persii intelligat:

His mane edictum, post prandia Calliroen do.

Quidam putant, Calliroen esse nomen meretricis, alii comoediae cuiusdam. Id magis congruit versui Isidoriano.

93. Ionas Scotus, in Vita S. Columbani, c. 14, al. num. 22, citat Iuveni vers. 44, l. I, ut ad eum locum recolam.

94. Beda non semel Iuveni versus usurpavit, ut exponam in var. lect. ad v. 340, l. 3; et not., ad v. 632, l. 4, etc.

95. Alcuinus in praefat. in libros septem adversus Felicem ad Carolum Magnum, apud Baluzium, Miscellan. libr. IV, pag. mihi 116: *In hoc namque opusculo catholicae fidei*

veritatem ex sanctorum Patrum certissimis probare testimoniis nisus sum, id est, beati Hieronymi . . . necnon et Isidori Hispaniensis, et Iuveni eiusdem provinciae scholastici. Idem Alcuinus, libr. II adversus Felicem: *At si mundi doctoribus ceteris vobis non libet credere, vestris saltem doctissimis viris credite. Cecinit Iuencus presbyter et doctissimus Hispanus scholasticus in carmine evangelico hoc modo: Nam tua concipient, etc.* (Vide lib. I, v. 95.) *Floruit vir iste temporibus Constantini principis. Videtis quidem ista: necdum adoptionis, vel nuncupationis haeresis in Hispania fuit. Aut istum, qui apud vos doctissimus exstat magister, haeticum iudicate, etc.* Rursus libr. II advers. Elipandum, idem Alcuinus: *Illi (Patres Hispani) sua habuerunt tempora, nobisque praeclara sui sudoris in sancta conversatione reliquerunt vestigia, quos laudamus, amamus Beati itaque Isidori Sed et Iuenci presbyteri, atque optimi scholastici, quem beatus Hieronymus laudat, carmina evangelicae historiae prospeximus, qui in quodam versu Christum proprium Filium Dei catholico ore non formidavit appellare.* Eminentissimus cardinalis Lorenzana, cuius patrocinio et auxiliis plurimum haec nostra studia debent, in pererudita praefatione ad tom. I Patrum Toletanorum, opportune Alcuini auctoritate utitur, ut demonstret Patres concilii Francofordiensis errore facti lapsos fuisse, dum crediderunt, Patres Toletanos haeresin de adoptiva Christi filiatione docuisse. Alcuinus alibi Iuencum imitatus est, versu eius laudato, ut notabo ad libr. I, v. 30.

96. Inter veteres, qui Iuenci auctoritate et versibus usi sunt, connumeratur etiam Lupus Abbas Ferrariensis: sed eius verba exhibebo ad lib. I, v. 702.

97. Ado Viennensis, in Chron., sub Constantino: *Reticius Augustodunensis episcopus celeberrimae famae habetur, et Iuencus presbyter Hispanus, qui hexametris versibus quatuor libros Evangelii composuit.*

98. Freculphus episcopus Lexoviensis, in Chron., tom. I, III, cap. 21, de diversis doctoribus sub Constantino imperatore agit, et de Iuenco verba Hieronymi ex libro de Vir. illustr. exscribit. Exstat tom. XIV Biblioth. Patrum Lugd. pag. 1171.

99. Eulogius Cordobensis, in Memorial. Sanctor. libr. I, num. 3, versum Iuenci refert, *illud philosophicum* appellans, ut distinctius memorabo ad libr. I, v. 30.

100. Theodulfus Aurelianensis, lib. IV, carm. I, v. 11:

*Cura decens Patrum nec erat postrema piorum,
Quorum sunt subter nomina scripta, vide.
Sedulius, Rutilus, Paulinus, Arator, Avitus,
Et Fortunatus, tuque, Iuence tonans.*

Sirmondo, in not. ad hunc locum, ignotum est, quisnam sit *Rutilus* christianus poeta. Nonnulli putant, legendum *Sedulius rutilus, Paulinus, etc.*, ut *rutilus* sit adiectivum cohaerens cum Sedulio. Id comprobari potest ex versu Fortunati, num. 91:

Hinc quoque conspicui radiavit lingua Seduli.

Ut enim Fortunatus Sedulium conspicuum vocat, sic eundem rutilum Theodulfus videtur appellare, fortasse Fortunatum, quem pariter nominat, imitatus. Arntzenius, in praelat. ad Sedulium p. 9, hanc interpretationem non probat.

101. Notkerus Balbulus, tom. I, col. 9, Thesaur. Anecd. Bernardi Pezii, cap. 7 libri de interpret. Script. *Iuvenum, et Sedulium, Aratorem, hymnosque Ambrosianos, scio, quia iam memoriae commendasti.* Locus corruptus est. Lego: *Iuvenum et Sedulium, Aratorem hymnosque, etc.* Scriebat autem Notkerus ad Salomonem discipulum suum, postea Constantiensis Ecclesiae episcopum.

102. Luitprandus, in *Vitis Pontificum*, cap. 51, de Gelasio: *Item Orosii Historiam laudat, et opus Sedulii, et Iuveni.*

103. Honorius Augustodunensis, l. I, c. 84, ex Hieronymo: *Iuvenus nobilissimi generis Hispanus presbyter, quatuor Evangelia hexametris versibus composuit, et nonnulla eodem metro ad sacramentorum ordinem pertinentia. Floruit sub Constantino.*

104. Franciscus Petrarca, eclog. 10, quae inscribitur *Laurea occidens*, sic habet de multis poetis christianis, ac postremo de Iuvenco:

*Longe ibi trans fluvium regum inter busta seorsum,
Unus erat rutilus divini ruris Arator,
Qui pinguem scabro sulcabat vomere campum.
Huic comes hinc Prudens, hinc Sedulus alter aranti
Certabant rigido glebas convellere rastro.
Terra ferax, lassique boves, et laurea nusquam,
Nusquam hederæ, aut myrtus; viridis nam gloria serti,
Non studium musæ fragilis vox, area sacro
Fonte recens, atque alta domus, tum pinea late
Silva virens, dulcesque oleæ, gremioque decorum
Clara fovens roseo puerum stat limine Virgo.
Haec matrona fuit hortis, quæ lecta remotis
Vimineis calathis templo aurea poma sacravit.
Mira loquar, supraque fidem, sed carmina vidi
Hic hominis, pariterque aquilæ, bovis, atque leonis
Hispanum nostra modulantem voce Iuvenum.*

105. Baptista Mantuanus, in *Apolog.* tom. I *Oper.*: *Certum est mihi cum his praestantibus viris malle carpi, quam vobiscum, o censores mei, ab imperito vulgo praedicari. Volo ante istorum oculos Iuvenum Hispanum statuere, quem inter illustres viros, et in doctissimorum virorum catalogo Hieronymus enumerat, ut accidat eis, quod a Persio dicitur: Virtutem ut videant, intabescantque relictæ. Prodite, o Zoili nostri: videte virum sacris initiatum mysteriis, lauro coronatum, musis undique cinctum, lyram tenentem. Currite ad rarum hoc et grande spectaculum: sed cavete ne repente culpetis. Laudatur hic ab Hieronymo. Hic igitur immensam evangelicæ legis maiestatem versibus includit heroicis, et idem alii fecere christiani, et gravissimi et sanctissimi.*

106. Ioannes Trithemius de *Scriptor. eccles.*: *Iuvenus presbyter, natione Hispanus, vir nobilis, atque doctissimus philosophus, poeta, rhetor, et theologus insignis, et non minus conversatione quam scientia Scripturarum Ecclesiae venerabilis, edidit pro aedificatione legentium, tam metro quam prosa, multa praeclara volumina: sed pauca eorum ad notitiam meam pervenerunt. Legi opus insigne, quod hexametris pentametrisque versibus composuit. De quatuor Evangeliiis libros quatuor. Immortale nihil. De sacramentis duos libros. Cetera, quæ composuisse dicitur, ad manus nostras non venerunt. Claruit sub Constantino Magno et filiis eius, anno Domini 330. Iuvenum prosa oratione aliquid conscripsisse alibi non legi. Illud certe falsum, evangelicam Historiam, quod innuit Trithemius, versibus hexametris pentametrisque constare.*

107. Petrus Crinitus, de Poet. Latin. I. V, c. 89: *Iuencus poeta natione Hispanus, familia insigni maximeque illustri natus est, ut ab Hieronymo traditur. Praecipue floruit imperantibus Constantio et Constante: qua tempestate in eloquentia apud Latinos clari fuerunt Tiberianus, Nazarius, et Flavius Vopiscus, qui de gestis Romanorum principum libros composuit. Inter alia poemata quae dicuntur ab eo edita, scripsit quatuor evangelia hexametris versibus: qua in re maiori diligentia usus est in servanda rerum historia, quam in demonstranda ingenii sui elegantia. Idem Iuencus aliquot hymnos fecit, quibus facile indicavit se optime meritum de religione christiana. Neque dubium est, fuisse illum relatam inter sacerdotes christianos, ut veteres auctores testantur. Divus Hieronymus alicubi repetit Iuenci carmina, eumque ut eruditum et elegantem poetam commendat.*

108. Reinhardus Lorichius Hadamarius, in epistola dedicatoria ad Ioannem Comitem a Vueda, praemissa editioni Iuenci: *Longe tutius ac consultius ad eos auctores adhaerescere, qui doctissimorum hominum iudiciis numquam a possessione, ut ferunt, deiecti, multis iam saeculis florentes inclaruerunt. In quorum numero si non primas ferunt Iuencus hic noster, ac Sedulius, certe mea sententia non tamen in postremis erunt: quorum alterum divus Hieronymus non in uno loco praedicavit, quasi dignum Argivo, ut aiunt, clypeo: alterum adorantia Patrum sanctissimorum decreta laudibus tulerunt in caelum. Qui si non undique pomposo verborum apparatu intonantes, delicatis nimium, quae magis elegantia sermonis, quam studio pietatis, sibi blandiuntur ac perplacent, ingeniis satisfacere videbuntur, omnia compensabunt uberrimo conspicuae veritatis et sanctimoniae fructu Quamquam nihil occurrit, quod ab auctoribus hisce desumptum, et purgatis auribus insertum, offendiculo possit esse. Nihil enim a pura latinitate, nihil a legibus poeticis alienum, nihil barbarum, nihil quod, quasi scopulum, fugiendum ille dicebat, insolens. Dilucida phrasis emicat, at ab omni vitio remotus sermo. Non deest verborum ac rerum, quibus etiam critici morosiores acquiescerent, ornata dignitas. Haec omnia commendatiora faciunt, et veluti solem inferentes illuminant, evangelicae veritatis historiae plenis veneranda maiestate versibus expressae.*

109. Eustathius Swartius, Analect. I. II, cap. 15: *Dulcedo christiani nominis in Paulino facit, ut alium veri Apollinis cygnum tractare libido sit. Non erit ille poetarum summus, scio. Talis tamen erit, qualem amare vel ob styli simplicitatem quoque malint veri poetarum censores, quam nescio quos tumores, et affectatam non gravitatem, sed plumbeam difficultatem quorundam aliorum vatium, qui dum aquilas meras somniant, vultures morticini fiunt, nihil non elegantiarum malis unguibus tractantes, unde apud vulgus sequatur fama virtutis, apud doctos nihil, nisi turpis rapacitatis inconditae contemptus. Quem nos tractaturi diximus, is erit bonus Iuencus, Constantini imperatoris pii pius lenisque praeco.*

110. Barthius, I. XLIII Advers. c. 23, col. 1973: *Iuencus poeta est non paulo eruditior, quam vulgo putent, quamvis stylum premat, et verba ipsa sacrae Scripturae retinere laboret. Et I. LXIX, c. 5, col. 2777: In evangelicam Historiam Iuenci optimi codicis subsidio quaedam superioribus libris commentati sumus: oddemus scriptori prisco, et priscis aestinato, plura hoc capite. Nec deterreant nos hominum umbraticorum deliria, qui hoc genus auctorum ideo damnant, quod de rebus divinis non cum Marone aut Ovidio, vel et Lucano potius loquuntur, quam Paulo, Isaia et Matthaeo: scilicet ut sese proceres Romanae eloquentiae eo contemptu faciant. Ii enim homines imaginosum patiuntur cum tribus scriptoribus vix tertiam partem lectis, iudicium sibi de omnibus vindicant: et verae pietatis stylus etiam in cathedris Tulliorum suam simplicitatem probat. De qua re disputabimus ita alibi, ut magnam partem supercilii sui pudore fatuitatis suae ultro remissuri sint, opinor, illi censorii lemures. Laudi etiam Iuenci verti debet, quod non solum Barthius, et Swartius*

modo memorati plura eius loca illustraverint, ut Grunerus, Arnizenius, Vonckius, etc. Nonnulli etiam editionem Iuveni tentarunt, nec tamen perfecerunt, ut Ioannes Weitzius, de quo vide notam ad v. 13, libr. I.

111. Plura testimonia ut facile est addere, ita minime est necessarium. Quaedam alia indicare sufficiat: Platina in Vita Marci I pontificis; Lil. Gregorius Gyraldus, *Histor. Poet. dial.* 5; Ioannes Petrus Lonchius, *Biblioth. Poetic. part. I*, pag. 76; Andreas Wilkins, *Heortogr. part. 1*, pag. 201; Gerardus Ioannes Vossius, de *Poet. Lat. cap. 4*; Ioannes Gottefridus Olearius, in *Abaco Patrolog. pag. 283*; Olaus Borrichius, *dissert. Academ. de poetis*, pag. 69. His adde Volaterranum, Eisengreinium, Bergomensem, Xystum Senensem, Centuriatores, Baronium, Scaligerum, Possevinum, innumerosque alios. Neque omittas eos, quorum verba in Iuveni laudem opportunis in locis a nobis allata sunt: Barthium, num. 12 Proleg.: Gallandium, num. 16; Felicium, Ferrarium, Maurolycum, n. 31; episc. Equilinum, n. 32; Tarafam, num. 36; Buschium, num. 55; Faustum, num. 56; Barthium, ad l. I, v. 9, 245, 399, 683; l. II, v. 2, 61; l. IV, V. 62, 93; Badium, ad l. I, v. 9, etc.

112. Parum igitur nobis obesse debet, quod nonnulli de stylo Iuveni minus recte sentire videantur, cum vel hi ipsi utilitatem, quae ex eius lectione percipi potest, minime negent. Io. Ludovicus Vives, l. III de tradend. discipl.: *Iuencus, Sedulius, Prosper, Paulinus lutulentae et perturbatae sunt aquae, salubres tamen, ut de quibusdam fluminibus ferunt.* Philippus Brietius l. IV de *Poet. Lat. de Iuenco eiusque stylo: Humilior est, dum Evangelii verbis nimis adhaerescit, et veritatis quam poeseos amantior: quique nimis restringit se carmine magis pio, quam eleganti.* Alphonsus Garsias Matamoros, de academ., et doct. vir. *Hisp.: Prudentius vero, et Iuencus, si quod mihi est in hac re cum libertate iudicium, meliores versificatores, quam poetae videntur.* Dupinius, in *Nova Biblioth. tom. I*, Iuencum vocat poetam magni pretii, et primum christianorum. Spiritus poeticos in eius carmine agnoscit, numerumque versuum laudat: sed voces non semper esse poeticas, aliquando nec Latinas dicit. Addit tamen, vix fieri potuisse, ut melius et fidelius verba evangelica versibus concluderentur. Ceillierius, de *Script. eccles. t. IV*, Iuenco obiici humilem stylum, neglectum ornatus poetici, peccata metri et latinitatis.

113. Postularet hic locus, ut de prosodia et latinitate Iuveni dissererem. Sed universim de stylo et poesi christianorum poetarum non pauca dixi in Prolegomenis ad Dracontium, nimis etiam fortasse multa in Prolegomenis ad Prudentium. Eo autem libentius in praesentia ab hac disputatione abstinebo, quia illa ipsa, quae metri et latinitatis peccata ab ignaris, sive, quod perinde est, a sciolis iudicantur, longe rariora sunt in Iuenco, quam aut in Dracontio, aut in Prudentio, aut in quovis alio poeta christiano.

CAPUT V

Matthaei locus cap. XX, v. 28, aliter a Iuvenco lectus, ac nunc in Vulgata legitur

114. Latinam sacrarum Scripturarum interpretationem, Italam nuncupatam, ante S. Hieronymum exstitisse, fortasse ab ipsis Apostolorum temporibus profectam, contra Bentleyum, et Casleyum Petrus Sabatier erudite et nervose confirmat in praefat. tom. III versionis veteris Italicae ex mss antiquis depromptae. Iuvenco, ut fusius postea dicam, hanc versionem Latinam veterem potius sequebatur, quam Graeca exemplaria N. T.: cum illa certe saepe convenit. Insignis locus est, quem nunc referam, ex Matthaei cap. XX, 27, 28, 29.

115. Vulgata sic habet: *Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus. Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redemptionem pro multis. Et egredientibus illis ab Iericho, secula est eum turba multa. Vetus Itala versio ex ms. Colbert.: Et qui voluerit. . . . pro multis. Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse. Intranses autem, et rogati ad coenam nolite recumbere in locis eminentioribus, ne forte clarior te superveniat: et accedens qui ad coenam vocavit te, dicat tibi: Adhuc deorsum accede; et confundaris. Si autem recubueris in loco inferiori, et supervenerit humilior te, dicat tibi, qui ad coenam vocavit: Accede adhuc superius, et erit tibi utilius. Et egredientibus eis ab Iericho secutae sunt eum turbae multae.*

116. Iuvenco, ut notum est, Matthaicum potissimum sequitur. Accipe igitur eius versus lib. III, v. 608:

Nec primus quisquam, nisi cunctis serviat, unus

Esse potest. Hominis natus sic vestra minister

Obsequio solus proprio pia munera gestat,

Pro multisque animam pretioso sanguine ponit.

At vos ex minimis opibus transcendere vultis,

Et sic e summis lapsi comprehenditis imos.

Si vos quisque vocat coenae convivia ponens,

Cornibus in summis devitet ponere membra,

Quisque sapit, etc.

Ex Iuvenco patet, ea verba, quae in Vulgata desiderantur, exstitisse olim in Itala. Hoc ipsum confirmant multi alii codices versionis antiquae.

117. Discrimen autem nonnullum est in his verbis: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse.* Ita legitur in ms. Colbert., nisi quod mendum *minor esse* Sabatierus correxit per *minores esse*: erat enim, ut ait, lapsus calami satis apertus. Codex Corbeiens. 2 et Claromont. ita plane: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse.* Corb. 1 solum immutat *quaeritis* pro *quaeritis*, et de maiore minores fieri pro *esse*. Cantabr.: *Vos autem quaeritis de minimo crescere, et de magno minui*, quod in idem recidit. Clarior videtur sententia in cod. Sangerm. 1: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de minore maiores fieri*, et, in indice capitulorum, artic. 58: *De filiis Zebedaei: et de*

minimo maiores fieri: et de duobus caecis. Favet ms. codex monasterii S. Andreae secus Avenionem: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de magnis maiores esse.*

118. S. Leo utroque modo videtur legisse. In epist. 18, ad Dorum Beneventanum episc., cum presbyteros, iuri suo et honori temere cedentes, redargueret, sic ait: *Neque enim ignorabas, dixisse Dominum, quod, Qui se humiliat, exaltabitur; eundemque dixisse: Qui vero se exaltat, humiliabitur. Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse. Utrumque enim inordinatum, utrumque praeposterum est.* Sic legit, et hanc lectionem tuetur Quesnellus contra alios, qui ediderant: *de pusillo crescere, et de honore maiores esse.* Idem S. Leo, in epist. 79, ad Pulcheriam, c. 2: *Haec illis tunc insinuabantur, qui de pusillo volebant crescere, et de infimis ad summa transire.* Quesnellus negat, haec verba *de infimis ad summa transire* esse explicationem illorum *de minore maiores esse.* Certum potius videtur, inquit, nihil aliud esse, quam priorum repetitionem, aliis verbis conceptam: quod ex serie et contextu epistolae probare conatur. Richardus Simonius, in Observat. ad textum et versiones novi Testamenti, cap. 21, a Quesnello dissentit. Consulenda est etiam dissertatio critica Simonii, in fine eiusdem operis, qua difficultatibus Antonii Arnaldi de codice Cantabrigiensi respondet. Contra Simonium vero prodiit *Dissertation critique touchant les exemplaires grecs, sur lesquels M. Simon prétend que l'ancienne Vulgate a été faite, et sur le iugement que l'on doit faire du fameux manuscrit de Bèze.* A Cologne, 1691.

119. Iuvenus quidem scripturam codicis Colbertini tenet et explicat:

At vos ex minimis opibus transcendere vultis.

Hoc est: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere.*

Et sic e summis lapsi comprehenditis imos:

Nimirum: *Et de maiore minores esse.* Sabatierius sic commentatur: *Hic versus aperte reddit sententiam ms. nostri Colbertini: Et de maiore minores esse; immo et planiorem facit. Haec enim si prima specie aliquantum obscuritatis habet in codice Latino, ut modo exprimitur a Iuenco, nihil offert quod sensum impediatur. Quippe ita intelligi potest, ac si diceretur: Qua ambitione vos quaeritis de pusillo crescere, ea ipsa labi quaeritis, et de maiore minores fieri. Vel, Quo ipso vos quaeritis de pusillo crescere, in eo ipso labimini, et de maiore minores estis.* Haec interpretatio confirmatur exemplo subiecto eius qui vocatus ad coenam primum locum occupat, ex quo deiicitur.

120. Neque ab hac sententia longe abludit versio Anglo-Saxonica Matthaei in quatuor mss., apud Thomam Marescallum: *In rebus exiguis crescere vos cupitis, et in maximis rebus minui.* In Bibliis etiam polyglottis Londinensibus, tom. VI, totidem pene verbis ac in ms. Colbertino, Graece ex tribus apographis haec ipsa proferuntur: *Vos autem quaeritis, etc.* Ioseph Blanchinius, in Evangel. Quadrupl. cum ms. Colbert. et Iuenco pariter legit ex mss. Veronensi et Vercellensi: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de minore maiores esse:* idque exstare in duobus mss. Bodleian. affirmat, quod alii quoque tradunt. Codex Vercellensis, qui manu S. Eusebii exaratus dicitur, collatus etiam est ab Andrea Iricio, qui in praefatione et in notis de hoc ipso additamento disputat.

121. Quod sequitur in versione Itala antiqua ms. Colbertini: *Intrantes autem, et rogati ad coenam, etc.,* pariter a Iuenco expressum est: *Si vos quisque vocat, etc.* Etsi enim apud Lucam, c. XIV, 8 seqq. similia legantur, tamen Iuencum ex Matthaeo id sumpsisse probat Sabatierius. Siquidem duobus versibus, quibus prius additamentum expressit, adiunxit proxime: *Si vos quisque vocat, etc.* Et relictis sequentibus capituli XX Matthaei versiculis, quibus curatio duorum caecorum enarratur, continuo venit ad caput XXI Matthaei, quod

respondet Lucae capiti 19, non vero his quae sequuntur apud Lucam, cap. XIV, ubi de primo accubitu in coena agitur.

122. Codici Colbertino adhaerent duo codices Corbeienses, codex Monasterii S. Andreae secus Avenionem, Claromontanus et Cantabrigiensis. E codicibus Sangermanensibus maior, num. 15, habet prius assummentum: *Vos autem quaeritis, etc.*; non vero hoc secundum, *Intrantes autem, et rogati, etc.* Contra codex Sangermanensis minor absque numerica nota refert secundum hoc additamentum, *Intrantes autem*, secluso priori, *Vos autem quaeritis*. Omnes autem hi codices in secundo additamento verbis dumtaxat, aut eorum ordine a ms. Colbertino differunt; re, et sensu cum eo consentiunt. Haec ipsa parabola loc. cit. Matthaei legitur in textu Graeco Biblior. Polyglottor. Londin., tom. VI, et in versione Anglo-Saxonica, interprete Marescallo. Eadem indicant tres capitulorum indices praefixi Evangelio Matthaei in mss. Colbertino, et duobus Corbeiensibus. Hilarius etiam comment. in Matth., quamvis prius additamentum, *Vos autem quaeritis*, praetereat, tamen hoc alterum diserte exponit: et in capitulis commentario Hilarii in Matthaicum praefixis, num. 20, legitur: *De filiis Zebedaei; de primo accubitu; de duobus caecis*. Duo veteres codices, quibus usus est Blanchinius in Evangelio quadrupl., cum priori assummento hoc alterum exhibent: *Intrantes autem, et rogati ad coenam, etc.* Cohaerent duo alii codices Latini Bibliothecae Bodleianae a Blanchinio laudati. In Bibliotheca sacratissimi principis D. N. Pii VI, raris ac selectis libris referta, consului novum Testamentum Graecum cum lectionibus variantibus et commentario Ioannis Iacobi Wetstenii Amstelodami 1751; tum Quatuor Evangelia Graece cum variantibus a textu lectionibus mss. codicum Havniae 1788, opera Andreae Birch; praeterea novum Testamentum Graece et Latine ex mss. nunquam antea examinatis maximam partem Mosquensibus, curante Christiano Friderico Matthaei Rigae, in 8 Tomus, quo Evangelium Matthaei continetur, prodit anno 1788. Codices Frid. Matthaei et Birchii Vulgatae consentiunt: ac solum Birchius indicat ex margine cod. Assemanii 1 versionis Syrae Philoxenianae: *Vos autem quaeritis de minimo augeri, et de magno minui*, cum parabola sequenti. Wetstenius reperit: *Vos autem quaeritis de minimo crescere, et de maiore minores esse*, cum reliquo additamento in codice regio 3935, Colbertino 4051 et 1895, et in codice Collegii Ludovici Magni, tunc Iesuitarum.

CAPUT VI

Utilitas conferendi codices mss. Iuveni. Methodus huius editionis

123. Qui veteres scriptores typis primi commiserunt, unum vel alterum exemplar ms. nacti, saepe mendosum, interdum mutilum, ita ipsi opera corripiebant et supplebant, ut sententia poscere videbatur; quin lectores monerent, quibus in locis a mss. codicibus recessissent. Digna, quae legatur, est dissertatio Io. Michaelis Heusingeri, part. I Actor. Societ. Latin. Ienens. pag. 40: *De scriptoribus Graecis et Romanis nondum ad veterum exemplarium fidem satis emendatis*. Quid Barthius in hoc genere de Aldinis editionibus censuerit, vidimus n. 61. Contra grammaticum supercilium Georgii Fabricii in edendis ac pro libitu corrigendis poetis christianis disputat idem Barthius, pag. 2778, a nobis referendus ad I. I, V. 179. Scilicet G. Fabricium in alienis operibus, quae edebat, nimis fuisse ingeniosum, cum Ioanne Alberto Fabricio et Daumio notavit Arntzenius in praefatione ad editionem Sedulii, et multo ante Gretserus. In Iuenco edendo Faber Stapulensis de seipso hoc etiam fatetur, ut observavi num. 53: *Quae enim et immutata sunt in eo, et quae ad imperfectos versus accesserunt propter exemplaris depravationem, non facile dixerim*. Iudicium Gruneri de Iuenci editione a Reuschio adornata relego num. 51.

124. Si quis autem alius scriptor, Iuencus in primis accurata recensione indiget. Saepe enim ex unius verbi mutatione diversa aliqua oriri potest sacrae Scripturae interpretatio. Sic Barthius cum I. 29 Advers. c. 5, animadvertisset, lib. I, vers. 171, pro *dedecus oppressum* quemdam philologum veterem margini membranarum ascripsisse *dedecus oppressae* addidit: *Hac enim lectione vis illata Virgini, ut quidem videbatur bono illi Iosepho, indicatur: quod apud animum eius errantem a rei veritate, in ipsa tamen quoque falsitate excusabiliorem faciebat Virginem sponsam. Et hoc genus variantum lectionum ob talia accuratius expendi decet, quam si alium quempiam scriptorem tractes, in talibus quidem sanctis mystis*. Accedit, multos librarios, primosve editores, lectioni Vulgatae nostrae assuetos, saepe verba Iuenci, eo traxisse, ut cum ea consentirent; cum tamen ipse veterem Italam secutus fuerit, atque alia omnia interdum dixerit, quam quae in editis nunc apparent, ut multis in locis ex mss. demonstrabo.

125. Affirmant nonnulli, istiusmodi variis lectionibus annotandis omnia incerta reddi, et susque deque verti. Qui an satis intelligant, quae dicunt, incertum mihi est. Quid enim? Cum compertum sit, veterum scripta ignorantia, incuria, aut perversitate exscriptorum, temporis etiam iniuria multis in locis corrupta esse, nonne satius est vera a falsis, certa ab incertis, probabilia ab absurdis, quantum quidem fieri potest, discernere, quam omnia sine ullo examine recipere? Nec propterea negaverim, hoc etiam in studio peccari posse. Contemnendum minime est iudicium Barthii, l. XXXVI Advers. c. 20, col. 1669: *Et sane hoc dicam semel, nimium libris illis cascis a plerisque, haec studia colentibus, tribuitur. Non culpanda quidem iudicia existimo variantium lectionum, sed a quovis illas aestimari sane est origo infinitae incertitudinis. Et iam eo ventum est, ut nemo ex quibusvis illis esse velit; adeo omnes in bicipiti illo monte somniasse videri volunt*.

126. Equidem in variis lectionibus veterum editionum, praesertim vero codicum mss., quos perlustravi, annotandis, diligentiam maximam adhibere constitui, quae fortasse aliud agentibus nimia videri possit, sed inutilis minime est, ut viri critici iudicium de re tota ferant. Inter discrepantes vero Scripturas, collatis mss. exemplaribus, eam plerumque seligo, quae ad veterem Italam versionem Evangeliorum, qua Iuencus utebatur, proxime accedit: neque in ea explicanda immorari me piget. Tam in variis lectionibus, quam in notis subiectis, praeter ea

quae ad latinitatem prosodiamque spectant, potissimum enucleanda suscipio, quae peculiarem aliquam sacrae Scripturae interpretationem a Iuvenco adhibitam continent. Plurimi enim fieri debet eius auctoritas cum in vera sacrae Scripturae lectione constituenda, tum in sententia explicanda. Nam eo tempore floruit Iuvenco, quo minus corrupta erant exemplaria sacrae Scripturae; et cum data opera ad Evangeliorum concordiam aggressus fuerit, aequum est credere, eum probatissima exemplaria prae oculis habuisse, easque explicationes adoptasse, quae tunc in Ecclesia apud sanctissimos eius aequales viros maxime vigeabant. Etsi autem inter Graecos Tatianus haereticus, Ammonius Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus harmoniam quatuor Evangeliorum composuisse dicantur, tamen inter Latinos ante Iuvencom neminem legimus in huiusmodi arduum et difficillimum opus incubuisse. Eorum, qui post Iuvencom concordiam evangelicam adornarunt, satis amplum catalogum exhibet Calmetus in Biblioth. sacr., ante Diction. Biblic.

127. Cum autem editiones veteres et mss. codices plerumque primis nominum litteris indicentur, tabulam hic subtexere iuvabit, ut lectorum commodo consulatur:

ALD. Aldi editio. Vide n. 60.

BARTH. Barthii Adversaria.

BAS. Basileensis editio anni 1537. Vide n. 68.

CA. CANT. Cantabrigienses codices apud Reuschium. Vide num. 86.

DAVENTR. Daventriensis, ut puto, editio. Vide n. 61.

FABR. Fabricius (Georgius) in Corpore poetarum christianorum. Vide num. 77.

FAUST. Fausti editio. Vide num. 54 seqq.

FULD. Fuldensis codex. Vide num. 86.

GALLAND. Gallandii editio. Vide num. 87.

HAD. Hadamarii editio. Vide num. 69.

HELMST. Helmstadiensis codex. Vide num. 86.

OTT. Ottobonianus codex vaticanus. Vide num. 49.

POELM. Poelmanni editio. Vide n. 70.

REG. Reginae Sueciae codex vaticanus, Vide num. 48.

ROM. Romani collegii codex. Vid. num. 50.

TORN. Tornaesiana editio. Vide num. 76, 78.

WESTHEM. Westhemeri editio, Vide n. 71.

128. Versionis Italicae veteris Evangeliorum codices saepe ex Sabatierio laudare continget, nimirum Colbertinum, duos Sangermanenses, duos item Corbeienses, Cantabrigiensem, Claromontanum, S. Mauri Fossatensis, S. Gatiani, S. Martini, et maioris monasterii Turonensis. Quod satis est monuisse, ut lector notas, sive primas litteras horum codicum, ubi occurrant, facile per se intelligat. Sabatierius Italam versionem titulo *versionis veteris*, vulgatam nostram *Vulgatae novae* praenotat: non quod haec nova reipso sit; est enim *vetus*, ut ait Synodus Tridentina sess. 4, decret. de edit. et us. sacr. libr., *et longo tot saeculorum usu in Ecclesia ipsa probata*: sed ita loqui amat Sabatierius, ut Vulgatam ab Itala versione antiquiori distinguat. Quaeri hoc loco potest, an Iuvenco Italica versione tunc communi usus fuerit, an Graecis exemplaribus novi Testamenti. Calmetus in Dictionar., verbo *Biblia Latina*, sic habet: *Hi tantummodo rudes homines Latinae versionis indigebant: eruditi enim, quippe genere et nomine pollebant, Graecum idioma callentes, ad versionem minime confugiebant*. Praeterea multae erant versiones Latinae, neque a doctissimis quidem viris confectae, ut testatur S. Augustinus, de Doctr. christ. I. II, c. 11, n. 16: *Qui Scripturas ex Hebraea lingua in Graecam verterunt, numerari possunt: Latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Graecus, et aliquantulum*

facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari. Hinc mira nata confusio, et perturbatio, ut *tot pene essent exemplaria quot codices*, ut ait Hieronymus praefat. in quatuor Evangelia. Nihilominus existimo, Iuencum consuluisse quidem exemplaria Graeca, sed potissimum secutum fuisse Italam versionem. Etsi enim plures aliae fuerint versiones Latinae, tamen ea, quae Itala dicebatur, ceteris praestabat, et ab hominibus etiam doctis in pretio habebatur, quod *verborum tenacior esset cum perspicuitate sententiae*, ut ait Augustinus, de Doctr. christ. cap. 15, l. II. Profecto Iuencus saepe a Scriptura, quae in codicibus Graecis reperitur, aperte recedit, ut sententiam teneat, quae in plerisque mss. antiquis Italae versionis conservatur. Varietas autem, quae inter exemplaria vetera Latina occurrit, non arguit versionum diversitatem, ut similis varietas in textu Graeco, non probat diversum esse textum.

129. In notis saepe lectorem ad Comment. in Prudentium notasque in Dracontium delego, ne actum agam, et inutili mole opus excrescat. Iuencum enim ita edo, ut cum Prudentio et Dracontio continenti serie ad unum christianorum poetarum constituendum corpus referatur.

**APÉNDICE III: *VARIAE LECTIONES* DE ARÉVALO A
LA *HISTORIA EVANGELICA* (LIBRO I)**

VARIAE LECTIONES

1. Codex reginae Sueciae et Barthii scribunt *Matheus*, atque ita scribendum nonnulli docent. Poelmannus, et Reuschius male *Mathaeus*, instituit. Fabricius: *Virtutum instituit Matthaheus tramite mores*, ex ingenio, ut puto.
3. Reg. *videre*, supra *volare*, sive sit glossa, sive correctio. Fabricius, *Infremit ore pio Marcus, similisque leoni—Insonat aeternae pandens mysteria vitae*. Aquilam Ioanni Fabricius, v. 7 et 8, cum plerisque aliis tribuit.
6. Poelm. mendose *iura sacer*. Fabr. *vitulus, qui iuxta moenia fertur*. Poelm. *vitulus, qui iuxta moenia fatur*. Reg., et Barth., *vitulus, qui moenia fatur avita*. Sic Cantabr., sed *quia* pro *qui*. Ex coniectura *qui munia fatur Abiae*, vel *qui munera fatur Abia*, adiective *Abia*, vel *moenera* more antiquo pro *munera* aut *moenia* pro *munia*. Fortasse etiam *Abia* ponitur more indeclinabili, ut v. 141, libr. I: *Elisabeth*, et apud Lucam: *De vice Abia*.
- 7, 8. Fabr. *Terras inter amat, coelumque volare Ioannes,—Et vehemens aquilae stricto secat omnia lapsu*.
10. Ottobonianus codex *orbes*, bene correctum alia manu.
12. Fausti editio vetus *non* pro *nam* mendose.
13. Aldus, codex Rom. Colleg., Editio Tornaesiana, *rapiat*, quod tenent Reg., et Ott.; alii *rapiet*.
15. Fausti ed. *frequentent*, male.
16. Fausti ed. *quorum et famam*.
17. Reg. corrupte *fluentae*. Librarius fortasse voluit *fluente*.
19. Poelm., Fabr., *decurrit*. Reg., Ott., Barth., Ald., et alii, *discurrit*, quod etiam exstat in Faust., Poelm. pro diversa scriptura. Praeferendum est *discurrit* etiam ex sententia Barthii: famam enim dicit Iuvenius per omnia mundi spatia poetarum gloriam differentem.
20. Barthii codex *aeternum similis*, quod Barthius, l. XI Advers. cap. 23, reiicit, quia durius esset, si *aeternum* pro *aeternorum* poneretur: sed l. XXXIV, cap. 13, praefert *aeternum similis* poetice, quia sic melius Iuvenius aliis poetis consentit, qui gloriam poetarum *aeternam* esse dicunt. Intelligit, opinor, *aeternum* esse adverbium. Malo *aeternae similis*: id enim vult Iuvenius.
22. Reg., Ottob., Barth., Rom., *Iusso moderamine*: plerique *iusto*. Tornaesius iam ediderat *iusso*.
27. Reg., Ott., Barth., Rom., *erit*: vulgo, *erunt*.
28. In Reg., deest *in*. Poelm., pro d. s., *in populos*.
31. Romani collegii codex: *Huc cum flamminea descendet*. Reg., *coruscus*.

33. Codex Barth. *sanctificans*.

LIBER PRIMUS

39. Rom. *Digesto stabat*, quod non displicet: nam *stare* proprie tribuitur sacerdotibus altari inservientibus, et constantiam denotat.

40. Poelm. pro divers. s. *Cuius pro Huius*.

41. Reg., Ott., Ald. *his*: alii *iis*

43. Reg., Ott., Ald. *his*: alii *iis*. Reg. *iam tum*: alii *iam tunc*, Ott., Rom., Ald. *iam tot*. Sabatierius edidit *iam tunc urgentibus*, et pro d. s. *vergentibus*, quod alii praeferunt, et praeferendum videtur.

45. Codex Barth., Ald., Torn. minus bene, *forte adytis*. In ms. Cantabrig. Evangelii legitur etiam *Forte accidit*, etc.

46. Fabr., Ald., Torn., Reg., Ott. *visus*. Poelm. *iussus*, quod minus placet. In quodam ms. S. Gat. (veteris Italicae) legitur *visus est* pro *apparuit*, hoc cap. S. Lucae.

47. Ott. a prima manu *soli iussus*. Ita Fausti editio.

48. Codex Barthii *foribus tum plebs prostrata*. Reg. *foribus tunc plebs adstrata*. Ott., Rom. *foribus plebes adstrata*. Ald., Poelm., Torn., Fabr. *foribus plebes astrata*. Latinius in Bibl. *foribus plebes abstracta*, ex coniectura, ut puto, sed quae probari potest. Nam verba Lucae sunt: *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi*. Pro *plebs* ponitur *plebes*: de quo vide l. IV, v. 694.

49. Poelm. *Quem tibi terribilis concussit corda pavorem—Visus, cum laeti sermonis gratia placet?* Ita etiam Torn., et Reg., sed *corde* pro *corda*, et Reg. *placat* pro *placet*, et glossa *pavorem delectat*. Fausti editio: *Quid tibi terribilis concussu corda pavore—Visus: tum laeti sermonis munere placat?* Reuschius: *Quid tibi terribilis concussit corda pavore—Visus, cum laeti sermonis gratia placet?* Omeisius cum Fab.: *Quid tibi terribilis concussi corda pavore—Visus, cum laeti sermonis gratia placet?* Codex Barthii: *Qui tibi terribilis concussit corde pavorem—Visus, eum laeti sermonis gratia placet*. Barthius restituit: *Qui tibi terribilis concussit corda pavore—Visus eum, etc.* Poelm. pro d. s.: *Quid tibi terribilis concussi corda pavore—Visus? tum laeti sermonis munere placat*. Scriptura Ottob. vera videtur: *Quem tibi terribilis concussit corde pavorem—Visus, eum laeti sermonis gratia placet*, quod placuit Latino, et Aldo, qui mendose habet *pavore*, et *placat*. In Rom. eadem est scriptura, sed *placat* pro *placet*. Verba Lucae I, 11 sunt: *Ne timeas, Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua*. Barthius putabat, nulli ex tot editionibus venisse in mentem, legendum *eum* pro *cum*. In Basileensi etiam anni 1537, legitur *eum*, sed cum errore Aldi *pavore*.

51. Torn.: *Iam me demissum rerum*. Reg.: *Nam me demissum*. Plerique: *Nam me propitius*.

53. Ald., Reg., Ott., Torn. *Mox e*. Fabr., Poelm. *Mox de*.

56. Barthii codex *sobrius: aeternus*, quae scriptura valde mihi probabilis est, ut *aeternus spiritus* pro Spiritu sancto ponatur. Alii, repugnante Barthio, *sobrius aeternum*, et in Reg. est glossa *aeternaliter*, et indicatur Spiritum dici sobrium. Aliter ego interpungo.

57. Sabatierius edidit *lumine claro*, et pro d. s. *numine*. In mss. et editis tantum reperio *numine*, quod confirmatur verbis Lucae I, 15: *Et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suae*.

58. Barth. codex *Populi partem plebemque docendo—Ad verum convertet iter*, quod non absonum Barthio videtur, sed non audet mutare *plebemque* pro *pleramque*, quia continuo sequitur *plebemque vocabit*. Faust.: *populi partem magnamque docendo—Ad verum convertet iter*. Cui consentit hic, ut saepe alibi, editio vetus in Bibliotheca Vaticana, quam Daventriensem appello. Poelm. *hic partem populi plerumque docendo—Ad verum convertet iter*. Ita Fabr. sed *pleramque*; et Ald., Rom., Ott. sed hi *populi partem pleramque*. Veteres editiones apud Barthium, Torn., Reg. *populi partem pleramque reverti—Ad verum suadebit iter*.

60. Reg., Torn., Fabr., Gall. *Novabit: plerique Vocabit*.

61. Reg., Ott., Rom. *Ioannem hunc tu*, quod non abhorret, et editum est in Torn. *Plerique quem tu*. Rescribo *Ioannem hunc*. Reuschius ad vers. 58 *Istius hic populi monet, hic et hunc semper cum dignitate aliqua, et ornamento eius de quo sermo est, usurpari*. Ipse autem scribit *Ioannem hunc*, quod sustineri potest per hiatus, et quia aspiratio vim consonantis nonnumquam habet. Id probat etiam Beda De metr. cap. de synaloeoph. hoc versu Iuvenci.

64. Reg., Ald., Poelmann. pro d. s., Torn., Fabr. *soboles: alii foetus*. Reuschius *soboles* praefert, quia v. 67 Angelus Mariae respondens eodem vocabulo utitur.

65. Alii *quam*, scilicet *sobolem*; alii *quem*, nempe *foetum*.

66. Ald., Fabric., Poelm. pro d. s., Ott. *infert*. Alii *addit*. Rom. *infert*, sed forte fuit *infit*.

68. Barthii codex ad *disperandum*, quod Barthio arridet, quia *disperare* est secus sperare, ut *dissentire*, et mille talia usu habet latinitas. Omeisius a Barthio dissentit, quem novarum vocum affectorem vocat.

70. Ald., Torn., Barthii codex, Reg., Rom., Ott. *repertor*, quod pro d. s. posuit Poelmannus. Alii *creator*. Grunerus Act. Soc. Lat. Ien. vol. III, distinguit *quem Dominus, caeli terraeque repertor*. Alii *dominus caeli, terraeque repertor*.

71. Sabatierius edidit *patere*, et pro d. s. *parere*. Id unice verum est, et in mss., et editis quos vidi, tantum exstat. *Patere* metri legibus adversatur.

72. Barthius scribendum existimat *homini*: sed bene est *hominis*. Barthius intelligit, esse dativum pro ablativo, ut saepe fit.

73. Codex Barthii *Supremi mandata dei tempnanda peregi*: qua scriptura aliud aliquid latere putat Barthius. Ita exhibent nostri codd. Reg., et Ott., sed *temnenda*, vel *tempnenda*, quod in mss. codd. inveniri confirmat Gallandius. Reuschius cum editis *Summi iussa dei non contemnenda peregi*. Grunerus loc. cit., *Supremi mandata dei temnenda peregi?* h. e.,

Peragere debeo? vel peregrisse debeo? Gallandius *Summi iussa dei non contemnenda peregi?* In Rom. *tenenda* mendum est pro *temnenda*: reliqua, ut in Reg., et Ott. Omeisius fatetur, quatuor codices cum nostris facere, sed putat legendum *dei haud temnenda*. Reuschius vero suspicatur *dei contempta*. Retineo *dei temnenda*, nempe quae Zacharias contemneret, vel contempturus erat.

75. Tornaes., Reg. *trepidae*, quod expressit Gallandius cum Grunero loc. cit. ex mss. Angl. Vn., Cant. Plerique editi *rapidae*: quod Reuschius retinuit, et explicat Badius, quia mens unico momento caelos penetrat. *Trepidae* sumitur pro *dubiae, incertae, dubitantis*.

77. Poelm., Reg., Ott., Rom., Fabr., Gall. *et sese teneris immiscuit auris*. Vetus editio Fausti, Ald., Torn., Poelmann. pro d. s. *et subito tenues se misit in auras*.

78. Reg., Ottob., Poelm., Ald., Torn., Rom., Daventr. *populus miracula longa trahebat*. Barthii codex *populus miracula longa trahebant*. Fabr. *populum miracula longa trahebant*.

79. Fabr. *Quid tamen in templo*, minus bene. In Reg. *Quid tantum templo*, deest, in. Reuschius ait, *tamen* non adeo inconcinnum esse.

80. Reg. *Progressus trepidae*. Barthii codex melius *Progressus trepide*. Sic Rom.

81. Plerique editi *miseræ et dispendia vocis*. Reg. *misere dispendia vocis*; ita Ott., sed post *misere* abrasum aliquid videtur. Rom. *miseræ dispendia vocis*. Barth. codex *miseræ dispendia voci*, quae genuina lectio Barthio videtur. Fortasse legere praestiterit *miseræ ob dispendia vocis*, quae fuerit causa cur nutibus edocuerit, etc. Sed lectio vulgata bene procedit. Cornelius Val. Vonck Observ. Miscell. cap. 31, pag. 118, rescribere mallet *miseræ et dispendia vocis*: nam ita amat Iuvenus ultimo substantivo epitheton negare, ut mox v. 84, *Nec dilata diu venerunt munera prolis*.

82. Reg., Ott., Faust., Poelmann. pro d. s., Ald., Torn. *remeat*. Fabric., Poelm. in textu *rediit*. Rom. *repedat*.

87. Poelm. pro d. s. *Nunc*: melius *Tunc*.

88. Poelm. minus bene *dimissus* pro *demissus*.

90. Rom. *pubescere taedis* cum nota in margine, *Virgineae taedae*, scilicet animadversione id dignum esse, quasi Virgo pubesceret in nuptias.

92. Poelm. pro d. s., Ald. *nuncius infert* pro *infit*.

93. Poelm. in textu, Rom., Ottob., Fabr. *Salve, progenie terras iutura salubri*. Ald., Torn., Poelm. pro d. s., Faust., et Daventr. *Salve progeniem terris paritura salubrem*. Reg. *Salve, progenies terras iutura salubris*, ut Virgo dicatur progenies salubris. Grunerus loc. cit. ex mss. Vn. *progenie terris futura salubri*, et Cant. *progenies terris futura salubris*, legit *progenie terris futura salubris*, quod merito displicet Gallandio, qui praefert *progenie terras iutura salubri*: ac revera metrum non patitur *futura*, ac *paritura* videtur glossema.

94. Torn. *conspecta* mendose.

95. Alcuinus l. II contra Elipandum male *Non pro Nam*.
96. Alcuinus loc. cit., *per secula*; l. II contra Felicem male legit *per singula*.
97. Rom. *ut propriam*.
98. Poelm., Faust., Gall., Torn., Fabr. *Huic, ubi sub lucem dederis, sit nomen Iesus*. Vn. apud Grunerum *Huic, ubi sub luce dederis, sit nomen Iesus*. Barthii codex, Grunerus loc. cit., Alcuinus advers. Elipand., Rom., Ott. *Hunc ubi sub lucem dederis, sit nomine Iesus*. Ita Reg.; Cant., et Ald. sed *nomen Iesus*.
99. Ald., Torn., Faust., Rom. *sic incipit*. Poelm., Fabr., et alii *sic inchoat*.
101. Rom., codex Barthii, Reg., Ottob., Gall. *mihimet*; quod magis placet, quam *mihi nunc* in Aldo, Poelm., Torn., et aliis.
102. Torn., Faust., Rom., Ald., Fabr., Poelm. pro d. s. *profatur* Reg., Ott. cum aliis *fatetur*.
104. Codex Barthii *Spiritus adveniet*. Rom. *Spiritus ac veniet*.
106. Plerique editi distinguunt *gigni: populis*. Ald., Rom., Faust. *gigni populis, quem*; quod sequitur Gallandius ex IX, 6 Isaiae, *Parvulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis*, et Lucae II, 11. *Natus est vobis hodie Salvator*. Reuschius probat *gigni: populis quem*, ex Act. Apost. IV, 12.
108. Fortasse *Sic cognata tua sterilis*.
110. Reg. *hauxit*, quod videtur fuisse in Ottob., fortasse pro *hausit*. Sed *auxit* bonum est.
112. Nonnulli editi *nunc esse*. Fabricius cum Ald., Faust. edidit *nunc ecce*, quod confirmatum reperio in mss. Reg., Rom., et Ottobon., ubi mendum est *nunc et ecce*. Sic etiam Lucas: *Ecce ancilla Domini, etc.*
117. Ottob. *prolis*, a sec. m. *proles*, non bene.
119. Ott., Reg., Ald., Torn., Faust. *exsiluit*; alii *exiliit*.
120. Rom., Codex Barth., Reg., *vocis completa est flamine sancto*. Ita etiam codex Vn. apud Grunerum. Ex quo conici posset *Divinae vocis: completa et flamine sancto*, sic enim omittitur vocabulum *afflamine*, de quo dicam in nota ad vers. 126. Ott. *vocis, completa affamine*, sed videtur fuisse *afflamine*. Grunerus ex cod. D. (fort. Cant.), *completa est famine* legi vellet *affamine*, ut vers. 126, *affamina* sensit, Gallandio vitiosa haec eiusdem vocis repetitio videtur. Plerique habent *Divinae vocis completa afflamine sancto*. Lucas ait: *Et repleta est Spiritu sancto Elisabeth. Et exclamavit voce magna, et dixit*. Hoc ergo est *afflamine sanctum*. Nam *Divinae vocis* iungo cum *tremore*, nempe *ut audivit salutationem, etc.*
122. Rom. mendose *uteri sinu animae*.

127. Codex Vn. *Felix qui credit*. Grunerus ex coniectura mallet *quae credis ex Beata, quae credidisti*. Vulgata, Poelm. pro div. script., Fabr. *quae confisa fidem mox*. Plerique, *quae credit finem mox affore verbis*. Fabr. *verbo pro verbis*, et vers. seq. *quod pro quae*.

128. Barthius etsi legerit cum suo cod. *verbis*, nunc legit *quod*. Reicit *locutus* pro *loquetur* in Fabricio, quia illud fidem in praeterita solum declarat, hoc autem eandem etiam in sequentia dirigit. Fabricius ex ingenio, ut arbitrator, posuit *locutus* ut exprimeret verba Lucae I, 45: *Et beata quae credidisti*. Ceterum in veteri editione Fausti etiam legitur *quod*, sed supra *verbis*, et mox *loquetur*. Reuschius sic legit: *Quae deus ad famulam, magnum dignando, locutus*, ex textu Graeco: $\square\tau\iota\ \square\sigma\tau\alpha\iota\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\omega\sigma\iota\varsigma\ \tau\omicron\ \lambda\epsilon\lambda\alpha\lambda\eta\mu\ \nu\omicron\iota\varsigma\ \square\upsilon\tau\ \square\ \pi\alpha\rho\ \square\ \kappa\upsilon\rho\ \square\omicron\upsilon$. Idem notaverat Omeisius. Saltem *locutus* retinendum est. Aliqui mss. Lucae delent *illi*, aut *tibi*.

129. Codex Barth., Reg. a p. m.: *Illa trahens animo per gaudia mixta pudorem, suppressae vobis pavitancia dicta volutat*. Ita etiam Torn., ubi tamen legitur *suppresse mendose*, ut puto, pro *suppressae*. Rom. *Illa trahens animo per gaudia mixta pudore—Suppresse vocis*. Omeisius scripturam Barthii in codice Fuldensi invenit, eamque reliquis praetulit. Accedit Reuschius, qui interpretatur, pudorem ex agnitione indignitatis ortum: qui tamen indignitatis sensus gaudio admixtus erat, quod Dominus ipsam respexit. Editio Coloniensis Hadamarii anni 1537: *Illa trahens animum per gaudia mixta pudorem—Suppresso, vocis*, quod Poelm. admisit in textu. Reg. a sec. m., et Ott. *Illa trahens animum per gaudia mixta pudore,—Suppressae vocis*: quae lectio mihi placet, quamvis Reuschius putet loquendi hunc modum nimium popularem esse, et Iuvenco indignum; cuius dicti rationem nullam affert. Vide Virgil. l. 4, Aen. 285. Poelm. pro div. scr., Dav., Ald., Faust. *Illa trahens animum per gaudia mixta pudore—Suppresso, vocis pavitancia dicta volutat*. Ita Fab., sed *mixta* pro *multa*, qua scriptura Fabricii suam longe meliorem esse ait Barthius. Ego mallet *Suppressa voce*.

131. Ott. a p. m., Reg., Rom. *animo*, quod edidit Torn. Plerique *animus*. Faust., Rom., Ott., Reg., Ald., Poelm. pro div. s. *celebrat*. Torn. et alii *pendit*, quae est glossa in Reg.

132. Codex Barth., Rom., Ott., Torn. *Immensi*: ita Reg. cum glossa, *totius*. Alii *Immenso*. Faust. distinguit, *Immenso Domino: mundi*.

133. Poelm. pro d. scrip. *vix gaudia tota—Ipsum te caperent*, quod exstat etiam in ed. Fausti cum mendo *caperant*. Reuschius cum aliis *vix gaudia tanta—Spiritus iste capit*, videlicet animus; negatque, cum Vn. legendum *ipse* pro *iste*. Sciendum quippe est, pronomem *iste* aliquando pro *hic* poni, ut contra *hic* pro *iste*.

136. Ald. *Abstulit*: alii *Sustulit*. Poelm. pro d. s. *servis* pro *saevis*; id probum est. Rom. *serus*.

137. Poelm. pro d. s. *Immensis humiles*.

138. Faust., Fabr. *ternos ex*.

139. Faust., Ottob., Reg., Poelm. pro d. script., Torn., Fabr., Rom., Ald., et alii *repedat*, quod verius videtur, quam *remeat*, ut legitur in aliis, et in veteri etiam codice Barthii: qui fatetur quidem, *repedare* esse verbum antiquum, et probe latinum, sed illo tot locis ait scateri christianos scriptores, ut saepe in illorum locis aliud legere velit.

140. Reg., Ott., Rom., Reuschius cum quinque codicibus, Barth., Poelm., pro div. s., *quo iussum fundere foetum-Elisabeth volvenda dies in luminis auras-Cogeret: ad partus famam*

collecta. Ita Torn., sed distinguit *Cogeret ad partus famam: collecta*, minus bene; peius vero, quod scribit cum aliis *Elizabeth* pro *Elisabeth*, quod poscit metrum. Ald., Faust., Fabr., Poelm. In textu, Daventr., et alii, *quo sarcina deserat alvum-Elizabeth liquidas solvenda in luminis auras:-Ad partus fama tantos collecta*. Barthius, qui hanc scripturam alibi falsam iudicavit, quasi errorem peperisset nomen *Elisabeth* indeclinabile positum, postea, l. LVI, cap. 17, eandem videtur admittere: sed pro *deserat* legit *deseret* a verbo *deserare*, recludere, resignare, quod poscit solvendi verbum de altero versu sese ingerens. Idem Barthius in Fulgentio corrigit, *Deserate flosculis* pro *Reserate*, libr. I Mythol., et apud Apul., l. I Metam., nonnulli legunt *deseratus* pro *reseratus*.

143. Poelm. pro d. s. *per gaudia*. Barthii codex *frequentans* pro *frequentes*.

145. Reuschius distinguit: *Abnuit hoc genitrix; sed, Ioannes vocitetur,-Ingeminat*. Alii *sed Ioannes*.

146. Ott. *ingemuit*, recte correctum per *ingeminat*. Hadamarii Ed., Rom., Poelm. in textu, *cunctis tunc*. Plerique *muti tunc*.

147. Reg., Ott., Poelm., pro d. script., Torn., Fabr. *Consulere, scriptoque rogant edicere nomen*, quod bonum est, producto e postremo in *consulere* ob duas consonantes vocis sequentis. Barthii codex *Consulerent, scriptoque rogant*. Rom. *Consulere, et scriptoque rogant*. Ald., Faust., Poelm. pro alia scriptura *Consulere, in scripto rogitantque edicere nomen*. Poelm. in textu, Hadamarius *in scriptoque rogant*.

148. Barthius alicubi legit *dum* pro *cum*.

149. Mendum crediderim in Fabricio *sonentia* pro *sonantia*, quamvis *sonere* pro *sonare* dixerint veteres, ut multa similia, quae hoc loco congerit Schoettgenius.

150. Fabr. mendose *penetrans*. Codex Barthii *penetrant spiracula linguam*. Torn. *assuetam* Hadamarius *assueta*, quod edidit etiam Westhemerus pro divers. script., Rom., *assuetam penetrant spiritalia mentem*: sed fortasse prius fuit *spiracula*, quod unice probo. Non male esset *assueta*, producta ultima ratione caesurae. Sed *assuetam* confirmat versus 720, l. II.

151. Barthii membranae *Complectusque dei venturo conscia dicta*, ex quo Barthius restituere vult *dei venturi conscia dictat*. Torn. *ventura* vitiose.

152. Ott. *concelebrant* et *frequentant*, minus bene.

154. Torn., Rom., Reg., Ott. *quod*: alii *qui*.

160. Poelm., Rom., Ald., Fabr. *Et tu*. Reg., Ott. cum Torn. *At tu*. Versiones Vulgata, et Itala *Et tu, puer*. Codex Cantrabr¹⁶. *Et tu autem, infans*.

161. Torn., Reg., Ottobon. *Dicere, et Dominum mox praegrediere viando*. Ald. ita, sed *progrediere*. Cum Aldo facit Rom., sed mendose *progredire*. Poelm. *Diceris, Dominum mox praegrediere viando*, et pro div. s. *progrediere*. *Praegrediere* praefendum est ex verbis Lucae I, 76: *Praeibis enim ante faciem Domini*. Et in codice Cantabr., apud Sabatierium, *Antecedes enim ante faciem Domini*. Faustus cum Aldo facit, alii cum aliis, *praegrediere*.

¹⁶ Errata arevaliana Cantrabr por Catabr.

162. Ald., Roman., Torn. *per limen*. Plerique *per lumen*, quod ad verba Lucae I, 79, propius accedit.

165. Plerique scribunt *Exhinc*: Sabatierius, pro d. s. *Exin*.

168. Roman. et codex Barthii *Mariae sponsi*, quod tantumdem est, ut ait Barthius, cap. 5, libr. LXIX Advers.

171. Barthii codicis margini apposita erat coniectura philologi veteris *Dedecus oppressae*, qua indicatur, S. Iosephum existimasse vim illatam fuisse Virgini. In Rom. *cedet*, error, pro *celet*.

173. Poelm. pro d. s., Fabr. ita legunt hunc versum: *Mox stertente, dei vox est audita monentis*, quem spurium esse recte iudicat Barthius loc. cit.

174. Torn. *pactum*; alii *pactae*. Poelm. pro div. s. ita legit: *Tu sponsam capias, vacat omni pactio fraude*.

175. Codex Barthii *sanctus*, quod Barthius praefert *sancto*; idque ab sciolis correctoribus positum affirmat, sed non confirmat. Favet illi, quod apud Matthaeum legitur, *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est*. Hoc tamen ipsum innuit nostra scriptura verbis *sancto foetu*.

177. Rom. et editi omnes, quos vidi, ita habent: *Nobiscum deus est cui nomen, protinus ille*. Reg., et Ott.: *Nobiscum deus est nomen cui protinus ille*, et a pr. m. ita videtur esse scriptum, ut intelligatur *cui* scilicet *virgini*, sed a sec. m. in Reg. addita est interpunctio *nomen cui: protinus*, cum glossa *cui—proli*.

179. Poel., Hadam. *Sed tum forte novi capitum discussio census*, quae scriptura approbatur a Barthio ex suis membranis, et exstat in Ott., in Torn., ubi mendose *furte*, et *discussia* exaratur, et in Aldo, qui *cum* habet pro *tum*. Aldo adhaeret Rom., sed ad marg. pro *capitum* corrigitur *capitur*. In Reg. non contemnenda est varietas *novo capitum discussio censu*. Fabric., Faust. *novus, capitum discussio, census*, quod exprimitur a Poelm. pro d. s. *Sed cum forte novus*, et a Barthio, libr. XI Advers. cap. 20.

180. Reg. *Caesaris Augusti ex iussis*. Faust., Poelm. pro d. s.: *Caesareque Augusto iussus per plurima scribi*, quod spurium videtur. Plerique *Caesaris Augusti iussis per plurima terrae*, quae est interpretatio verborum Lucae II, 1: *ut describeretur universus orbis*. Fabricius edidit *iussu* pro *iussis*, secutusque eum est Sabatierius.

181. Rom. *Syriae hoc tum iure regebat*. Omeisius cum uno Cantabrigiensi, *Describebatur. Syriam tunc iure*: quae lectio se Reuschio approbat, sed propter otiosam particulae *tunc* repetitionem edidit cum Poelm., Ald., Torn., Hadam., Fabr. *Syriae, quam*, ut intelligatur *terrae Syriae*. In Reg. est, *Syria*, sed videtur fuisse *Syriae*. Ott. probe, *Describebatur, Syriam cum iure regebat: nam plurima terrae*, id est, loca, vel aliud simile innuunt verba Lucae *universus orbis*. Faustus edidit. *Describebatur Syriae: quam*, ut sit *Syrie* pro *Syria*.

182. Poelm. pro div. script. *proprii*, ut intelligantur populi, quod tenent Ald., Torn. In utroque Cantabr. et Reg. *Cyrinus proprio*, minus recte, quasi *proprio iure*. Refine *proprios*, videlicet *fines*.

183. Poelm., Ald., Torn., Hadamar., Fabr., et alii *Addebant*. Vera lectio, *Edebant*, quae exstat in Barthii codice, et in nostro Ottob. *Edere* verbum proprium in censu, et paulo post recurrit, ubi aliqui legunt, *Obtulit hic illum*. Rom. perperam, *vires, genusque, nomenque*.

185. Ott. *quae genuit: Mariae quae censum*. Reg. *quae genuit, generis quae censum*. Aldus, Rom., et alii *quae genuit, generis censum quae*.

186. Daventr.: *Obtulit hic illam: genus hinc uterque trahebat*. Torn., Poelm., Hadamar., Fabr. *Obtulit hic illum, genus hinc quod uterque trahebat*. Ott.: *Edidit hic illam Davidis origine Ioseph*. Reg. *Edidit Mariam Davidis origine Ioseph: a sec. m. hic Mariam cum glossa in Bethleem*. Aldus *Edidit hic Mariam. Davidis origine Ioseph*: sed punctum post *Mariam* mendose appictum videtur. Codex Barthii ita sine puncto, cui consonat Rom., et duo Cantabr. Sabatierius ex utraque lectione duos versus effecit: *Edidit hic Mariam: Davidis origine Ioseph—Obtulit hic illam, genus hinc quod uterque trahebat,—Desponsamque*, etc. Schoettgenius restituere volebat: *Obtulit hic illum Davidis origine Caesar,—Addidit et Mariam, genus hinc quod uterque trahebat*: videlicet *hic, Bethlehemi= illum, censum*. Ita vero ordinem versuum seqq. collocat: *Desponsamque—Illic cum duobus seqq.—Hospitium.—Augusti—Circa*.

188. Reg. *hospitio amborum* cum cod. Barthii, et Rom. Ald. perperam *Hospitum amborum*.

189. Editi plerique, et Rom. *perparva*. In cod. Reg. est *praeparva*, idemque videtur esse in Ott. Codex Barthii *praeparva habitacula arvi*: quo postremo latere aliam vocem Barthius censet. Aliquid cogitabat de *antro*. Coniicere libet, ut morem illi geram, *Angusto fuerant praeparva habitacula in antro*. Ald. *faerat*.

190. Et seqq. Ott., Reg., Codex Barthii, et apud hunc Lugdunensis editio anni 1551, Poelm. pro d. s., Torn. *Illic virgo novo completo in tempore foetu—Solvitur, et puerum veteri cunabula textu—Involvunt, duroque datur praesepe cubili*. In Ott., a pr. m. *cubile*, et videtur fuisse *completa*, quod clare legitur in Reg. et Rom. Ad sexti casus concursus vitandum Reuschius edidit *completa in tempora*: sed veram lectionem autumat: *Illic virgo novum completo in tempore foetum—Solvitur*, per synecdochen. In Torn., et secunda scriptura Poelm. *completo in tempore*. Ald., Hadamar., Fabr., Poelm. in textu *Illic Virgo novum completo tempore foetum—Edidit, et leni pannoso tegmine motu—Texit, cui durum cunas praesepe ministrat*. Fabr. *fotu* pro *motu*; Hadamar. vitiose *complures* pro *completo*. Daventr. *cui cunas durum*. Schoettgenius: *Edidit, atque levi pannoso tegmine fotu*. Barthius totam hanc lectionem tamquam spuriam merito reiicit.

193. Ald., Rom. *cura sollicitae*, ut *cura* sit in auferendi casu. Plerique *circa*. Evangelista in Itala veteri, *in illa regione*, in Vulgata *in eadem regione*. Adverbii more saepe adhibetur *circa* sine casu. Ad clariorem syntaxin coniiciebam *Circa sollicitos pecorum*, nempe sollicitos de pecoribus. Ald., Poelm. pro d. s., Rom. *pecudum*, Torn. *pecudes*; alii *pecorum*.

195. Reg., Ott., Rom., Barthii membranae, Editio Lugdunensis anni 1551, Poelm. pro d. s., Torn., Ald. *visus*; nonnulli ed. *iussus*.

196. Ald. *et subito*; Fabr. *ac subito*; Torn., Poelm. in textu *ac subitus*. Ott., Rom. *et subitus*; Reg. *at subitus*.

198. Rom. *et attonitos*, minus bene.

201. Rom. *Iam puer est genitus D.*

202. Torn. *vitiose propagat.*

204. Vonckius rescribere mallet *praesepia fotu*, quia *vocis* nulla mentio apud Lucam, et Iuvenius exponit illa verba: *Et hoc vobis signum: Invenietis infantem pannis involutum, et positum in praesepio.* Reponit Gallandius, explicari id posse cum Badio de infantili vagitu. Quod autem Vonckius ait, supra etiam legi *tegmine fotu*, id solum invenitur in scriptura supposititia, quam secutus est Fabricius. Vide supra vers. 191. Gracilem vocem, sive eiulatum expressit auctor antiquus Homiliae in Occursum Domini: *Infantem eiulantem, ac vitam mundo, gaudiumque largientem.*

208. Reg., et Ott. *comitatur*, sed vers. seq. *sequatur*, quod poscere videtur *comitetur*. Rom. *comitatur*, et vers. seq. *sequetur*.

209. Ald., Rom. *sequetur*; alii *sequatur*.

210. Ald., Rom. *his*; alii *iis*. In Torn. *his doctis mendum puto*.

212. Poelm. pro d. s. *inde sequentes*.

213. Torn., Ott., Reg., codex Barthii *celeris*; plerique editi *celebris*, quod in Ott. videtur fuisse a pr. m., et est in Rom. Omeisius praefert etiam *celebris*, quia vox vaga celeritatem iam indicat.

214. In Ottobon. prius ponitur versus seq. *Omnia*, dein hic *Mirantes*.

216. Barthii codex *atque recidi*, quam scripturam unice probat Barthius. Plerique, *ecce recidi*, quod aequè bonum est.

218. Torn. *illi, monitis, sine est*.

219. Reg. *missa a deo*, contra metrum, immisso *a* ex aliqua glossa in textum.

221. Sabatierius *Atque inter primos*, et pro d. s. *Inter quae primos*, quod unum in mss., et editis invenio.

225. Ald., Torn., Rom., Reg., Ott., sed a sec. m., ut videtur, codex Barthii, et alii *sensu—Caelestes voces*. Hadamar., Poelm., Fabr. *sensum—Caelestis vocis*. Codex Barthii pro *caelestes* scribit *caelesteis*, ex quo fortasse natum est *caelestis vocis*, et prius factum *sensum* ex *sensu*. Poelm. etiam pro d. s. *sensu—Caelesteis voces*. In Ott. mendum est *dignis* pro *dignus*, uti ibi correctum apparet.

231. Reg., Rom. *palumbes*. Ott., Torn., Ald., Poelm. pro d. s., Fabr. *palumbos*. Poelm. in textu, Hadam. *columbas*.

232. Trombellius in Vita V. deiparae, tom. III, dissert. 22, legit *Ipse ubi curvato*, et pro d. s. *Isque ubi*, quod alii praeferunt. Crediderim, a Iuvenco scriptum *Is ubi*, producto monosyllabo is, ut in similibus alibi dicam. Torn. *ubi curato* perperam. Sensus enim poscit *curvato*.

233. Trombellius in Vita deiparae, l. c. dissert. 22, q. 7, cap. 1, legit *movit*, et pro d. s. *monvit*; probat *movit*, nempe deus vires corpori Simeonis addidit. Lectio communis *monuit* verior etiam est. Verba Evangelistae sunt: *Et venit in spiritu in templum*.

237. Torn. *Nunc me famulum*, repugnante metro. Grunero magis arridet lectio cod. Vn. *Nunc, nunc iam famulum*. Ald., Poelm. in textu, Reg., Rom., Hadamar. *atris*. Torn., Fabr. *arctis*. In Ott. deletum est *arctis*, et factum *atris*. Magis placet *arctis*. In Rom. mendum *deus* pro *Dominus*. Sabatierius *liberat arctis*; sed postea v. 239 *Dignetur*. Mss. et editi exhibent *liberet*, et mox *Dignetur*. Sed verbis Lucae magis convenit *liberat*. . . *Dignatur*. Versiones veteres, et Patres constanter habent *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace*. Ambrosius tamen libr. De Iosue, cap. III, legit: *Nunc, Domine, dimitte servum tuum in pace*, et ita etiam libr. II in Lucam. Alibi autem cum aliis facit.

238. In Ottob. et Reg. *vinculis* recte correctum est per *vinclis*.

240. Ald., Torn., Fabr., Reg., Poelm. pro d. s. *radiisque refulget*. Hadamar., Poelm. in textu *radiusque refulget*. Ottob. contra rationem metri *radiisque renitet*, nisi emendes *renidet*, ut videtur factum in Rom. Koenigius ex membranis Barthii protulit *renidet*, editum etiam a Reuschio.

241. Poelm. pro d. s., Rom., Ott. a pr. m., Torn., Ald., Fabr. *addet*. Reg., Hadam., et alii *addit*. Ald. *mentibus* pro *gentibus*.

242. Fortasse *cumulata*, vel *cumulate*. Post hunc versum in Poelm., Ald., Torn., Fabr., Daventr. legitur hic alius *Hinc ait: Haec quid, virgo, tibi tam mira videntur?* qui ab aliquo sciolo intrusus est, ut cum Evangelista sermo Simeonis ad Virginem conversus ostendetur. Deest in cod. Barthii, in nostris Reg., Rom., Ott. Omissus etiam fuit in editione Reuschiana, quod typographi vitio evenisse minus recte suspicatus est Gallandius.

243. In Aldo deest hic versus: *Quid tantum Mariae*. Barthius libr. LVIII, c. 5, ait, vulgo scriptum *esse viscera matris*: quod ego ne in Fabricio quidem invenio, cuius editionem illo loco Barthius plerumque emendat.

244. Codex Barthii, Rom. *ad casum populi datur*, quod edidit Torn. Alii *ad populi casum*. Al., Daventr. *ad casum populis datur*.

245. Reg. *Concedet populos*, cum Torn. Plerique *populis*. Grunerus cum codd. Angl. praefert *populos*. Torn., Ald., Fabr., Daventr. post *populos* vel *populis*, ita legunt, *illi signum esse negabunt—Foederis, hi contra caelo venisse tenebunt.—Livor edax faciet, lethum ut percurrat amarum:—Atque animam, etc.* Ita etiam Poelm. pro d. s., sed cum Aldo, et Torn. legit *Atque tuam fulgens animam, mihi crede, machaera*, pro quo alii *Atque animam matris ferro fulgente machaera*. Codex Barthii, Poelm. in textu, Rom., Ott., Hadamar. *populis, dicta in contraria signum—Istius adveniet percurrens debita letho,—Atque animam matris ferro fulgente machaera;—Quo pateant., etc.* Ita Reg., sed, ut dixi antea, *populos*, et mox *percurreret debita*, uti etiam habet Ott. In Rom. est *animum* pro *animam*. Barthius sui codicis lectionem iis expendendam relinquit, qui optimum Christi vatem, ut ait, et antiquitati aestimabilem nova

aliquando recensione exornabunt. Eadem lectionem in editione Reuschiana minus rectam putat Gallandius. Teneo scripturam breviorē; nam alia longior videtur esse facta, ut Iuveni versus, aliquantulum obscuri, clariores reddantur.

249. Editi omnes, quos vidi, ita habent, *Haec ait in Simeone deus: vox ecce prophetae*. Barthius in suo codice corruptum id reperit, *Haec Simeon dixit mox deus ecce prophetae*: veram scripturam ex aliis codicibus in medium reducendam sperabat. Eam exhibent tres codices apud Reuschium, et tres nostri Rom., Reg., et Ott. *Haec ait in Simeone deus: mox ecce prophetae—Femineam, etc.* Explicatur id in glossa Reg. *prophetae—Prophetissae Annae*: scilicet deus complevit femineam mentem Annae prophetissae. Cum non intelligerent librarii, *propheten* dici de femina, ut *sacerdotem, vatem*, et similia, versum corruerunt, posito *vox pro mox*.

252. Poelm. pro div. script., Ald., Daventr. *Constituit viduam*.

253. Editi *Hinc fruitur casta charo pro coniuge vita,—Continuoque dei cultu: quae numine ducta—Cognovit*. Apud Reuschium nonnulli codices, ut hic innuit, et nostri Reg., Rom., Ott. ita legunt *Casta sed in templo semper pro coniuge vita,—Et cultus cessere dei, quae numine iussa—Cognovit*. Et glossa in Reg. *cessere, accessere illi feminae; iussa, compulsata*.

257. Rom. *genitrix, Ioseph, deest et*.

258. Poelm. in textu, Hadam. *redeunt; plerique repedant*. Barthii codex, *repetunt*: sic cum praepositione *ad* usurpant verbum *repeto* Virgilius, Gratius, et alii. Rom. mendose *Ad primam laeti*.

259. Reg., Rom., Ott., Poelm. pro d. s., Torn. *Gens est ulterior, surgenti conscia soli*. Ita Aldus, sed *proxima pro conscia*. Fabr., Poelm. in textu, Hadam. *Gens est eoi Phaebo orio proxima regni*. Forte *surgentis conscia solis*.

261. Barthius, libr. LVII Advers. cap. 2, edidit *Quorum primores*, nescio, an casu pro *Huius primores*.

262. Poelm. pro d. s., Ottobon., Rom. *Solymos*. Reg. *Tunc hi delecti Solymos*, et prius videtur fuisse *dilecti*. Alii *Solymas*.

265. Hadam., Poelm. in textu *Iam genitum: et sese*. Poelm. pro d. s., Fabr. *Progenitum; et sese*. Elegantius Ald., Torn. cum Reg., et Ott. *Progenitum: sese sine et*. Sic etiam Rom., et Dav. Iterum v. 274. *Progigni maneat*.

266. Ott. a pr. m. *via*. Melius *viam*. Trombellius De Vita deip. tom. III, part. I, dissert. 23, nescio, unde edidit *venisse diem*: pro d. s. indicat *viam*.

268. Poelm. in textu, Ald., Hadam., Fabr. *Herodes vatū, legumque peritos*. Torn., Poelm. pro d. s., Reg., Rom., Ott. *Herodes Solymorū culmina vatū*.

269. Ald., cum aliis, *praesagia noscunt*. Reg., Rom., Ott. cum aliis *praedicta recensent*.

270. Hadam., Poelm. *omnia acquirere*, quod lex metri respuit. Sabatierius pro d. s. notavit etiam *omnia acquirere*. Pro *omnia coniiici licet omina*.

271. Ald., Torn. *quo pateat*. Fabr. *qua pateat*. Hadam., Poelm., Ott., Reg., Rom. *queis*, vel *quis pateat* cum glossa in Reg. *quibus sacerdotibus compertum sit*; sed melius intelligetur, *quibus praesagiis*, vel *prophetiis legis*.

272. Ott. *mendose spondentque oracula*.

273. Reg., Ald., Ottob. scribunt *Bethleem*; alii *Bethlem*; Rom. *Betheleem*.

275. Hadamar., Poelm. in textu, Fabr. *sacra*: Ott., Ald., Torn., Rom., Dav. *sancta*; Reg. *prompta virtute*.

276. Ald., Reg., Poelm. pro d. s. *Tunc iubet*. Rom., Ott., et alii *Hinc iubet*. Mallem *Huc iubet*. Sacer textus: *Et mittens illos in Bethlehem*.

277. Poelm. pro d. s. *videndum*; plerique *colendum*, quod ex ipso Evangelio petatum est.

278. Poelm. pro d. s., Ald. *ecce viae*. Reg., Ott. cum aliis *ecce iteris*. In Westhemero iterum pro d. s. fortasse mendum est pro *iteris*: in textu habet *viae*. In Rom. etiam est *iterum*: ibidem *percurrere* pro *praecurrere*. Sabatierius etiam edidit *percurrere*: sed Evangelio magis congruit *praecurrere*.

279. Poelm., Hadam. *auram*. Reg., Ott., Ald., et alii *auras*. Reg., et, ut videtur, Ottob. *quae culmine*, Editi, quos vidi, *quae in culmine*.

281. Poelm. in textu, Hadam. *magna Magis redeunt*, lege cum Rom., Reg., Ott., Ald., Torn. et aliis *magna Magi gaudent*.

282. Reg., Ott. cum Torn. *Et postquam*. Rom. et alii *At*.

284. Ald., Torn., Hadamar., Dav., Poelm. in textu, Fabr. *Summissique simul mox mystica munera promunt*. Poelm. pro d. s.: *Summissique simul quaerunt tunc munera trina*. Ita Reg., Rom., Ott., sed *quaesunt* pro *quaerunt*: in Ott. prius fuit *simulque sunt*, sed correctum fuit per *simul quaesunt*. Haec vera scriptura videtur: ponitur *quaesunt* pro *orant*, ut *quaeso*, *quaesumus*, *quaesit* apud Lucretium, *quaesere* apud Plautum.

285. Poelm. in textu, Hadam., Torn., Fabr.: *Aurum, thus, myrrham regique, deoque, hominique*, quod aptius videtur Labbeo de Script. eccles., ubi agit de Iuvenco, ut singula membra sibi invicem respondeant. Ald. Daventr. cum nostris Ottob., Rom., Reg. *Thus, aurum, myrrham regique, hominique, deoque*. Ita fuit in membranis Barthii, qui libr. LVIII, cap. 2, melius versum collocandum ait, si legatur *Aurum, myrrham, thus regique, hominique, deoque*. S. Hieronymus, qui hunc versum laudat, ita eum legit, ut in nostris codicibus exstat. Isidorus, l. I Orig. cap. 11, postrema verba sic refert: *Subiunctivae dicuntur, quia subiunguntur, utque: dicimus enim, Regique, hominique, deoque: non dicimus, que regi, que homini, que deo*. Alcuinus, de divin. Offic., cap. 5: *Haec dona Iuvenco presbyter mire (al. metro) conclusit: Aurum, thus, myrrham regique, deoque, hominique—Dona ferunt*.

286. Ott., Reg., Poelm. pro d. s. *Dona dabant*. Fortasse *Donabant*; nam supra praecessit *munera*. Ald. cum plerisque *Dona ferunt*, uti etiam legitur apud Hieronymum et Alcuinum.

287. Rom. *Solicitant, scevumque iubent*: ita solet scribere Rom. *scevus* pro *saevus*: et saepe in mss. haec vocabula sunt inter se confusa, videlicet *scaevus* et *saevus*.

289. Ald. *rediere latenter*. Rom. *male magi redire laetantes*.

293. Rom. ad marg. *Quae* pro *Quem*.

295. Reg., Rom., Ottob. *Horribilem iussit Bethleem per compita caedem,—Infantes mandans, teneramque sub ubere plebem—Aveli ferro nullo sub crimine culpae*. In Rom. est *cunctos* pro *mandans*, et *evelli* pro *avelli*. In Ott. est *teneram sub*, sed addendum est *que*, ut metro consulatur. Poelm. in textu, Hadam.: *Crudeli tinxit Bethlemica compita caede,—Infantes cunctos, teneramque sub ubere plebem—Evellit ferro nullo sub crimine culpae*. Ald., Torn., Fabr. ita, sed *mandans, teneramque sub ubere plebem—Innocuam in sinibus rigido succumbere ferro*. Fabricius legit *teneroque*, et mox *in sinibus*. Poelm. pro d. s., coniunxit utramque lectionem *Horribilem, etc.; Infantes, etc.*, ut in Reg.; et postea *Innocuam*, ut in Aldo.

299. Ott., Rom. *Quam bonus Hieremias divino numine iussus*: cohaeret Reg., sed scribit *Heremias*. Editi, quos videre licuit, *Nam pius hanc vates divino numine doctus*: in Torn. est *iussus* pro *doctus*. Sic vers. 348, h. l.: *Isaias vates cecinit quod numine iussus*: et vers. 254: *Numine iussa*. Hoc verbo *iussus* Iuvencum delectari constat. Retineo lectionem codd. Vatt., et Rom., quam fortasse mutarunt, qui non intellexerunt recte procedere metrum cum *Ieremias*, facta synaeresi in duabus primis vocalibus, ut in *Iesus* saepe fecit Prudentius.

300. Sabatierius *Complerat*, et, pro d. s. *Complorat*, quod unum in editis et mss. reperio. Ald., Poelm. pro d. s. *miserae*. Reg., Rom., et alii *misero*: in Ott. fortasse a pr. m. fuit *miserae*, aut *miseras*, a sec. m. est *misera*, quod sustineri nequit. Aldus *miseras* intelligit matres, ut ex Scriptura vers. seq. liquet.

301. Ald., Poelm. pro d. s. *Horrenda graviter pulsabunt aethera voce*. Alii *Horrendis graviter caelum pulsare querelis*.

302. Rom. et *scaeva tyranni*.

303. Ald., Poelm. pro d. s. *roseo*: plerique *horribili*.

304. Reuschius edidit *unus, et alter*, quod ipse, Koenigius et Schoettgenius explicant de binario, quamvis lis sit inter philologos, num hac locutione binarius, an ternarius numerus explicetur. Nostri codd. habent *primus, et alter*, cum aliis editis, ut l. 4, v. 236: *Tum primus, et alter*.

305. Poelm., in textu. Hadam., Fabr. *misere suppresserat*. Ald., Ott., Rom. *miseros oppresserat*. Torn. *miseros suppresserat*. Reg. *miserandus presserat*. Fortasse praestabit legere lethiferi *miserandos presserat*.

306. Poelm., Hadam. *rursum*. Reg., Rom., Ott. cum aliis *rursus*. Reuschius, pro d. s. *devictus*, quod non censet absurdum, ut apud Ovidium, l. I Metam. vers. 684, de Mercurio, *Servantia lumina (Argi) tentat vincere*, et v. 685: *Pugnat molles evincere somnos*.

307. Reg., Rom. *Urgetur monitis Mariam, puerumque Ioseph*: ita etiam Ott., sed mendose *quae* pro *que*. Forte legendum *puerumque Iosephus*, aut hiatus admittendus est in *puerumque Ioseph*, neglecta synalaepha: quem Reuschius putat de industria a Iuvenco admissum. Editi: *Ioseph urgetur monitis Mariam, puerumque*.

308. Poelm. mendose *victare*.

309. Ald., Torn., Poelmann. pro d. s. Fabr. *praedictum*, quod exstat etiam in Reg., et Ott., et significat *praenuntiatum nomen*: *Quoniam Nazaraeus* vocabitur. Hadam., Poelm. in textu *praedicto* minus bene. In Rom. mendum est *puro* pro *puero*.

311. Ald., Poelm. pro d. s. *instructa* pro *instincta*: quod postremum longe melius est. Rom. corrupte *Mox instincta*.

314. Rom. *Procurrrens*: Ald., Fabric. *Praecurrrens*: alii *Occurrrens*. In Aldo et Rom. mendum est *proveniebat*.

315. Poelm. pro d. s. *Omniaque in vultu et verbis veneranda micabant*.

316. Ald., Torn., Reg., Ottob., Rom. *Et iam*. Alii *At iam*.

317. Ald., Torn., Rom. *servando* pro *servare*, quem graecismum infinitivi pro gerundio vocat Reuschius.

318. Ald., Ott. *laeti*: alii *laetis*.

322. Poelm. pro d. s., Reg., Ott., Rom. *Cum puer*. Ald., et alii *Dum puer*.

324. Reg. *per vicos, urbes*, et glossa, *et urbes*. Ott., Ald., Torn., Rom. *per vicos urbis, perque*. Poelm., Fabr. *per vicos, urbisque per abdita*. Hadam. contra metrum, *per vicos urbisque perque abdita tecta*.

325. Ald. *perque viae*: lege *perque iteris* cum plerisque. In Westhemero, *perque itineris* ad marg. mendum est, aut glossa. Sabatierius ex ingenio, ut puto, *Perque vias stratas*: quod necessarium non est; nam vers. 350 idem sine *vias* legit *stratas*.

327. Fabr., Poelm. pro d. s. *vatumque coronae*, quod praeferunt Koenigius et Schoettgenius, quia *corona* coetum denotat.

331. Westhemerus, pro div. script. *te quaeso*, quod antiquum verbum est pro *quaero*, ut dictum ad v. 284.

333. Torn. *secrevit*, quod invenio in Reg. cum glossa *separavit*: sed fortasse fuit a pr. m. *secernit*, quod habent Ott., Rom., et alii.

336. Ald., Torn., Hadam., Dav., et alii *Sedibus, et domibus natum est habitare necesse*. Reg., et Ott. veteres mss. cum recentiori codice Romani collegii: *Sedibus, et domibus natum inhabitare necesse est*. Ita edidit Fabricius, nisi quod initio legit *aedibus, atque domo*. Melius est *Sedibus*, nam templum sedes Domini appellatur, et paulo ante dicitur *templique in sede*. Idem Fabricius, in indice, sive commentario, verbo *inhabitare*, notat, primam apud Iuvenum

esse longam, uti apud Fortunatum, de gaudiis vitae aeternae: *Virgineam gaudens inhabitare domum*. Barthius, libr. XXI, cap. 17, similibus exemplis Ausonii, Althelmi, Ionae Aurelii ostendit, apud scriptores, praesertim cadentis latinitatis *h* in versibus valuisse litteram, ac iuvisse, ut syllaba produceretur: laudatque hunc ipsum Iuveni versum. Becmanus, cap. 4, Manuduct. in ling. Lat., probat, immerito *h* eximi e sensu litterarum, cum ob alias rationes, tum quia saepe positionem efficit, ut apud Virgilium, eclog. 6, vers. 53: *Ille latus niveum molli fultus hyacintho*.

339. Daventr. *reservant*: plerique *reservat*. Vix dubito, quin legendum sit *reservant*, ut intelligatur, arcana cordis reservasse cuncta verba, quae Virgo audierat. *Mentis secreta*, et cordis secreta non semel occurrit apud Iuvenum. In codice quidem Vat., Reg., videtur quoddam signum supra *reservat*, ex quo colligi possit alia scriptura *reservant*. Coniiciat aliquis *secreto corde reservat*: sed id a codicum verbis nimium discrepat. Omeisius tamen in cod. Vn. invenit *corde secreto reservat*, vacillante metro. Idem coniiciebat *cuncta intra cordis secreta reservat*. Westhemerus in textu edidit *reservant*, ad marginem *reservat*.

341. Poelm. pro d. s. *vectabat*. Westhemerus ad marg. *vectebat*, in textu *nectebat*, cum aliis, quod melius est. Hadamar. mendose *semperque cogens*. Rom. *nectabat* pro *nectebat*, aut *vectabat*.

344. Nonnulli interpungunt *Zachariae soboles, desertis vallibus, omnes*: quod sustineri nequit. Clamabat enim Ioannes in ipsis desertis vallibus, seu locis.

347. Reg.: *Queis animae virtus*. In Torn. mendum est *specie*.

348. Alii *Esaias*, alii *Isaias* scribunt.

350. Placet lectio codd. Vatt., Reg., et Ott. cum Rom. *Instruite stratas*. Melius sane est *instruere stratas*, nimirum construere, ornare, parare, quam *sternere stratas*. In editis solum invenio *Sternite* iam stratas, quod a librariis factum videtur, quod putarent, metrum non procedere cum *Instruite stratas*. Verum exploratum est, ultimam in *instruite* produci posse, et ex quorundam sententia debere ob st dictionis sequentis. Ex eius rei ignoratione nonnulli versus in Prudentio corrupti fuerant. Vide quae notata a me sunt in Prolegom. ad Prudent., pag. 186 et seq.

351. Ald., Poelm. pro d. s. *quae Domini plantis calcanda beatis*. Reg., Rom., Ottob. cum plerisque, *quae Domini digne vestigia gestet*.

353. Reg., Rom., Ott., Torn. *iteris*. Alii cum Aldo *callis*.

354. Rom. corrupte *tractate sereniter*.

359. Reg. *pellis*: in Ott. *pellis*, sed a veteri manu factum *pelles*. Sic *zonae* erit casus gignendi in numero singulari. Alii: *Et zonae pellis*. Evangelista Matthaeus ait: *Et zonam pelliceam circa lumbos suos*.

360. Reg., Daventr., Ott., Rom., Ald. *Edere locustas solitus ruralibus arvis*: sed in Ott. versus ita a manu eadem veteri in fine paginae ascribitur: nam suo loco omnino deest. In eodem Ott. *hedere* ponitur pro *edere*. Torn., Hadam., Poelm., Fabr., et alii *Arvis qui solitus ruralibus esse locustas*: quae scriptura verior mihi videtur; nam prima in *edere* pro *comedere* corripienda

esset, et latini pro *comedere* dicebant *esse*, non *edere*. Fortasse quia prima in *locusta* brevis a plerisque creditur, nonnulli substituerunt *Edere locustas*, etc. Verum etsi apud veteres latinos *Locusta*, nomen feminae, occurrat, prima producta, non tamen facile ostendes, primam in *locusta* insecto, necessario esse protrahendam. Eam corripuit Prudentius, in Dittoch. v. 117. Confer commentarium meum in eum locum. Potest nihilominus sustineri lectio codicum mss. auctoritate Rustici Helpidii in Histor. vet. et nov. Testam. v. 17: *Discus habet, quae cuncta iubet Pater edere Petrum*.

361. Torn., Fabr., Poelm. pro d. s. *victum silvestria mandere mella*. Reg., Ott., Rom. cum Ald. et aliis *victum praebent silvestria mella*. Coniici potest *Cui tenuem* pro *Et tenuem*.

362. Ald. *Usque ubi tot populos minus bene*. Fortasse Iuvenus scripsit *Is ubi*. Vide var. lect. ad v. 232.

362. Rom. *sic incipit ore*.

367. In Ott., pro d. s. videtur esse *vestras tollat*.

368. Reg., Ott., Torn., Poelm. pro d. s. *Nam facile e saxis etiam pro nomine plebes—Succedent vestro, soboles quia degener errat*. In Reg. scribitur *sobolis*, et in Ott. *plebis*, sed id factum *plebes*. Aldus cum aliis: *Nam potis est dura superum rex cote creare—Progeniem, quando soboles sua degener errat*, quam lectionem praeferebat Schoettgenius, quia proxime ad verba Evangelistae accedit, dissentiente Reuschio, cui ethnicismus videtur phrasis *Superum rex*, in Iuvenico non ferendus. Sabatierius edidit, *rex caute*, et, pro d. s. *degener erat*: id cum metro non stat.

371. Torn., Poelm. in textu, Hadam. *aciesque levata*. Ald., Westh., in textu, Fabr., Poelm. pro d. s. *acies sublata*. Reg., Ott., Rom. *acies levata*, resistente metro, ut in Daventr. *aciesque elevata*. In Reg. est glossa *subrecta* pro *levata*. Fortasse prius fuit *subrecta*, cuius glossa fuerit *levata*: nam id verbum glossam sapit, quae postea in textum commigravit. Coniici potest *acies elata*, vel *Cunctorum ante oculos, faciesque levata securis*.

372. Reg., Ott., Rom. *caeduntur*: lege *caedentur*, nam sequitur *fovebunt*. Vulgata *Excidetur, et in ignem mittetur*. Codex Cantabr. et Sangerm. 1, et Lucifer Calaritanus, l. II pro S. Athanasio: *Excinditur et in ignem mittitur*.

374. Torn. corrupte *instituti*.

376. Reg., Rom. cum editis, *sancto spiramine*. Ott. *sancto inspiramine*, ex quo ita lego *sancto in spiramine*. Matth. III, 11: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, et igni*. Ita etiam Versiones veteres. S. Ambrosius saepe *in Spiritu*, sed in libr. de Spiritu sancto sine praepositione *Baptizabit Spiritu*; et eodem modo Vigilus Tapsensis, l. II de Trin. His confirmari potest lectio vulgata Iuveni.

382. Ald., Rom. *propere*; alii *properis*,

383. Poelm. pro d. s. *Cernit Ioannes*.

385. Hadamar., Torn., Fabr., Poelm. *digneris*. Reg., Rom., Ott. cum Aldo *dignaris*.

386. Sabatierius edidit *mundare*, et pro d. s. *purgare*, quod plures alii praeferunt.
387. Rom. *reddidit Iesus*, quod non videtur ex usu Iuveni. Prudentius quidem ita saepe *Iesus* extulit, ut ex primis duabus vocalibus una fieret per synaeresin.
390. Codex Helmst. *penetrabat flumen in undas*: quae, ait Reuschius, mira est emphasis, qua illa quorundam interpretum observatio innuitur, seipsum flumini immersisse: neutiquam vero a Ioanne fuisse submersum. Sed obstat supra v. 385.
392. Poelm. mendose *auricular*. Ald., Poelm. pro d. s. *septemplicis aethera caeli*. Alii *caeli septemplicis ethra*, sed in Reg. *aether* pro *aethra*.
394. Reg., Torn. *aeream simulans*. Ald., Rom. et alii *aeream similans*; in Ott. a sec. manu veteri *aetheream simulans*. Magis placet *simulans*, quam *similans*. Infra occurrit *simulatio* eodem sensu libr. II, v. 548. Vide etiam l. III, vers. 266. Reuschius veram hanc lectionem putat, sed alteram *similans* castiorem, et reverentiosem. Sed verior praeferenda est.
395. Rom. *perfundit*. Alii *perfundit*.
396. Legerem, si haberem exemplar ms., quod sequeretur, *vox missa deo*. Supra v. 219, *Quod Mariae vox missa deo praecepit*; et v. 311, *vox instincta deo*.
397. Poelmann. pro d. s. *ambitumque undis*.
400. Ald. *nunc*; alii *tum*, vel *tunc*.
401. Ottobon. *patrii*, sed prius videtur fuisse *Patris*. utrumlibet bonum est.
402. Reg., Rom., Ottob. cum Ald., Torn. *atram*, quam lectionem Schoettgenius probat. Hadam., Poelmann., et alii *ater*. Nec mihi displiceret *atro cum terrore*. Marius Victor libr. III, col. 344 editionis Fabricii *Exterretque animos niger horror*; idem eod. l. col. 343: *Ecce niger terror, tremor horridus*. In Reg. mendum est *Certabat rapidi* cum glossa *celeris supra rapidi*. Corrigi potest *Certabant rapidi, mox*. Rom. *Certabant: rapidi mox*. Plerique *Certabant, rabidi mox*.
405. Ott. a pr. m. *fuertunt*, quod defendi posset: sed melius est *fuertant*. Forte *illic fuerat*.
406. Ott. a pr. m. *potusque*, quod edidit Fabricius.
408. Ott., Rom. *cordis secreta*.
409. Reg., Rom., Ott. *Tuncque epulas*. Ald., et alii *Tunc epulas*, quod habet Ott. a pr. m. Rom. *daemon*, aut *demon* pro *demum*. Nonnulli ita interpungunt, quasi fallacia monuerit corpus conquirere epulas. Sensus verus est: Corpus monuit Christum conquirere epulas. Verbum Evangelistarum est *Esuriit*.
413. Ald. scribit *capescere*.
414. Reg. *nihil*, quod retineri potest per synaeresin. Rom. *me tam talia*, non male.

415. Ald., Poelm. pro d. s. *scriptum, quod non sit sola data.*

419. Barthius, lib. XXVI, cap. 7, corrigit *properat, quam moenibus urbis—Mox inferre pedem tendit: vis, etc.*, quia Matthaeus refert, Dominum a diabolo assumptum in sanctam civitatem, non ipsum eam ingressum fuisse. Intelligit autem Barthius tmesin in *quam mox*, quam librarii non adverterint, adeoque veram scripturam corruperint. Paulo post apud Aldum occurrit *tendit pro suasit*, aut *fecit*. Verum Barthii correctio necessaria non est: sentiebat enim diabolus, Christum, ab eo assumptum, pedem in urbem intulisse. Neque vero Christus ductus, aut assumptus est quasi coactus, sed libens, ut multi interpretes sentiunt, quibus facile assentior: et fortasse hanc interpretationem innuere voluit Iuvenus. Iterum v. 434 redit idem verbum *sensit*, eademque controversia.

420. Ott. videtur ita distinguere *sensit vis livida Christum*, quod minus probatur; nam *vis livida* ad solum verbum *suasit* melius accommodatur.

421. Ald., Daventr., Poelm. pro d. s. *marmoreo tendit*. Torn., Ott. *marmoreo fecit*, in Ott. supra *suasit*. Reg., Rom. *marmoreo suasit*. Fabr., Poelm. in textu cum Had., ut solet, *marmorei suasit*.

422. Hic versus, et sequens deerant in Reg., sed a manu veteri additi sunt margini.

426. Torn., Ald., Poelmann. pro d. s. *id esse pro tale*. Rom. non inepte *tale, ministri—ut lapsum studeant*. In Torn. mundatum est mendum.

427. Torn. *descendere corpus*, corrige *defendere*.

430. Ald., Torn. *his dictis Christus*. Alii *his Christus dictis*.

431. Rom. *Te meminisse*. Alii *Me meminisse*. In Reg. prius ponitur *Ne vires, etc.*; dein *Me meminisse*. In Rom. deest versus *Ne vires*.

434. Ald., Poelm. d. s. *magis pro iugis*. De verbo *sensit* eadem excitari potest coniectura, quae supra ex Barthio proposita est ad vers. 420. In Rom. legitur *scensit*. Hoc vero loco libentius legam *suasit*, aut *fecit*, aut *tendit*, ut vers. 421. Badius verba Evangelistae, *Iterum assumpsit eum diabolus* interpretatur, ut illa, *Assumpsit Iesus discipulos suos*, nempe non portandos, sed comites.

435. Reg., Ott., Ald., Torn. *illi*. Hadamar., Poelm., et alii *olli*, quod perinde est.

437. Ald., Poelmann. pro d. s., Fabr. *tibi pro tuo*, et *regna pro regno*.

438. Sabatierius cum Aldo *si me*: pro d. s. assignat *me si*, quod in reliquis invenitur.

441. Ott. *Haereat, ut nobis semper*: postea factum *ut semper nobis*. Reg. male *Haereat semper ut nobis*. In Ott. *donum*, supra *iussum*.

442. Reg. *dominum caeli*.

443. Reg., Rom., Ott. *numen* cum Aldo. In Ott. a. pr. m. fuit *nomen*, quod habent plerique editi.

446. Hadam., Poelman., Ald., Fabric. *Submersum*. Torn., Reg. *Demersum*. Ott., Rom. *Immersum*. Poelm. in textu, Hadam., Fabr., Reg., Ott. a sec. m. *tristi compressit corda dolore*. Ald., Torn., Ott. a pr. m., Rom. *corde dolorem*: quasi dolorem signis et verbis non manifestaverit, quam poetae mentem non esse, Reuschius censet. Ceteroquin *comprimere corda dolore* pro *concipere, accipere*, phrasis parum usitata est.

449. Hadam., Reuschius, Poelman. in textu, Fabr. *Terra Zabulon, et regio cui Nephthala nomen*. Ita Ald., Daventr., et Torn., sed *Zabulonum* pro *Zabulon*, et Torn., mendose, *Nephthalia*. Rom. et Vatt. Reg., et Ott., ita habent: *Terra Zabulonum, et regionis Nephthala nomen*. In qualibet ex his Scripturis diverso intervallo quantitatis effertur *Zabulon* in hoc versu, et in versu 447, quod in aliis nominibus propriis fecisse Iuvenum liquet. Ceterum cum in sacris litteris proferatur *Zabulon* indeclinabile, et secunda eius nominis Graece per diphthongum scribatur, possent ita hi versus restitui: *Finibus et statuit Zabulon ponere sedes. Terra Zabulon, regio cui Nephthala nomen*. Notandum etiam, *a* in terra produci ob *z* dictionis sequentis, quae vim duplicis consonantis obtinet.

450. Barthii codex, Rom., Reg., Ott., Basil., Ald. *Galilaeaque arva*, ex quo Barthius recte coniicit *Galilaeiaque arva*. Editi plerique *Galilaeaque rura*. Torn. mendose *Galilaeaque rura*. Nonnulli scribunt *Galilaeaque*.

451. Reg. distinguit: *Iordanem. Gentes*. Alii *Iordanem gentes*.

453. Rom. *In morteque illius umbra*, quod mendosum est.

454. Reg., et, a pr. m. Ott. *splendens*: sed repugnat metrum.

455. Ott., a pr. m. *munere*; a sec. m. *munera*, cum multis. Rom., Bas., Ald. *munia*.

457. Rom. *vidit*: retinendum *videt*. Sabatierius edidit *geminos*, et, pro d. s.; *ponti*, quod alii editi et mss. exhibent.

458. Rom. *Prosolidum*: lege *Praesolidum*. Aldus edidit: *Praesolidum Simonem dignum cognomine Petri*; correxit in Erratis *Praesolidumque Simonem dignum cognomine Petri*; sed fortasse voluit corrigere *Praesolidumque Simonem, dignum nomine Petri*, correpto *si*, ut ab aliis fieri solet, vel *Praesolidumque Simon*, indeclinabili modo. Iuvenus alibi in *Simonis* primam semper corripit, secundam producit. Vide not. ad Dracont. l. III, v. 230, ubi de quantitate primae et secundae in hac voce disserui. Legi posset *Praesolidum Simonem, dignum nomine*.

461. Reg. *altos*, et glossa *profundos*.

463. Rom. *perpulchra*: plerique *praepulchra*, quod ex usu Iuveni ait Gallandius esse pro *perpulchra*, ut v. 458, *praesolidum* pro *persolidum*.

466. Ald., Rom. Bas., Torn. *Post fratres geminos Iacobum, Ioannemque marinis*. Ita etiam Ott., a sec. m. nisi *fratres* appositum sit pro diversa scriptura, vel glossa. Plerique: *Post fratres Iacobum, Ioannemque marinis*: Poelm. pro diversa lectione, Reuschius: *Post geminos Iacobum, etc*. In hac scriptura Badius ait, *Iacobum* quatuor syllabarum vocem esse, quarum tertia longa. Sic et Claudianus (vel alius potius) *Ne laceres versus, dux Iacobe, meos*. Poterit

tamen esse trisyllabum tam *Iacobum*, quam *Ioannem*, productis duabus primis in *Iacobum*. Mirum quantum poetae christiani variant in quantitate syllabarum huius vocis.

469. In nonnullis editis male scriptum est *Zebedaeum*.

471. Reg., Ott. *per terram Galileam*. Rom. cum editis *Galileae*, vel *Galilaeae*. Poelm. pro diversa lectione, *sancta ferebat*: quae lectio incommoda non est, sed melior est *serebat*.

473. Reg., Torn. *citam fessis, aegrisque*; et glossa Reg. *invalidis supra fessis*. Plerique *citam invalidis, aegrisque*.

476. Ald. Bas. *languores*. Mss. et plerique editi *languoris*.

477. Reg., Torn. *dolorum*. Ott. *doloris*. Rom. cum plerisque editis *dolore*.

479. Rom. *Monstrabant: Christus facili sed murmure cunctos*, et correctum id per *Christus facile sub munere cunctos*. Reliqui omnes, quos vidi, *Monstrabant Christo: facili sed munere cunctos*.

480. Rom. *sanctos*: corrige *sanos*.

494. Reg. *Hoc modo lugentes solatio digna sequentur*. Ita etiam Rom., sed magis videtur *solatia*, quam *solatio*. Glossa in Reg. est *Hoc modo—tali modo*, et *solatio—consolatio*. Fortasse legendum *Hoc modo lugentes solatio digna sequetur*. Reliqui omnes, quos vidi, habent *Hic modo lugentes solatia digna sequentur*.

499. Reg., Rom., Ott. *puro qui caelum*. Editi *puro caelum qui*.

500. Reg., Ott., Rom. *patebit*. Editi *manebit*, quod praecessit, et minus placet.

501. Ald. *Pacificum*.

503. Ald., Bas. *premet*; alii *premit*.

508. Reg. a pr. m. *Dicite vos*.

509. Reg. *senescet*.

511. Reg. pro div. script. *Nequicquam vani*. Reuschius censet, Parisinae lectionem *Nec cuiquam* non incommodam esse, et fortasse reliquis praestare. Pro *vani* nonnulli legunt *fatui*, teste Reuschio, qui ait, codices tueri *vani*. Sabatierius *fatui*, pro d. s. *vani*.

512. Sabatierius *abiecti*, pro d. s. *abiectionum*, quod reliqui praeferunt.

514. Westhem. in textu *Nam qui*, ad marg. *Nam quis*.

516. Ald. *Proveniat*; alii *Perveniat*. Torn. *verumque decus*. Rom. *rerum decus* mendose.

518. Rom. *throni est*: lege *thronus est*.

522. Rom. *Verba loquor* minus bene.
523. Reg., et a pr. m. Ott. *legum nec*. Rom. *ulla nec*. Plerique *legis ne*.
525. Rom. *Omnia quando fiant*: corrige *quin fiant*. Rom., et Ald. *digesto*, ut hoc libro v. 39.
527. Reg. *audendo*, Ottob. *suadendo* cum plerisque, sed supra *audendo*, quod praefert Reuschius cum tribus codicibus: qui exponit *audendo*, hoc est, malo exemplo. Evangelista potius distinguit opus pravum, et pravam doctrinam.
529. Ott. a sec. m. *moderamine*.
530. Torn., et Bas. *piorum*: ceteri melius *priorum*.
533. Bas. *palmos*: retine *palmas*.
535. Sabatierius edidit *praecipio*, et pro d. s. *praecipiam*, quod in aliis extat. Existimo, Sabatierium has mutationes ex ingenio interdum invehere. *Praecipiam* magis poeticum est, nec mutandum.
537. Reg. et, ut videtur, Ott. *aeque poenas*. Rom. *pendet*, quod edidit etiam Fabricius.
539. Ott. a pr. m. *miserique*, a sec. m. *miserive*. Ordo videtur exposcere Qui *miseri*, *fatuive*.
540. Reg., et, ut videtur, Ott. a pr. m. *volens*. Lege *voles*. Reg. *munus*, et pro div. script. *donis*.
541. Ald., Bas. *tangent*: Rom. *tangunt*. In Reg. et Ott. *tangent* correctum per *tanget*.
542. Rom. in textu *fratre* cum aliis omnibus: ad marg. *fraude*.
543. Ald. *cuncta adytis illic admota*, cum Torn., et Bas. In aliis editis *cuncta adytis illis admota*. Mss. Reg., Ottob., Rom. *cuncta illic adytis admota*.
547. Ald., Rom., Poelm. pro div. s., Daventr. *semper contraria virtus*: plerique *virtus contraria semper*.
548. Rom., Reg., Ottobon., Ald., Daventr., Bas. *Corporis: hoc casti*. Poelm. cum aliis editis *Corporis haec casti*, quam interpunctionem praefert Reuschius; quia Iuvenus connectit hanc textus sacri partem cum sequentibus, ubi Christo sermo est de adulterio. Intelligit Reuschius per virtutem contrariam cogitationem malam, cui remedium hoc paratur.
549. Reg., Ottob., Rom. *rapide*; sed diphthongi in his codd. modo omittuntur, modo abundant. Editi *rapidae*. Rom. *Cum pro Dum*.
550. Ott. a pr. m. *Accusabat enim*.
553. Rom., Fabr., Ald. *solveris*: quae est diversa lectio in Reg., Ott., Poelm., in quibus a pr. m. est *mitteris*. Ex v. praec. colligi potest, *solveris* lectionem esse magis genuinam.
554. Rom. *Ultra quam minimi*: lege *Ultima quam*.

557. Ott. *interne feriant: corrige frenent*. Rom. etiam *interne pro interna*.
558. Reg., et Ott. *luenda*: Rom. cum editis *luenda est*.
561. Reg., Ott., Rom., et Poelm. pro div. s. *refert*; editi plerique *praestat*.
562. Ald. *tradere corpus*.
565. In Ottob. factum est *praesta ex praestat*: sed hoc retinendum est. Poelm. pro d. s. *causam magis utile vellere ferro*.
567. Poelm. pro div. s. *Permittunt veteres*. Reg., Ott., Rom., Ald. *rumpet*. Alii *rumpit*.
568. Reg., Ott., Dav., Rom., Ald., Bas. *discidium*: alii *dissidium*. Omeisio rectius videtur *discidium*.
571. Ott. *amittit*: alii *amittet*.
573. Sabatierius perperam, et contra regulam metri *Sed nostris iurandi cedat audacia iussis*.
575. Torn. corrupte *sede Domini*. Reg., Rom., Bas., Ott., Ald. *Domini est, nec*. Alii editi *Domini, nec sine est*. Hadamar *nec qui*, Poelmann. pro div. s. *nec quod*. Rom. *gestat*, ad marg. *gestet*.
576. Reg. *Terra: Solymaeve*, supra *dei*, ut sit *Terra dei*: sed vers. praec. glossa inepta *nostra ad vestigia*, nam sunt vestigia dei. In Ott. *orbis correctum per urbis*.
577. Rom., Ott. *propria est*. Reg. cum plerisque editis *patria est*. Gallandio magis placet *propria est* ex Matth. V, 35; *Neque per Ierosolyam, quia civitas est magni regis*, et Psalm. XLVII, 3: *Civitas regis magni*. Haec tamen utramlibet lectionem aequae confirmant. Koenigius pro *propria* addit cap. VI, vers. 6 l. II. Paralip., et Virgilium, III Aeneid. v. 85: *Da propriam, Thymbraee, domum*, hoc est, sedem, quam iure meo teneam.
580. Reg. *albumque, aut*.
581. Ald. *Est, est, ferte quod est: quod non est, dicite, non est*. Alii, ut editum est; sed Torn. et Poelm. pro div. s. *dicere non est*. Vide, num praestet interpungere. *Est? est, sufficiat*.
584. Rom. *tenebat: lege tenetis*.
585. Rom. *sequetur*: retine *sequatur* ex Evangelii verbis.
587. Rom. *Te siquis partem*, quod sensu caret. Ald. *si tibi quis partem*. Reg., Ottob., et plerique editi *Ac si quis partem*. Barthius libr. XXVI, cap. 7, col. 1265, ex sententia id emaculandum ait: *Hanc si quis partem*; quod et elegantius, et verbis Evangelii convenientius esse affirmat. Verba Matthaei sunt cap. v. vers. 39: *Sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebe et illi alteram*. Et Lucae cap. VI, vers. 29: *Et qui te percutit in*

maxillam, praebe et alteram. Nihilominus lectio codicum et editionum *Ac si quis*, bene procedere mihi videtur.

589. Reg. *Auferat aut tunicam siquis tibi: illico cuncta - Cede libens, et glossa cuncta - vestimenta.* Ceteri ut editum est. Ott. a sec. m. scribit *tonicam*. In Rom. error est *Aufert* pro *Auferat*.

592. Editi *gravis atque oneris*. Rom. depravate, *grandique oneris*. Reg. *gravidumque oneris*. Ott. *gravidique oneris*, quod magis arridet, ut *gravidus* ponatur pro *gravis*: nam a *gravis* dicitur *gravidus*.

593. Mss. nostri *aliudque iteris* cum nonnullis editis. Ald., Poelm., et alii *aliudque viae*.

594. Reg., Ott. a pr. m., Torn., Bas., Ald. *vel si*. Ott. a sec. m., Rom., Poelmann., et alii *vel se*.

596. Reg. *et tristem*, melius *et mitem*.

598. Ald. *Nec caecis*.

599. Daventr., Ald. et alii editi *praecipiam semper blando esse*. Contra mss. Rom., Reg., Ott. *praecipiam blando super esse*; et glossa in Reg. *super esse—super eminere*. Sic restituit Reuschius, qui *super* accipit pro *insuper*, et *per omnes* pro *in omnes*, quod latinus est.

606. Ald. *hic iuste*.

608. Poelm. pro diu. script. *perfecti*.

609. Basil. *Sicui*: ita ediderat Aldus, sed in Erratis emendavit *Sicubi*, vel *Sic ubi*. Poelm. *Sicubi*, et pro div. script. *Si tibi*. Rom. cum Hadamar., Poelm. et aliis *iusta*. Reg., Ott. cum Ald. et aliis editis *pulchra*. Westhemerus in textu *Si tibi iustitiae pendetur iusta facultas*, ad marg. *Sicubi iustitiae pandetur pulchra facultas*. Badius *Sicubi iustitiae pendetur pulchra facultas*, et interpretatur *pendetur*, h. e., impendetur.

610. Plerique *Devitate*. Poelmann. pro d. s. *Devites*. Westhemerus in textu *Divites*; opinor, corrigendum *Devites*, ad marg. *Devitare*. In Rom. a pr. m. est *Devitate*, a sec. m. *Devitare*.

611. Reg., Ottob., Rom., Poelm. pro div. script. *Merces posterius quae*. Ald., et plerique editi *Merces in caelo quae*.

612. Rom., Ald., Bas. *ut laudet tantum*. In Torn. mendum est *ut audet*. Ott., Reg. cum multis editis *Applaudet tantum*. Rom., Reg., Ott., Fabr. *laudatio vulgi*. Ald., Poelm., et alii *iactatio vulgi*. Schoettgenius mallet *Si laudet tantum sterilis iactatio vulgi*.

613. Reg. *Sed te quod dextra facias, nescire sinistram —Convenit, et iustis*. Sensus exigeret, *Sed tu, etc.* Et ita placet haec scriptura. Reliqui *Sed quod dextra facit, facias nescire sinistram, etc.*

614. Ald., Poelm., Hadam., Ott. *sinistram,—Conveniet: iustis*. Reg., ut vers. praec. dixi. Rom. *sinistram.—Cum veniet, iustis*. Ita edidit Fabricius. Ald., Rom. a sec. m. *condigna*: alii *tum digna*.

616. Reg. *iactantia*, pro div. script. *iactatio* cum aliis.
617. Torn. *gaudet*, lege *gaudent*.
618. Rom. *Multifluique*; melius *Multifluisque*.
619. Hadam. mendose *His vocis pompae*. Rom. *succedet*.
621. Poelm., Hadam. *Claudentur*. Codices mss., et multi editi *Claudantur*.
622. Reg., Ott., Torn., Bas., Rom., Ald. *ipse, tui*. Poelm., Hadam. *ipse, tibi*.
623. In codice altero vaticano Reginae Sueciae num. 1785, in quo pauci hi versus continentur, legitur *nil abdita clausi*.
627. Reuschius, vulgata interpunctione reiecta, ut ait, distinguit *sanctificetur—In nobis, pater alte, tui: tranquillaque*. Ita fere iam distinxerat Poelm. cum aliis.
629. Ott., Poelm., Fabr. *lux ampla patescat*. Ald., Reg. *alma patescat*, et glossa, seu diversa lectio in Reg. *lux sancta redundet*, in quo a pr. m. in textu videtur fuisse *lux ampla*. Rom., et codex alter Reg. num. 1785 *lux alma redundet*. Reuschius congruentius putat *lux alma*.
630. Ald. distinguit *Sic, caelo, ut terris fiat*. Ex Evangelii verbis oportet interpungere *Sic, caelo ut terris*. Reg., Ott., Rom. *tua fiat*. Codex alter Reginae Sueciae num. 1785 *In caelo, et terris tua fiat*. Editi plerique *Sic, caelo ut, terris fiat tua*.
634. Reg. *foenera fas est melius, quam alii omnes foenera nostris*.
636. Fabr. *Deque malis*; alii *Eque malis*.
637. Poelm., Hadamar., Fabr., Ald. *Tunc etenim genitor populis delicta remittet*. Reg. *Sic etenim genitor populis peccata remittet*. Ott. *Sic etenim genitor populis delicta remittit*. Codex alter Reginae Sueciae num. 1785 *Sic etenim genitor populis delicta remittet*. Nonnulli *Tunc etenim genitor populis peccata remittet*.
638. Coniici potest *alternis*.
639. Badius pro *cedere*, remittere, legit *credere* cum interpretatione *in confessione*. Reg., Ald., Fabr., Torn., Basil. *intendere*, nempe indurare per odium, et iracundiam: alii mss. et editi *impendere*.
643. Ald., Poelm. pro d. script. Basil. *madefactus*. Mss., et plerique editi, *nitefactus*, quod retinendum.
646. Ott., Ald., Rom. ad marg. *laudet, meritumque rependat*, quod fortasse verum est. Rom. mendose *meritumque rependet*.
647. Reg., Torn. *terrae*; alii *terra*.

649. Ott. scribit *deripiunt*.

652. Ald., Poelmann., Fabr., Hadam., Reg., Ott. *Pactio*. Rom., Torn. *Factio*, quod probum videtur: et Iuvenus quidem saepe hoc vocabulo *factio* utitur. Vide Indicem verborum.

655. Poelm., Had., Fabr. *Sed si pura acies oculi, simplexque*. Ott., Ald., Bas., Torn. *Sed si pura acies oculis, simplexque*. Reg. *Sed si pura oculis acies, simplexque*. Rom. *Quod si pura oculos acies, simplexque*, sed *oculos* clare mendum est pro *oculis*.

656. Poelm., Fabr., Ald., Daventr., Had., aliique editi *Clare totius splendebunt*. Codices mss. variant. Reg. *Totius clare*; ad marg. eadem veteri manu *Tunc totius clare*. Rom. *Et totius clare*. Ott. *Totius, clare*; sed a pr. m. fuit *Tunc totius clare*, aut *Et totius clare*: nam ante *totius* aliquid abrasum est. Fortasse ita scriptum fuit a Iuvenco, *Tunc totius clare*, aut *Et totius clare*, ut monosyllabum sit *totius* per synaeresin. Sed cum necessarium non sit *Et*, vel *Tunc*, omittatur, per me licet.

657. Basil. *prorumque videbit*: retine *pravumque videbit*.

662. Ott. a pr. m. *aut odiis cedit, aut cedit amore*: correctum supra veteri manu *cedet*, vel *cedet amori*. Fortasse *cedet* aut *cedet*. Aliquando tamen post unum *aut* sequitur *vel*.

664. Basil. *poteris quis*.

665. Rom. *sed haec vos iussa*; alii *sed vos haec iussa*.

667. Ott. *Neu facilis*; lege *Neu faciles*.

669. Poelm., Ald., Hadam., Reg., Ott. *Aut dubitat*. Reg. a sec. m. *Aut dubitet*. Rom. *Haud dubitat*. Torn. *haud dubitet*. Si legatur *Haud dubitat*, sine interrogatione id efferendum est. Forte praestabit scribere *An dubitat*, vel *An dubitet*. Sententia eadem est.

670. Ott., et a sec. m. Reg. scribunt *Aerias*; alii *Aereas*. Bas., Ald. *num vomere presso—Terga soli subigunt?* Alii *non vomere*, sine interrogatione, quae etiam a textu Evangelii abest. Reuschius, *num* cum interrogatione prae reliquis lectionibus eligit.

671. Rom. *subeunt*: corrige *subigunt*. Poelm. in textu, Hadam., Torn. *haud*. Mss., Bas., Poelm. pro div. script. *aut*. Fabr. *nec*. Sensus idem est. Aldus interrogationem perguit adhibere *iaciunt aut semina farris?* Sic etiam v. seq.

673. Reg. *Proveniet his tamen saties*, quod metri ratio non patitur. Fabr. *Provenit et tamen his satias*. Ald., Rom., Torn., Bas. *Proveniet tamen his saties*. Ott., Poelm. *Proveniet tamen his satias*. Magis probatum est *satias*, quam *saties*.

674. Rom. *Numne deo magis est hominum curatio cordis?* quod profecto sustineri nequit.

675. Vide, num melius *Et dignum fuerit vestis suspendere curam*, hoc est, differre curam.

676. Ott. *Pectoribus nostris non sicubitalia possent*, ut vix appareat distinctio in *sicubitalia*. Reg. *necsicubitalia*, fere eodem modo, sed glossa inepta supra *si ubicumque*. Rom. *nam sicubi talia possent*. Fabr., Poelmann. in textu, Hadam. *num sicubi talia possunt*. Poelm. pro

d. s., Ald., Torn., Bas. *Pectoribus, si nunc habitam transire figuram—Per se nemo potest, aut quicquam imponere membro. Koenigius coniecit, Pectoribus nostris. Numquid cubitalia possunt —Incrementa suis homines imponere membris?* Quam coniecturam confirmavit Reuschius ex codd. Helmst., et Fuld. Favent nostri codices Vatt., Reg., Ott. *Suspiciabitur aliquis, num sic cubitalia possunt, etc.* Reuschius ex suis codicibus legit *Pectoribus nostris: non, si cubitalia possent, etc.*, et commentatur: Ne dignum quidem est discipulo meo curis angi, si vel maxime efficere posset, ut staturam suam excederet, atque corporis altitudini partem alterius adderet. Pro *Pectoribus nostris* melius videtur *Pectoribus vestris*.

677. Ita Poelm. in textu, Fabr., Hadam., et alii cum mss. nostris. Aldus et alii editi *Per se, etc.*, ut nuper explicui.

678. Reg. *lilia fulgent*. Tentabam ordinem horum versuum ita restituere: *Nonne deo magis est hominum curatio cordi?—Pectoribus, nostis, numquid cubitalia possint—Incrementa suis homines imponere membris?—Et dignum fuerat vestis suspendere curam.—Cernite per pingues, etc.* Intellego *Pectoribus*, cogitantes, aut cogitando: quamvis enim id durum sit, tamen refertur ad Evangelium: *Numquid potest homo cogitans, etc.* Pro cogitatione *pectora* posuit Iuvenus l. II, vers. 84.

679. Reg., Ott., Poelmann. pro d. s., Rom. *labores*. Ald., Had., Fabr. et alii *ligones*. Coniiciat aliquis *ligone*.

680. Ald., Fabr., Hadam., Poelmann. in textu, Daventr., et alii *Nec Salomona gravem*. Reg., Ott. *Nec Salomona illum*. Rom. *Nec Salomon illum*. Ex vulgata lectione *Nec Salomona gravem* coniici potest. *Nec Salomona tamen*. Poelm. pro d. s. posuit *Nec Salomona illum*, quod etiam amplexus est Omeisius. Vide lect. var. l. II, vers. 712.

682. Abest hic versus ab editis, etiam ab editione Reuschiana. Sed cum adsit in nostris mss. Reg., Ott., Rom., cur eum diutius abesse patiemur?

685. Rom. *Cur nobis potior non est fiducia praesens?* Retine quod editum est.

689. Ald., Bas. *currunt?* alii *current*.

693. Mss. nostri Reg., Ott., Rom. *iuris vestri*. Editi *vestri iuris*.

694. Ott., Bas., Torn., Ald., Poelm. pro d. s. *Quaecumque in terris*. Reg., Rom. et alii *Quae vos in terris*. Ald., Bas. *tempora*; alii *tempore*. Badius exhibet, et explicat *tempora*, hoc est temporalia iudicia: *capti*, hoc est, illecebris, et divitiis. Reuschius praefert *statuetis, tempore capti*, ubi tempus metonymice sumitur pro eo, quod male fit in tempore, ut in illo: *o tempora, o mores!*¹⁷

697. Ott. scribit *fistucam*.

698. Badius legit *lignum*, sed coniiciebat legendum *tignum*, quod habent reliqui.

¹⁷ Arévalo incluyó en el apartado ADDENDA ET CORRIGENDA esta nota relativa a la puntuación tal como la adoptó el vulgo y aclara en cierto modo el sentido del pasaje. Los términos en que se expresa nuestro editor son los que siguen: ‘p. 152 v. 6 interpunge = Mensuram tibi, quam ponis, portare necesse est. = ibid. in var. lect. Col. I post lin. 12. adde = 696. Vulgo male hic versus interpungitur. Sensus enim est: necesse tibi est portare mensuram quam ponis, scilicet aliis imponis’.

699. Rom. *labores*; alii *laboras*. Poelm., et alii *laboras*? cum interrogationis nota, quae in Evangelio etiam exstat. Nonnulli *laboras* sine interrogatione.
700. Poelm. pro d. s. *Eripe*; in textu *Diripe*, cum plerisque. Ott. *Deripe*. Reg., Ott., Ald, Daventr., Bas. *lumine trabem*: quod mirum est, nam a in *trabem* corripitur. Rom., Had., Poelm., et alii recte *tignum*.
702. Lupus Abbas Ferrariensis legebat *Ne sanctum canibus*. In mss. nostris et editis invenio: *Ne canibus sanctum*.
703. Reg., et a sec. m. Ott. scribunt *munilia* pro *monilia*.
704. Hadam. *Namque illo in coeno*: lege cum aliis *illa*.
705. Bas. *conversique suos* mendose. Fabr., Torn. *Conversique canes*. Poelm. pro d. s. *Conversaeque sues*, in textu cum mss. et plerisque editis, *Conversique sues*.
707. Bas. *adytus*, quo fortasse respicit Rom. *adytis*. Sed *aditus* verum est. In Rom. est *aperte*, et supra tamquam diversa lectio *apertis*.
709. Reg., Ott., Rom. *Non lapidem dabitis, piscemve petentibus, anguem*. Editi *Num lapidem dabitis, piscemve petentibus, anguem?* Id magis accedit ad textum Evangelii: et SS. Patres etiam plerumque cum interrogatione hanc sententiam efferunt.
711. Fabr. *dabitis dona optima natis*: nescio a quo id mutuatus fuerit; nam mss. et editi habent *dabitis semper bona natis*, quod probum est.
713. Fortasse *poscentibus aequus*, vel *poscentibus aequa*.
714. Poelm. in textu *hominum* cum plerisque: pro d. s. *homini*.
717. Reg., Ott., Rom. *supra sidera*. Editi *super aethera*.
718. Poelm. in textu cum aliis *Quam*, pro d. s. *Quod*.
721. Reg. *strictis*, supra pro d. s. *vastis*, quod exstat in Ott., Rom. et editis.
722. Reg., Rom., et Ott. a s. m. *ducit*, quod edidit Torn. Alii plerique editi cum Ott. in textu *ducet*. Ott. et Rom. scribunt *scropea*.
723. In mss. Reg., Ott., Rom. scribitur *inlex* pro *illex*.
726. Fabr. *effrenis*: mss. et alii editi *effrenus*, quod mutari non debuit.
732. In Ott. factum est *cedentum* fortasse ex *credentum*: nam aliquid est abrasum. Magis probo *credentum*.
734. Ott. *videndum sine est*, quod elegantiam praefert. Plerique tamen *videndum est*.

735. Hic versus *Quapropter* in Ott. virgula inclusus est, et circumscriptus. In aliis nostris mss. et editis sine ulla nota reperitur. Omeisius et Schoettgenius Fabricium et codd. Helmst. et Ca. secuti, illum commode abesse posse censuerunt. Reuschius, quamvis haesitans, retinuit tamen, et sermonem esse ait de illis, qui vitam corruptam dissimulant: quos ut caveamus, non solum doctrina, sed et vita est inspicienda.

736. Fabr. *ficus, de sentibus*. Alii *ficus, nec sentibus*.

738. Reg. *utque arbor vestitur proprio*; emenda *utque arbor proprio vestitur*.

740. Sabatierius ad cap. VII Matth. edidit *Non ergo*: sed lex metri exigit *Non ego*.

741. Reg., Ott., Rom., Fabr. *perblanda*. Ald. et alii editi *praeblanda*, quam vocem novam esse observat Omeisius. Reg. scribit *adolatio*: et haec scriptura magis congruit metro, quam *adulatio*, ut habent ceteri mss. et editi: nam secunda in *adulatio* est longa. A Iuvenco per systolen corripī, Omeisius astruit. Rom. *quae Dominum*, neque aliud fortasse voluit Aldus in nexu litterarum. Reg., a s. m. Rom. *dicet*: alii *dicit*.

743. Poelm. in textu, *Olli*: plerique *Illi*.

744. Codex Helmst. *volenter*, quo adverbio Apuleius etiam usus est.

745. Bas. *qua*: lege *quae*. In Reg. non satis exprimitur, an *severo*, an *severa*, an aliud legendum sit.

748. Reg., Ott., Rom., Poelm. pro d. s. *quondam magnae sub nomine nobis—Virtutes sanctis domuerunt omnia iussis*. Ald., Hadam., Fabr., et alii editi *quondam nobis sub nomine virtus—Exstitit, et nostris parebant omnia iussis*. Priorem lectionem tuetur Reuschius, qui ait, *nobis* esse dativum personae, cui aliquid acquiritur. Notatur arrogantia istorum hominum, qui virtutes, quas per eos deus operatus est, sibi transcribere non verentur: quo etiam v. seq. respiciunt verba *sanctis iussis*.

753. Rom. *genitis*: corrige *gestis*.

754. Reg. *meritis*: lege *monitis*.

756. Bas. *ponente*, mendose. Rom. *super cui*, minus bene. Poelm. pro d. s. *surgunt*: alii *surgent*.

759. Ald. *immoto*. Torn., Bas. *immota*. Plerique *immotae*. Ald. *fundamine*: sic etiam Bas., et Torn. Alii, *fundamina*. Poelm. in textu *immotae q. fundamina*, pro d. s., *immoto q. fundamine*.

761. Reg. *pergit*: ceteri *perget*.

762. Fabr. *Hanc*: emenda *Hunc*.

763. Ott. *primo cui flamine venti,—Et pluvia effusis coepit cum incumbere rivis*. Reg. *sic, sed infusis pro effusis, et glossa in venti—cum coeperunt incumbere*. In Ott., a pr. m. forte fuit *flamina*, ex quo factum est *flamine*. Rom. *Fundamenta domus, cui flamine venit,—Et pluviae*

fusis coepit cum incumbere rivis. Deest primo. In editis aliter id expressum est, nempe *Fundamenta domus; cui mox ut flamina venti,—Et pluvia effusis coepere incumbere rivis.*

766. Reg., Ott., Rom., Ald. *gravi.* Fabr., Poelm., et nonnulli alii *gravis.*

767. Reg. *Talia dicente fixa admiratio;* et glossa *dicente—Domino.*

768. Reg., Ott., Rom. *transcenderat;* editi *transcenderet.*

775. Rom. *Et,* ad marg. *ut.* Coniicere licet *ut caream.* Matthaeus enim ait: *Adorabat eum dicens: Domine, si vis, potes me mundare.* Simili modo Marcus et Lucas. Itaque coniecturam sequor, quamvis alii omnes habeant *careat.*

776. Poelm. pro d. s. *sufficiet:* plerique *Sufficiat.*

778. Reg., Ott. a sec. m. scribunt *Incolomi.* Poelm. in textu, Torn., Hadam. *celare haec gaudia iussit,—Et legi parens offerri munera templo.* Poelm. pro d. s., Fabr. *celaret gaudia . . . offerret.* Reg., a pr. m. *celare gaudia . . . offerret.* Reg., ex correctione, Ott., Daventr. Ald., Rom., Bas. *celare haec . . . offerret.*

781. Ald. *proiectis.*

783. Ald., Daventr., Had., Poelm., et plerique editi *tepens.* Fabricius edidit *repens,* fortasse pro *repente,* non a *repo,* quod exstat etiam in Reg. et Ottobon. Consonat Rom., ubi mendum est *reperis* pro *repens,* et pro *Cuius* legitur *Eius.* Duo etiam codices apud Omeisium exhibent *repens.* Reuschius edidit *tepens,* et explicat *remittens:* sed advertit, Prudentium corripuisse etiam primam in *repo,* hymn. 3 Perist. V. 161: *Emicat inde columba repens.* Mihi non satis id constat: nam eo in loco *repens* fortasse positum est pro *repente:* et Isonis vetus glossa explicat *repens—subita.* In not. ad Dracontium, libr. I V, 288: *Et maculosa repit squamis per viscera serpens,* ostendi nonnullam esse rationem, cur prima in *repo* corripui possit. *Repo* per metathesin a verbo graeco $\rho\pi\omega$ originem trahere confirmat Forcellinus.

794. Reg., Ott., Rom., Ald., Torn., Bas. *Quod multos.* Hadam., Fabr., Poelm, pro d. s. *Quam multos.*

796. Ald. *vestris:* alii *nostris.*

797. Torn., Fabr. scribunt *demersa:* plerique *dimersa.* Bas. *diversa,* minus bene, quamvis bono aliquo sensu explicari id possit, nempe *opposita,* aut *in parte contraria et opposita.* Vide not. ad v. 761.

798. Ott. a pr. m. *fletamque,* in Reg. a pr. m. fortasse fuit *fletumque.* Scriptura communis *fletumque.*

799. Reg. *poenae;* reliqui *poenam.*

800. Reg., Ott., Rom., Ald. *At tibi.* Ita etiam Torn., et Bas. Alii cum Hadam. Poelm. in textu *Ac tibi.* Ald., Fabr., Rom., Torn., Bas. *iuvenis.* Alii *iuveni.* In Reg. ex *fidelis* factum *fideli,* scilicet virtute. Reuschius *At tibi iam iuveni mentis virtute fidelis, etc.* Scilicet, Tibi, o centurio, fidei tuae fructus veniet: iuvenis, quem adeo fidelem tibi et obsequentem praedicasti,

accipiet lucem salutis, sive sanitatem. Duo dativi eidem verbo adiunguntur in hac Reuschii scriptura et expositione.

803. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *percurrunt*: alii *transcurrunt*.

805. Rom. *Provenisse*: melius ceteri *Praevenisse*.

808. Reg. *Servator*: reliqui *Salvator*.

809. Post hunc v. Reg. *Explicit liber I, Incipit liber II*.

**APÉNDICE IV: *NOTAE* DE ARÉVALO A LA *HISTORIA*
EVANGELICA (LIBRO I)**

NOTAE

1. De hac prima praefatione egi in Prolegom. num. 48. Sabatierius, Biblior. sacror. Lat. version., initio Evangelii S. Marci, ex vetustissimo codice Sangermanensi primos duos versus protulit: *Mattheus instituit, etc.*, quibus illico succedunt duo alii de S. Marco, sed in hanc sententiam: *Marcus fremit ore leo, similisque rudenti—Intonat aeternae pandens mysteria vitae*. Reliqui versus de duobus aliis Evangelistis a Sabatierio omnino omittuntur. Abnormis vero est, et corruptus versus ille *Marcus fremit, etc.* Barthius, libr. XI Advers. cap. 23, ex codice ms. Iuvenci octo integros versus descripsit fere, ut apud Poelmannum. Reuschius idem epigramma in codicibus Iuvenci Cantabrigiensi, et Helmstadiensi inveniri testatur. Observat etiam, duobus primis versibus innuere velle Iuvencum, licet non exprimat, hominis specie notari Matthaëum in rota Ezechielis: idque praecipue colligit ex verbis v. seq. *iusto ordine*.

3. Marco figura leonis tribui solet, Ioanni aquilae etiam in picturis antiquis. Iuvencus aliter iudicat. Interpretationem addit glossator antiquus in codice Barthii: *Matthaëus, quia plus moralis fuit, quam caeteri Evangelistae, idcirco per animal rationale, id est, hominem designatur. Marcus dicitur volare inter coelum et terram. Quia enim nativitatem Verbi, in qua terram nostrae carnis deitas assumpsit, sicut Matthaëus, et Lucas, non descripsit, quasi terram non tetigit. Et quia de divinitate pauca dixit, nec coelum, sicut Ioannes, penetravit. Aquilae vero propter velocitatem narrationis comparatur, quia brevilocus est in omnibus. Lucas figuram vituli tenet, qui in templo mactari solet, quia latius describit, quae in templo, et circa templum gessit Dominus, et plura loquitur de passione Domini. Ioannes per leonem exprimitur, quod quasi rugitum leonis edidit dicens, In principio erat verbum. Lucae nemo, quod sciam, vitulum negat. Thomasius etiam in dissertat. de quatuor insignibus Evangelistarum affirmat, omnes Lucae figuram bovis ascribere. Augustinus in Ioann. c. VIII, tract. 36, leonem tribuit Matthaëo, non hominem: idque paucos alios asseruisse, confirmari potest. Plerique cum Hieronymo hominem Matthaëo assignant; Barthius auctor est, nonnullos angelum Matthaëo appingere. Verum inter quatuor vulgata Evangelistarum insignia angelus locum non habet. Opinionem Iuvenci tribuentis leonem Ioanni, Marco aquilam, tenuerat Irenaeus l. III advers. haereses, cap. 11, et indicat Augustinus l. I de consensu Evangel. cap. 6, quamvis minus probet. Thomasius, loc. cit., eandem impugnat, et in epigramma hoc nostrum invehitur, quasi ab aliquo nugatore post Augustinum confectum. Sed parum istius hominis iudicio tribuam, qui magnum aliquid sibi conficere visus est, dum impugnationem conclusit: *Sed manum de tabula*, et in ima ora subscripsit: *Erasm. in adag.**

4. *Stricto lapsu* intelligo *rapido*, ut habena contenta, seu adducta *stricta* dicitur. Sumi etiam potest *stricte* pro brevi: idque versus seq. innuit.

5. Uberior Marco Lucas est, Praelia autem Christi idcirco fortasse hoc loco commemorantur, quia, ut ait Petrus Auratorius, sive Rigensis in prologo Evangeliorum, apud Barthium, loc. cit., *Lucam designat bos victima, qui specialem—Materiam sumpsit de cruce, Christe, tua*.

6. Lucas, cap. I, 5: *Fuit in diebus Herodis, regis Iudaeae, sacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia, etc.* Abia fuit unus e posteris Eleazari filii Aaronis, caput octavae classis sacerdotum in distributione Davidis, I Paralip. XXIV, 21. Quia ergo Lucas a sacrificio, et a sacerdote de vice Abia incipit, ideo sacer vitulus dicitur, *qui munia fatur Abia*, vel quia munia fatur Abia, ut emendavit Reinesius laudatus a Thomasio loc. cit.

7. Nonnulli putant, primam in *rugio* necessario esse producendam. Fortasse hac de causa Fabricius hanc vocem in Marco omisit. Posset ad eius imitationem ita hic versus refingi:

Ioannes fremit ore pio, similisque leoni. Verum bene est *similis rugienti*, vel quia versus potest esse spondaicus, facta synaeresi in *rugiendi*, vel quia revera prima in *rugio* brevis est. Auctor carminis de Philomela, inter Ovidii poemata, in quibusdam editionibus, v. 49: *Tigrides indomitae rancant, rugiuntque leones*, ubi vel corripitur prima, vel fit synaeresis in *rugiunt*.

8. Animadvertendum est, eo ordine quatuor Evangelistas in hoc epigrammate recenseri, quo in sacris Bibliis nunc exstant. In codice Evangeliorum Cantabrigiensi, et in alio Corbeiensi apud Sabatierium, initio Evangelii S. Marci, ordo Evangelistarum ita mutatur, primo loco Matthaeus exstat, deinde Ioannes, tum Lucas, postremo Marcus. Eodem ordine referuntur Evangelia in codice antiquissimo Vercellensi, in quo pro *Lucas* scribitur *Lucanus*. Iricius in praefatione ex Garbello in epistola ad Blanchinium, aliisque, olim in multis Ecclesiis ita usitatum fuisse ostendit. Hinc suspicio mihi suborta est, an hic idem ordo a Iuenco observatus fuerit, quem aliquis postea inverterit, ut usitato more Evangelistarum nomina distribueret. Ita potuit accidere, ut aquila Ioanni, leo Marco a Iuenco tribueretur: postea vero inverso nominum ordine, etiam figurae diverso modo applicatae fuerint, ac auctor epigrammatis voluerit. In hanc sententiam facit discrepantia lectionum, quam ex Fabricio, aliisque mss. et editis annotavi. De figuris quatuor animalium, quibus quatuor Evangelistae insigniuntur, videndus Barthius libr. XI Advers. cap. 23, et Iacobus Thomasius in dissertatione eo praeside habita Lipsiae anno 1667, et excusa anno 1671, *De insignibus quatuor Evangelistarum*, et in programme *De quatuor Animalibus Ezechielis* inter dissertationes varii argumenti, num. 38, et in Thesouro Theologico Philolog., sive Sylloge Dissertat. tom, II, pag. 57. Ambrosius, in prolog. ad Lucam, epigrammatis nostri sententiam eodem fere modo exprimit: *Atque ita in libris singulis forma animalium figuratur, ut uniuscuiusque libri series propositorum videatur animalium aut naturae, aut virtuti, aut gratiae, aut miraculo convenire. Quae licet omnia in omnibus sint, tamen plenitudo quaedam in singulis virtutum est singularum Ortum hominis alius descripsit uberius, mores quoque hominis praeceptis uberioribus erudit. Alius a potentiae coepit expressione divinae, quod ex rege rex, fortis ex forti, verus ex vero, vivida mortem virtute contempserit. Tertius sacrificium sacerdotale praemisit, et ipsam vituli immolationem stylo quodam pleniore diffudit. Quartus copiosius caeteris divinae miracula resurrectionis expressit.* Ambrosius autem a communi sententia in distribuendis Evangelistarum insignibus non recedit.

9. Barthius, libr. XI Advers. cap. 23, hos versus explicat. Sic autem exorditur: *Sunt apud me membranae veteres librorum quatuor Aquilii Iuenci, quos ille Matthaeum potissimum secutus, evangelicam historiam complectentes metro simplici, sed adeo non illatine scripsit, ut etiam antiquae eius linguae ante Maronis aevum usitatae non pauca in eo sint vestigia; unde ego coniectura ducor, plerosque barbarismos, qui in eo scriptore sunt, monachorum esse barbarorum. Liber noster optimus est, et ex quo multa corrupta apud poetam veterem, et pium corrigi possunt.* Observat, *compage* solidissimum nexum designare, ut apud Sedul. l. 5, v. 266: *Infernae patuere viae, ruptaeque fatiscunt—Divisa compage petrae.* Badius Ascensius, Auctor in hoc proloquio, ait, *facile ostendit, quo sit ingenio praeditus, et quam auream habeat in carmina venam, nisi eam fidei, quae captivat omnem sensum, et sobrietati evangelicae cohibere malit. Vix enim quidquam aut sententiosius, aut deliciosius hoc prooemio invenias.* Beda, de Metr. cap. de scansionibus, hunc versum in exemplum profert: *Coniuncta scansio, inquit, quae caeteris laudabilior habetur, ea est, ubi nusquam pes cum verbo finitur, ut Immortale nihil, etc.*

10. In libro vetustissimo Barthii glossa erat: *Hoc ideo iungitur, quia vulgo aeterna urbs Roma dicebatur.* Nil potuit magis commode, ut notat Barthius. Summa enim tria, quae potuit, posuit Iuencus, quaeque maximam habent speciem aeternitatis, vel habebant potius. De nummis

veteribus cum inscriptione *Romae aeternae* vide Commentar. ad Prudentium, l. I contra Symmach. v. 219. Exstat Gab. Barri Francicani (sub hoc nomine latere dicitur doctissimus cardinalis Sirletus) *Liber unus de aeternitate urbis. Romae in aedibus populi Romani*, 1571. Virgilius, qui aeternitatem imperii Romani tantopere praedicat, perituro tandem agnovit libr. II Georgic. v. 498: *Non res Romanae perituraque regna, etc.* Roma, ut a Virgilio libr. II Georg. v. 534 *rerum pulcherrima*, sic ab aliis *aurea* dicitur non dissimili significatione. Ovidius, de Arte l. 3, v. 113. *Simplicitas rudis ante fuit, nunc aurea Roma—Edomiti magnas possidet orbis opes.* Ausonius, de Urb.: *Prima urbes inter, divum decus, aurea Roma.*

12. Lucretius, l. I, v. 469: *Aetas praeterita irrevocabilis.* Quamquam apud Iuvenum *irrevocabile* potius significat certo definitum, et quod mutari non possit. Livius, l. XLII, c. 62: *In casum irrevocabilem se daret.* Plinius Iunior, libr. III, epist. 7: *Morbi taedio ad mortem irrevocabili constantia decucurrit*, al. *decurrit*, quod melius est.

13. Mundum flammis denique consumendum esse opinio inter ethnicos fuit, e sacris scilicet auctoribus petita, ut animadverti in Comment. ad Prudentium, hymn. XI Cath. v. 106.; quem ad locum Weitzius laudat versus Sophoclis de mundi conflagratione, *quos adduco*, inquit, *ad Iuvenum praefat.* Ex quo apparet, eum commentarios in Iuvenum parasse. Vide Prolegom. num. 37.

15. *In tempora longa*, sed quae tandem finem habebunt: nam *Immortale nihil mundi compage tenetur.* Notandus est usus verbi *frequentant* pro *celebrant*, notatus iam a Barthio, loc. cit. Idem verbum hac notione vulgo non cognita occurrit hoc l. I, v. 152; et l. II, v. 693, v. 727: et l. 3, v. 202; et l. IV, v. 222. Witechindus, libr. I: *Nomen novi Regis cum clamore valido frequentabant.* Nec absque melioris latinitatis usu, ut probat Barthius ex auctore Priapaeorum, carm. 76: *Aetnaeae Cererem nurus frequentant.* Magis ad rem nostram Sulpicia in Satyr.: *Musa, quibus numeris heroas, et arma frequentas.* Sic frequentare memoriam alicuius apud Senecam, de Consol. ad Marc. cap. 3. *Frequentare* pro narrare, iterare usurpatum etiam est a Vopisco, et Spartiano, et in codice Theodos., ut ostendit Ducangius.

17. Smyrna una ex urbibus, quae sibi Homerum civem arrogabant. Statius, l. IV, Silv. 2, v. 9: *Nectat adoratas et Smyrna et Mantua lauros.* Forte *odoratas*. Hinc Homerus *Smyrnaeus vates* dictus. Vide A. Gellium. l. 3, cap. 11, et dissertationem Leonis Allatii *De Patria Homeri*.

18. *Minciades, Minciadae* nomen a Iuvenco formatum ex *Mincio* fluvio, qui Mantuam alluit. Fontem Smyrnae et fluvium Mantuae Iuvenus commemorat, ut v. 34 concludat, praestantiores esse aquas Iordanis ad aeternum carnem peragendum.

20. Poetarum morem esse, aeterna censere, quae canant, animadvertit Barthius, libr. XXXIV Advers. cap. 13, col. 1568, ex hoc Iuveni loco, collatis aliis aliorum. Propertius. libr. III, el. 1, post multa alia concludit: *At non ingenio quaesitum nomen ab aevo—Excidit; ingenio stat sine morte decus.* Ovidius, libr. I Amor., el. 15, v. 31. *Ergo cum silices, cum dens patientis aratri—Depereant aevo, carmina morte carent.* Et l. IV de Ponto, el. 8, v. 47 seqq., plura in hanc sententiam affert. Horatius, l. IV, od. 8: *Dignum laude virum musa vetat mori,—Coelo musa beat.* Sic Lucanus, et alii poetae passim.

21. Ovidius l. II Metam. v. 70: *Adde quod assidua rapitur vertigine coelum,—Sideraque alta trahit, celerique volumine torquet. Polus a polevw, verto, dicitur.*

22. *Aethera* accusativus singularis Graeco more pro *aetherem* a poetis Latinis frequenter usurpatur. *Iussum* dicitur moderamen, ut intelligamus, divina providentia mundum gubernari. Omeisius, qui praefert *iusto*, intelligit pondus, mensuram ac numerum. Mox v. 41: *Moderaminis aequi*; et l. II, v. 577: *Iusto moderamine legis*.

23. Hi versus usque ad prologi finem reperiuntur in quodam codice Vaticano reginae Sueciae, num. 29, in quo sunt diversa opera praesertim metrica, et in his Petri Aurorarii carmen de utroque Testamento. Prius legitur epigramma elegiacum in laudem argumenti sacri a poetis tractandi: *Aurea Maeonii concedant carmina vatis, etc.; tum hi versus Iuveni, sed sine auctoris nomine*. Strabo, de Vita B. Blaitmaici sec. III, part. II, Actor. SS. Ord. Benedict. Mabillonii: *Si tantam meruere suo pro carmine famam,—Qui scelerosorum mores, et facta tulerunt—Laudibus in coelum, etc.*

25. Beda, de Metr. cap. de scans., in hoc versu observat scansionem mixtam, quae utrumque in se habet, ut in quibusdam coniunctus, in quibusdam separatus sit pes.

26. Affirmavit supra, immortale nihil mundi compage teneri: nunc autem immortale decus ex suo carmine evangelico sibi pollicetur, quia, etiam cum mundus incendio peribit, sperat, se vitam aeternam ob tempus ita bene collocatum consecuturum. Poetis profanis familiare est immortalitatem nominis sibi ex suis carminibus promittere. Lucanus, l. IX, v. 985: *Pharsalia nostra—Vivet, et a nullo tenebris damnabitur aevo*. Horatius, libr. III, od. ult.: *Exegi monumentum aere perennius,—Regalique situ pyramidum altius;—Quod non imber edax, non aquilo impotens—Possit diruere, aut innumerabilis—Annorum series, et fuga temporum.—Non omnis moriar, etc.* Ovidius in fine Metam. *Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignes,—Nec poterunt ferrum, nec edax abolere vetustas.—Cum volet illa dies, quae nil nisi corporis huius—Ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi.—Parte tamen meliore mei super alta perennis—Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum*. Iuvenius poetas ethnicos imitatus, sententiam eo direxit, quo Christiani omnes spectare unice debent: solum enim desiderat laudem quae in aeterna vita posita est, et quam bonis operibus consequi possumus.

28. *In populis*, quia donum illud gentibus iam cunctis exhibitum fuerat: adeoque significantius id est, quam si *in populos* legeremus, ut putat Reuschius. *Falsi sine crimine*, quia ipse ex Evangeliiis argumentum suum desumit. Ethnici poetae, aliique profani plerumque *gestis hominum mendacia nectunt*. Dio Chrysostomus orationem *De Ilio non capto* scripsit. Virgilii historiam in dubium multi revocant, ac magna ex parte certo falsam esse ostendunt. Hi autem duo, Homerus et Virgilius, praecipuam laudem in carminibus obtinuerunt, qui propterea prae caeteris a Iuvenio commemorati sunt.

30. Iuvenium exprimit Alcuinus in epistola ad episcopum quemdam Transalpinum, apud Mabillon., Veter. Analect. edition. Parisiens. 1733, pag. 403: *Hoc est opus tuum in praesenti luce, hoc est merces tua in aeterna gloria. Ait enim quidam poeta de opere carminis evangelici: Hoc opus, hoc etenim forsitan me subtrahit (lege subtrahet) igni—Tunc, cum flammivoma iudex descendet ab arce. Dicam et ego: Hoc opus, hoc etenim non solum subtrahit igni—Te iam, sed faciat coeli conscendere in arcem*. Noster etiam S. Eulogius Cordubensis, initio Memorialis Sanctorum: *Et sicut me indignum tanto opere fateor, ita quoque sui perfectione non solum erui culpae confido, verum etiam poenis abstractus, praestantiorem gratiam interventu eius apud Dominum invenire spero: ut est illud philosophicum: Hoc opus, hoc olim forsitan me subtrahet igni*. Ubi olim pro etenim ponitur, ut sententia hoc versu concludatur. Eulogius vero philosophorum nomine appellare solet Christianos, qui doctrina praestarent, quive doctores in Ecclesia essent, ut observat Ambrosius

Morales in Scholiis ad num. 8, l. I. Omeisius huc affert Ovidii versus l. I Amor., el. 15, in fine: *Ergo etiam, cum me supremus adederit ignis,—Vivam, parsque mei magna superstes erit.* Sed Ovidius de supremo igne, quo corpora hominum olim post obitum cremabantur, manifeste loquitur. De huiusmodi precibus, quibus scriptores veteres ecclesiastici veniam pro extremo iudicii die deprecari solebant, plura congessi in Prolegom. ad Prudentium, cap. 19., et in not. ad Dracontium, l. 3, v. 681.

31. Scriptorem, qui *flammivomus* dixerit, antiquiorem Iuvenco non novi. Eo vocabulo usus est Arator, l. II, v. 531: *Flammivomo sub sole iacet.* Nonnulli legunt *Flammivolo sub sole*, quasi volante cum flammis; sed elegantius est *Flammivomo*, quod non solum in editis veteribus invenio, sed etiam in mss. codicibus vaticanis. Similiter codex Collegii Romani Aratorem, Iuvencom, et Sedulium complectens, quocum Iuvencom contuli, habet *Flammivomo sub sole iacet.* Rabanus Maurus, sive alius sit auctor hymni veteris in Ascensione Christi, Iuvencom imitatur: *Ut cum flammivoma nube reverteris.* Editus est hic hymnus a Browero inter alios Rabani.

32. Libr. II, v. 62: *Per patris altithroni nomen, etc.*, et l. III, v. 409: *Altithroni vultum genitoris.* Venantius Fortunatus a Iuvenco, ut puto, hoc verbum mutuatus est l. I de Vita S. Martini v. I. Clarius imitatur Engelmodus episcopus in versibus ad Ratbertum Abbatem, tom. IX Biblioth. Patrum part. II, pag. 897, Coloniae 1618: *Cum rex altithronus mundum discreverit urna—Iudicii, etc.* Barthius interpretatur, Iuvencom eo alludere, quod super Iordane dixit vox Dei, Matth. III, 17: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui,* quod Iuvencom, l. I, v. 398, sic vertit: *Te, nate, hodie per gaudia testor—Ex me progenitum: placet haec mihi gloria prolis.* Epist. ad Hebr. I, 3: *Qui cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius, etc.*

33. In *sanctificus* producitur ultima ratione caesurae: neque enim Barthius, libr. XI Advers. cap. 230, et Cellarius, de Barbar. in curis poster., audiendi sunt, cum affirmant, metrum postulare *sanctificans*. Utrumque verbum *sanctificus*, et *sanctifico* ab ecclesiasticis scriptoribus tantum usurpatur, ut a Tertulliano, Prudentio, etc. Auctor incertus, de Bebiani baptismo: *Ergo ut sanctifica nituit renovatus ab unda.* Paulinus Petrocorius, libr. V. de Vita S. Martini: *Quae tam sanctifici conservant munera tactus.* In liturgia hoc vocabulum satis usitatum est.

34. Heliconis undis, Smyrnae fonti, et Mincio flumini opponit purum amnem dulcis Iordanis, cuius aquas haurire cupit, ut carmina Christo digna loquatur. Eccur autem Iordanem eam in rem laudat? Glossa in codice Barthii hanc allegoriam sic explicat: *Per Iordanem vult intelligi Spiritum sanctum. Iordanis a duobus flaviis nomen sortitur: quorum unus IOR, alter DANIS appellatur: qui confluentes faciunt Iordanem. Sic et Spiritus sanctus a Patre procedit, et Filio. Non enim dicitur, quod vel Pater sit Filii, et Spiritus sancti, vel quod Filius sit Patris, et Spiritus sancti. Sed veraciter confitemur, quod sanctus Spiritus sit Patris, et Filii, quod ex utroque procedit. Iordanis vero interpretatur descensus, quod nomen convenit Spiritui sancto, quia qui se ad aquas Baptismi humiliant, in hoc fit divinae gratiae, et benignitatis descensus, quae specialiter Spiritui sancto attribuitur.* Corrigit Barthius quippe qui se ad aquas Baptismi humiliant, in hoc fit. Incerta etiam est etymologia Iordanis, quae affertur. Negant enim critici scriptores, Iordanem ex duobus amnibus conflari, aut aliquem esse amnem, qui *Dan* appelletur. Iuvencom aquam Iordanis commemorat, ut gratiam Baptismatis explicet. Prudentius, hymn. 2 Cathem. v. 61: *Durare nos tales iube,—Quales remotis sordibus—Nitere pridem iusseras,—Iordane tinctos flumine.* Ad hunc Prudentii locum plura commentatus sum de studio, quo veteres Christiani ambibant in Iordane baptizari, quia ibi baptizatus est

Christus. Iuveni piam hanc invocationem imitatus est Paulinus, de Vita S. Martini l. IV: *Castalias poscant lymphatica pectora lymphas:—Altera pocta decent homines Iordane renatos.*

35. Fortasse ex imitatione Virgilii l. VI, v. 662: *Quique pii vates, et Phoebos digna loculi.* Statius, l. IV, sat. 21, v. 10: *Digna loquar, etc.* His Iuveni versibus respondent alii, l. IV, v. 803, in epilogo: *Has mea mens fidei vires, sanctique timoris—Cepit, et in tantum luxit mihi gratia Christi,—Versibus ut nostris divinae gloria legis—Ornamenta libens caperet terrestria linguae.*

LIBER PRIMUS

36. In plerisque editionibus exprimuntur capita rerum, et indicantur loca Evangelistarum, quos Iuencus sequitur. A nostris codicibus absunt istiusmodi tituli. Eos igitur ex editione Aldi suis locis inseremus. Quamvis enim Iuencum poema sine his inscriptionibus composuisse certum nobis videatur, tamen utiles illae sunt, et fortasse veterum scriptorum, aut glossatorum diligentia confectae. CAPUT. I.—*De parentibus, et conceptione Ioannis Baptistae praecursoris Domini.* Lucae I, 26.

38. Explicat verba Lucae *De vice Abia*, quod postea, v. 45, exponit per verbum *sorte*. Barthius, libr. XI Advers. cap. 12, notat, vices istas fuisse diarias, vel in diem sacerdotum sibi successiones, ad administrandum sacrificium et ritus debitos in templo, ex III Esdr. I, 1, 2: *Et fecit Iosias pascha statuens sacerdotes per vices dierum stolis amictos in templo Domini.* Extra canonem nostrum librorum sacrorum tertius hic liber Esdrae est. I Paralipom. XXIV, enumerantur viginti quatuor classes, seu vices in ministerio Domini a David designatae, ubi, v. 3: *Et divisit eos David secundum vices suas et ministerium.* Et v. 7: *Exivit autem sors prima Ioiarib, etc.* Deinde, v. 10: *Octava (sors) Abia.* Rursus v. 19: *Hae vices eorum secundum ministeria sua.* Eucherius in Instructionibus, sive de Quaest. novi Testam: *Quid est, quod scribitur in Luca de Zacharia sacerdote, quod esset de vice Abia? XXIV sortibus in ministerium templi distributi fuerant sacerdotes, ut in ordine vicis suae quisque sacerdotali fungeretur officio. In hoc ergo ordine octavam sortem Abia habuit, de qua vice Zacharias sacerdos fuit.*

39. Sacerdotes saepe Iuencus *vates* appellat, ut h. l., v. 221, 327; l. III, v. 292; l. IV, v. 405, 524.

41. *Moderamen* pro moderatione. Prudentius, Psych. v. 274: *At virtus placidi moderaminis.*

42. *Annexos* Barthius interpretatur, libr. XLIII Advers. cap. 23, ei soli curae mancipatos, nullius alterius studii studiosos, quia Iuencus alludit ad ius vetus Romanum, quo *nexi* erant mancipio per aes et libram acquisiti, velut obstricti imperio: de quo videndus Turnebus, l. XX Advers. cap. 19. Mihi videtur Iuencus explicare voluisse verba Lucae *sine querela*. In textu graeco id dicitur $\square\mu\epsilon\mu\pi\tau\omicron\iota$, quod plerique vertunt *sine reprehensione*, et in codice Cantabrigiensi Evangeliorum, apud Sabatierium, *sine macula*. Sed cum fere omnes versiones veteres. Sanctique Patres Latini cum Vulgata exhibeant *sine querela*, idque optime respondeat verbo graeco, nam $\square\mu\epsilon\nu\phi\square\alpha$ est *nulla querela*, Iuencus exposuit *annexos*, hoc est unanimes, et nullo unquam iurgio inter se discordes. Similis sententia, h. l. v. 341: *Ad proprium semper cogens nectebat amorem.* Formula frequens est in inscriptionibus antiquis ad significandam concordiam coniugum, *Cum qua vixit sine querela*. Apud Gruterum, pag. 1145, num. 8: *Coniugi dulcissimo, cum quo advixit sine querela per annos viginti.* Plures aliae similes

videri possunt apud eundem Gruterum, et apud Manutium, et Cellarium in Orthogr. Fabrettus, pag. 256 seqq., 15 inscriptiones profert, quibus ea formula *sine querela*, aut *sine ulla querela*, vel, ut in lapidibus scribitur, *querella* coniugum constantem concordiam significat. Hoc sensu Apuleius, libr. II Floridor.: *Proinde sedulo consulere, ne post querelae causam caperet*. Ita Crates Hipparchem virginem, coniugium optantem, admonebat. Horatius non dissimili modo de concordia amantium. l. I, od. 13: *Felices ter, et amplius,—Quos irrupta tenet copula, nec malis—Divulsus querimoniis—Suprema citius solvet amor die*. Etsi autem *querelae* vocabulum non dicatur proprium esse de animi offensa coniugali amori interveniente, ut vult Petrus Clovius, ad loc. cit. Apuleii, tamen negari nequit, frequentissime ita accipi, ut cum sermo est de coniugibus, ea significatio praeferenda sit. Critici interpretes, qui hunc locum expendunt, partim obscura haec esse verba dicunt, ut Valla; partim exponunt innoxios, intemeratos, integros, insontes, irreprehensibiles, sine querela dei et hominum, nimirum non solum conscientia pura, verum et fama integra. Atqui verbum ipsum graecum verti posset *non iurgiosi*; neque culpandus est interpres Latinus, qui phrasin communiorem usurpavit *sine querela*. Petrus Chrysol., serm. 89, interpretationem Iuveni videtur amplecti; sic enim de his coniugibus ait: *Est nova felicitas, et coniugium singulare, quando manet in duobus una mens, una sanctitas in duobus; constabat mente, quod distabat in sexu; et in moribus erat unum, quod geminabat aspectus: ac virtus reddebat pares, impares dederat quos natura*. Eo autem magis notandum est, vixisse hos coniuges unanimes, et sine querela, quia processerant ambo in diebus suis, et non erat illis filius. Dedecori enim, et probro feminis, praesertim iudaeis, vertebatur, si steriles essent.

43. Lucanus, l. I, v. 130: *Nec coiere pares: alter vergentibus annis—In senium*. Tacitus, Annal. II, cap. 43, simpliciter dixit: *Nam suam aetatem vergere, Drusi non satis adolevisse. Aetatem vergere pro inclinare in senium*.

44. Barthius, lib. XLIII Advers. cap. 23, similem versum Prosperi allegat: *Gratior est fructus, quem spes productior edit*. Iuveni versum laudat Ionas Scotus, monachus Bobiensis, in Vita S. Columbani, num. 22: *Huic soboles nulla erat, ut Iuvenus de Elisabeth et Zacharia ait: Gratius ut donum, etc*. Beda, ad h. l., ex Iuenco, ut puto: *Quatenus inopinato prolis ortu et ipsis donum gratius existeret, et ceteros miraculi stupor futuri prophetae pararet auditui*.

45. Sic etiam Irenaeus, l. III, cap 10: *Secundum consuetudinem sacerdotii SORTE exivit, ut incensum paneret, et venit, uti sacrificaret, intrans in templum Domini*. Sic etiam Vulgata, et antiqua Itala versio in multis mss., sorte exiit. Sanctuarium pars erat templi secretior, quam ingredi soli summo sacerdoti licebat. Sanctum a sanctuario velo dividebatur; et in sanctum simplices etiam sacerdotes, non vero laici, ingrediebantur. Id vocabant ethnici *adytum*, et *adyta*, quod vocabulum christiani etiam scriptores usurpant. Paulinus, poem. 35, De Obitu Celsi: *Tunc et discisso nudata* (al. *discusso nudata*, al. *nudato discissa*) *altaria velo—Amisere sacri relligionem adyti*. In sancto aureum altare erat, quo odores incendebantur. Laici ad septum huius loci accedebant, ut hostias et oblationes traderent, sed intus non penetrabant.

48. *Foribus* sancti, ut ego puto. Barthius, lib. XLIII, Advers. cap. 23, affirmat, simile habuisse apud ethnicos institutum, qui corpora liminibus ipsis, et foribus templorum prosternere solebant. Id respicit lectionem vulgatam *astrata*, vel *adstrata*, vel *prostrata*, ut ms. codex Barthii habet. Verbo *asterno* hac significatione usus est Ovidius lib. II Metam., v. 343: *Nocte dieque vocant, asternunturque sepulcro*. Apud Lucam nulla mentio fit huius moris: vero tamen simillimum est eum a Iuenco expressum fuisse. *Rogabat* simpliciter positum pro *deum orabat*. Hinc *rogationes* preces, supplicationes ecclesiasticae, de quo verbo consulendus Ducangius. Simili modo *orare* absolute ab ecclesiasticis scriptoribus usurpatur.

50. Fortasse alludit ad illud Virgilianum lib. XII, v. 48: *Quam pro me curam geris, hanc, precor, optime, pro me—Deponas*. Ita certe putabat Barthius, loc. cit.

51. In Prolegom. ad Prudentium, num. 205, ostendi, primam in *propitius* recte produci posse. Confer etiam Satisfactionem Dracontii, v. 14, pag. 369, et adde Guilielmum Britonem, epist. ad Karlotum, vers. 18: *Hunc quoque propitio caelestis sidere vultus—Vel semel illustra*.

52. *Venire tibi in verba* notanda phrasis, ut *venire in conspectum alicuius, venire in sermonem alicuius, vel alicui*.

56. *Sobrius aeternum* ponitur pro his Lucae verbis, *Vinum et siceram non bibit*. Interdum *aeternum* adverbium accipitur pro assidue, valde. Virgilius, lib. II Georg., v. 399: *Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis—Aeternum frangenda bidentibus*. Et libr. VI Aeneid., vers. 400: *Licet ingens ianitor antro—Aeternum latrans exsanguis terreat umbras*. Omeisius, cui arridet *aeternum*, interpretatur *perpetuo sobrius*. Ioannes enim toto vitae suae tempore fuit sobrius, ac cibi parcus.

57. Evangelista ait: *Ab utero matris suae*, quod nonnulli haeretici interpretantur *ab infantia sua*. Iuvenus recte cum aliis Patribus, *clausum ipsis visceribus matris*.

58. *Populi partem pleramque*, scilicet *multos filiorum Israel*, ut ait Lucas. In singulari numero *plerusque* Sallustius, Gellius, Apulcius, et alii dixerunt.

60. En verba Lucae I, 16, 17: *Et multos filiorum Israel convertet ad dominum deum ipsorum. Et ipse praecedet ante illum in spiritu, et virtute Eliae: ut convertat corda patrum in filios, et incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam*. Itaque sic Iuveni verba interpungo et explico: partem pleramque populi ad verum iter, dominumque, deumque convertet. Ipse primus noscet (Dominum videlicet, dum in utero matris exsultavit) et plebem vocabit, quia vox erit clamantis in deserto, etc., aut plebem novabit, quia Domino plebem perfectam parabit: nam *novabit* respicere potest aliquo pacto ad baptismum Ioannis, vel elegans est metaphora, ut ait ad h. I. Maldonatus, quasi Ioannes serendum a Christo agrum proscinderet, ac novaret. Plerique ita distinguunt, *Ad verum convertet iter, dominumque, deumque Continuo primus noscet*: quod magis a verbis Evangelii recedit.

63. Sic Virgilius l. v, vers. 415: *Aemula necdum Temporibus geminis canebat sparsa senectus*.

64. *Fessus saepe sonat generationi ineptum, infecundum*, ut v. 110, *Aevo defessus auxit miracula membris*. Claudianus, De rapt. Proserpinae l. I, vers. 124: *Fessaque post primos haeserunt viscera partus*.

65. Reuschius supplet *Quam deus avertens se*, et de aversione dei, quae frequenter indignationem denotat, plura disserit. Sed potius intelligendum est, *quam* esse accusativum iungendum participio *avertens*, et verbo *negavit*, ut in re simili dicam l. III, v. 304, var. lect.

67. Pulchra haec est interpretatio verborum Lucae cap. I, vers. 19, 20: *Et respondens Angelus dixit ei: Ego sum Gabriel qui asto ante deum, et missus sum loqui ad te, et haec tibi evangelizare. Et ecce eris tacens, etc*. Beda, in carminibus Iuveni versatus, hanc

explicationem arripuit ad h. l.: *Vult intelligi, quod si homo talia promitteret, impune signum flagitare liceret: at cum angelus promittat, iam dubitari non deceat.*

69. Reuschius exponit, Debuisset etiam linguam cohibere, ut tardus ad loquendum esses. Malo, Debuerat insistere his tuis verbis, quibus tardum te ad credendum ostendis.

70. *Terraeque repertor*, ut *rerum repertor* apud Virgilium, *orbis repertor* apud Prudentium, et similia alia apud alios, quae longum esset recensere.

71. Prima significatio verbi *pareo* est *adesse, praesto esse*, quae huic loco convenit. Adisis Comment. ad Prudentium libr. II, contra Symmach. v. 237, *Quae simules parere meis virtutibus.*

74. Dracontius de munere divino, fortasse Iuvenicum imitatus, lib. I, vers. 605: *Manet irrevocabile munus.*

77. *Teneris auris*. Sic Prudentius Psych. vers. 122, *Per teneros crispata notos*. Confer Comment.

78. Barthius ait, pulcherrime usurpatum *trahebat*, vel, quod ipse mavult, et elegantius quidem est, *trahebant*, quod videlicet longa videatur series temporis continuata. Sic Virgilius lib. IV Georgic. vers. 392, *Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur*, et Iuvenicus noster h. l. vers. 342, *Interea veteris scripti per debita currens,—Omnia saeculorum series promissa trahebat*. Adhuc tamen obscurum remanet, quid sit, populum miracula longa trahere. Verba Lucae haec sunt: *Et erat plebs exspectans Zachariam, et mirabantur quod tardaret ipse in templo*. Plures quidem ac diversae sunt significationes verbi *traho*; sed ad rem nostram ea maxime facit, qua accipitur pro agitare, reputare animo, considerare. Sallustius De bello Iugurth. cap. 98; *Marius anxius . . . trahere cum animo suo, ommitteretne inceptum . . . an fortunam opperiretur*. Tacitus Annal. I, cap. 76, ad fin.: *Cur abstinerit spectaculo ipse, varie trahebant*; hoc est, varie interpretabantur.

79. *Tantum cessare*, tantopere cessare. Vide not. ad Dracontium l. III, v. 250, *Et neget, Abraham tantum fecisse beatum*.

80. Glossa notabilis in Barthii codice haec erat: *Numen supernum. Angelum sic dicit, ut in historia Abrahami. Vel mittentem pro misso. Quoniam deum homo videre non poterat, et vivere. Numen autem minus est, quam si deum dixisset. Numen enim quasi nutamen dei dicitur*. Quod postremum ait Barthius ex scelerato Paulo illo ortum esse, qui carnificina Festi innumerabiles bonas res omni posteritatis memoriae male exemit, dignus optima sui parte pati, quae fecit illi. Certe *numen* est nutus, voluntas, et fere dicebatur ab ethnicis de voluntate et potentia deorum, atque adeo de ipsis diis, et de divinitate.

81. *Dispendia vocis*, ut *famae dispendia, morae dispendia*.

83. *Levant*, levem et tolerabilem faciunt amissam loquelam. Virgilius l. I, vers. 334: *Sis felix, nostrumque leves quaecumque laborem*; et l. VIII, vers. 309: *Ingrediens, varioque viam sermone levabat*. Hinc *levamen*, consolatio.

85. *Anxia celebrat*, quia *occultabat se*, ut ait Lucas, quasi erubesceret quod in senectute operam liberis dedisset. Schoettgenius tum hic, tum vers. 117, *anxia* interpretatur laeta.

Gaudia ventris, quia vere gaudebat, gratiasque deo agebat, quod abstulisset *opprobrium eius inter homines*. Nam omnes gentes probro vertebant sterilitatem feminarum. Inter Iudaeos huiusmodi opprobrium eo maius erat, quia Messiam ex sua gente nasciturum sperabant; ac proinde feminae steriles in huius gloriae partem venire non poterant. Prudentius Dittoch. vers. 14, *In ista—Risit Sara casa, sobolis sibi gaudia sera—Ferri*, et Sedulius l. II, vers. 66: *Quae ventre beato—Gaudia matris habens cum virginitatis honore*.

87. CAPUT II.—*Angelus Gabriel mittitur a deo ad Mariam Virginem* (Luc. I, 26-39). Quamvis idem minister fuerit, idem angelus Gabriel, tamen ad Mariam Virginem *maiora* detulit. Annuntiavit enim Christum ex ea nasciturum.

89. *Desponsa*; verbum magis Latinum, quam *deponsata*: quamquam et hoc, quo Vulgata utitur, probum est. Multi intelligunt iam tunc B. Virginem nuptam fuisse, et significatione minus propria dici desponsam, vel desponsatam. Iuvenus, cuius sane auctoritas contemnenda non est, contrariam innuit, vel clare etiam tenet opinionem. Etsi autem Iuvenum, ut communi Patrum et theologorum sententiae cohaereat, explicare voluerimus de solempni celebratione nuptiarum, quam etiam post veri matrimonii contractum dilatam esse intelligat, adhuc tamen a plerisque hac in re dissidet, quod in eadem domo cum Iosepho non habitasse crediderit, etiam postquam desponsa illi fuerat, aut matrimonium cum eo contraxerat. Negari nequit rationes probabiles pro utraque sententia ex Evangeliiis peti, ut vel ex iis colligi potest, quae S. Thomas egregie disputat III part., quaest. 29, art. 2: *Ad tertium dicendum, quod sicut Chrysostomus dicit super Matthaum, Beata Virgo sic fuit desponsata Ioseph, quod etiam esset domi habitata. Nam sicut in ea, quae in domo viri concipit, intelligitur conceptio maritalis: sic in ea, quae extra domum concipit, est suspecta conceptio. Et ita non esset sufficienter provisum famae B. Virginis per hoc, quod fuit desponsata, nisi etiam fuisset domi habitata. Unde quod dicitur, Nollet eam traducere, melius intelligitur, id est, nollet eam diffamare in publicum, quam quod intelligatur de traductione in domum. Unde et Evangelista subdit, quod voluit occulte dimittere eam. Quamvis tamen esset domi habitata propter primam desponsationis fidem, nondum tamen intervenerat solempnis celebratio nuptiarum, propter quod etiam nondum carnaliter convenerant. Unde, sicut Chrysostomus dicit, non dicit Evangelista, Antequam duceretur in domum sponsi, etenim intus iam erat. Consuetudo enim fuit veteribus, ut sponsae in sponsorum domibus haberentur. Et ideo etiam Angelus dicit Ioseph: Ne timeas accipere Mariam coniugem tuam, id est, non timeas nuptias eius solempniter celebrare: licet alii dicant, quod nondum erat in domum inducta, sed solum desponsata. Primum tamen magis consonat Evangelio.* Opinionem, quae magis placet S. Thomae, confirmat Suarius disput. 7, tom. XVII. Aliam interpretationem, quae ad Iuvenum magis accedit, tenent Anselmus, Abulensis, Caietanus, Baronius, et alii. Iuvenus hoc ordine rem totam mihi narrare videtur. B. Virgo iam antea, et fortasse antequam nubilis esset, desponsa erat suo propinquo, sed iussis parentum abdita virgineis tectis pubescebat, tempusque opportunum matrimonii contrahendi exspectabat. Hoc ipso tempore apparuit illi angelus, et cum de Spiritu sancto concepisset, illico matrimonium verum cum sponso suo Iosepho contraxit, et ad salutandam Elisabetham se contulit. Nam si abdita virgineis tectis servabat diem nuptiarum, statim ac extra ea tecta prodiisse, et quidem in montana in civitatem Iudae cum festinatione ivisse cognoscimus, facile intelligimus, id peractum post diem nuptiarum. Re ita exposita, vix ulla erit difficultas, quae levi negotio non dissolvatur. Ea enim, quae postea narrat Iuvenus vers. 168 seqq., commode explicantur de Iosepho iam coniuge, et viro B. Virginis, qui secum cogitaverit de Maria coniuge sua dimittenda.

90. Martialis libr. I, epigr. 71, *Virgineam domum* vocat virginum Vestalium aedes. Simili modo *virgineis tectis* explicare possumus de aliqua domo, in qua virgines simul essent, et

educarentur. P. Canisius libr. I De deipara V. cap. 12, et Suarius in 3 part., quaest. 29, art. 2, disp. 7, ex Patribus probant, fuisse in templo Hierosolymitano locum in quo virgines deo dicatae habitabant, et in his virgineis aedibus B. Virginem ab anno aetatis suae tertio, quo a parentibus in templo praesentata est, ut pie creditur, usque ad suam desponsationem, vitam egisse. De huiusmodi asceterio virginum intelligi potest illud Machab. II, III, 49: *Accinctaeque mulieres ciliciis pectus, per plateas confluebant. Sed et virgines, quae conclusae erant, procurrebant ad Oniam.* Abdita ergo virgineis huiusmodi tectis B. Virgo caste et pie vitam transegit usque ad pubertatis tempus: sed annuntiatio Verbi divini eo loco certe peracta non est, quandoquidem angelus missus est a deo in civitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth. Oportet ergo, ut intelligamus etiam in civitate Nazareth fuisse aliquem locum virginibus educandis accommodatum, vel tecta virginea, quae Iuvencus memorat, nihil aliud fuisse, quam cubiculum secretum in domo paterna deiparae, in quo haec soli deo vacabat, atque ostio clauso orabat Patrem in abscondito. Natalis Alexander Sec. I Histor. eccles. cap. 1, art. 2, locum I. II Machabaeorum de virginibus, quae conclusae erant, explicat de puellis quae pie educabantur, et propriis sibi cubiculis paternae domus, sive penetralibus latebant, neque prodire foras sinebantur. De his ergo paternae domus tectis aequum est Iuvenum exponere. Vide notam ad v. 620 h. I.

91. Glossa Reg., *servare diem—Futurum nuptiarum.* Ita alii hunc locum interpretantur, praesertim Koenigius. Quod si teneamus, matrimonium iam tunc contractum fuisse, id intelligemus de die quo caeremoniae publicae, et solemnes matrimonii peragi debebant, vel quo Ioseph in domum suam eam ducturus erat. *Servare* interdum sumitur pro observare, esse in specula, exspectare. *Dies* etiam sumitur pro tempore indefinito, ut idem sit *servare diem*, ac exspectare tempus opportunum. Igitur B. Virgo iussis parentum permissa est, nempe data, seu tradita est; nam hanc significationem habet hoc loco verbum *permitto*, ut pubesceret virgineis tectis, et servaret diem. Sic enim procedit sensus horum versuum, non, ut exponit Wilkius, *abdita est pubescere et servare.* Innuunt Iuvencus, Virginem Iosepho desponsam fuisse, dum adhuc SS. eius parentes Ioachim et Anna viverent. Multi tamen asserunt, parentes Mariae Virginis e vita excessisse, cum haec annum aetatis XIV circiter ageret, ac proinde a sacerdotibus nuptui traditam fuisse Iosepho. Res incerta est, neque desunt scriptores antiqui, qui affirmant utrumque parentem, aut saltem S. Annam superstitem fuisse ad annum quartum vitae Salvatoris nostri. Accipio autem vocabulum *parentum* propria significatione, non alia minus propria, quae sequiori aevo invaluit, qua propinqui *parentes* dicuntur: de qua dixi ad Dracontium v. 586 libr. III.

92. Virgilius l. XI, vers. 242, *Ita farier infit.* Sic alii passim cum infinitivo: sed cum accusativo *sermonem infit* non facile invenies.

93. A *iuvo* participium est *iutus* et *iuturus* apud Tacitum, Palladium, et Columellam, qui l. X, vers. 121 ait: *Rutaeque Palladiae baccae iutura saporem.* Alii habent *victura* pro *iutura*.

95. His versibus Iuveni contra Felicem, et Elipandum probat Alcuinus, Christum filium dei naturalem esse, ut ostendi in Prolegom. num. 94.

98. Nomine *Iesus* trisyllabo uti solet Iuvencus; atque adeo legi potest *nomen Iesus.* Verum etiam in hac scriptura *nomine Iesus* intelligo, *Iesus* esse trisyllabum, elisa ultima in *nomine.*

101. B. Virgo sibi conscia erat virginitatis, eamque deo voverat. Hinc ait: *Mihimet sperabo, etc.*, quod magis energeticum est, quam *mihi nunc sperabo.* Vide vers. 292 h. I., et vers. 301 et 617 libr. II; quibus in locis vox *sibimet* occurrit.

103. Verba Lucae sunt cap. I, vers. 35: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi*. Arnulfus Lexoviensis carm. I imitatus est Iuvenum, vel potius ipsius sacri codicis verba ipsa retinuit, ut observat Barthius libr. IX Advers. cap. 17, col. 449. Versus Arnulfi est: *Virgineumque uterum virtus sacra Patris obumbrans*. Hoc verbo utuntur veteres omnes versiones, et plerique Patres. Victorinus Africanus l. I adversus Arium dixit et *obumbrabit* et *inumbrahit*. Utrumque verbum bene Latinum est. Hugo Grotius putat, translationem sumptam ab avis pullos excludentibus. Gregorius Magnus Moral. XVIII, Job. XVII: *Veluti umbram quamdam tibi circumfundet, qua te ab aestu libidinis refrigerando contutabit*. Theophylactus primum affert similitudinem avis pullos suos contegentis, sive alis obumbrantis; tum quasi dubitans proponit comparisonem pictoris primum delineantis, et umbras inducentis, et deinde perfectum colorem addentis. Maldonatus hanc similitudinem reiicit, primam sic reformat: *Melius fortasse dixisset, sicut solet avis ova sua tegere, ut eius calore pulli gignantur, excludanturque*. Hoc adoptavit Grotius.

107. Animadvertenda est explicatio verborum Lucae I, 35: *Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius dei*. Videtur Iuvenus ita distinxisse *et quod nascetur ex te, sanctum vocabitur, Filius dei*. Aperte Tertullianus libr. IV advers. Marcion. pag. 701: *Propterea quod in te nascetur, vocabitur sanctum, Filius dei*. Verbum *vocabitur* exponit Iuvenus *vocitare necesse est*. Nam in sacris litteris *vocari* saepe idem est, ac *esse*, hebraico scilicet idiomate, ut Isaia cap. I, vers. 26: *Posthaec vocaberis civitas iusti, urbs fidelis*, et hoc cap. I Lucae vers. 32, *Filius Altissimi vocabitur*. Sic etiam Homerus Iliad. l. IV, vers. 6, verba Iunonis ad Iovem refert: *Utrumque, tum quod ad genus, tum quod tua coniux—Vocor*. Videlicet, *Et soror, et coniux tua sum*. Interpretatio Iuveni haec est: *Sermone, et virtute Spiritus sancti puer generabitur ex te, qui erit sanctus, et Filius dei*. Nonnulli interpretes monent, *sanctum* iungendum cum verbo *nascetur*, quia ita in emendatis Bibliis interpungitur. Ioannes Albertus Bengelius Gnom. novi Testament. ad h. l. cum Tertulliano, interprete Syro, et auctore sermonis contra omnes haereses apud Athanasium in Iuveni explicationem propendet, ut *sanctum* pro parte praedicati habeatur. Mazochius t. III Spicil. ad h. loc. ita interpungendum coniiciebat, ut cap. II Lucae vers. 23: *Sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*. Maldonatus hanc interpungendi rationem non probat, qui etiam observat, eam a Beda fuisse reiectam. Minus vero probandum est, quod ipse *sanctum* vim potius adverbii, quam nominis habere cum paucis aliis censet.

108. Cum in Vulgata Latina versione, et in Itala, et apud alios Patres legatur *cognata tua*, non aegre feram, si aliquis ita legat in Iuenco, Sic *cognata tua, sterilis quae credita cunctis*, producta scilicet ultima in *tua* ob *st* dictionis sequentis. S. Elisabetham sororem S. Annae matris Mariae Virginis fuisse aliqui tradunt. Alii alio modo explicant cognationem deiparae cum S. Elisabetha.

109. *Mortali germine*, ut discrimen inter conceptionem Christi, et S. Ioannis Baptistae indicetur.

110. *Aevum* sumitur etiam pro senio, sive extrema senectutis parte.

111. *Parent sic omnia iussis*, quia non erit impossibile apud deum omne verbum. Victor. l. I Genes. vers. 73: *Plus sit tibi credere semper—Posse deum, quidquid fieri non posse putatur*.

113. His verbis consensus praestatur a Maria Virgine: *Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum*. In veteri Itala versione: *contingat mihi secundum verbum tuum*. In

Iuvenco *secundum verbum tuum* ita exprimitur, *Ut tua verba sonant*, nimirum ut tua verba significant: habet enim verbum *sonare* hanc significationem. Cicero, l. III Offic., cap. 21: *Haec duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur*; et lib. II. De finibus, cap. 2., al. 6: *Non intelligere interdum, quid sonet haec vox voluptatis*. B. Virgo Maria se deo servire paratam ostendit eo videlicet in opere, quod Angelus explicuerat: quo consensu exhibito, illico Verbum caro factum est. Putant nonnulli, verba illa, *Fiat mihi secundum verbum tuum*, innuere desiderium in Virgine. Iuvenus solum consensum agnoscit, quem plerique alii sequuntur. Perinde enim est, ac si B. Virgo diceret: *Ecce ancillam Domino me exhibeo, ut fiat mihi secundum verbum tuum*.

115. CAPUT III. *Visit Mariam Elisabeth*. Luc. I, 31-56. *Iudaeam urbem*, videlicet Hebronem, ut plerique volunt. Evangelista ait, *In civitatem Iuda*, et in veteri Itala versione *Iudae*, vel *Iudaeae*.

119. Gifanius in Indice Lucretii verbo *dissilui* contendit, veteres ita saepissime locutos *dissilui, exsilui, prosilui*, non *dissilii, exsilii, prosilii*. Forcellinus etiam in Lexico affirmat, tutius, et usitatius esse *exsilui*, quam *exsilii*. Omeisius contra asserit legendum *exsilii*, quia ponitur pro *exsilivi*, ut dicitur *audii, audivi*.

120. Similia occurrunt 150, seq., *Mox etiam assuetam penetrant spiracula mentem,— Completusque canit venturi conscia dicta*: et v. 250.

121. *Magnum* adverbii more, ut dicam ad v. 128.

122. Glossa in codice Reg. *sinuamine-gremio*. Badius exponit *complexu recurvo*. Iuvenus rursus l. III, v. 56, Prudentius, et Sidonius hoc vocabulo *sinuamen* usi sunt.

123. Rursus. v. 135. *Et seclis voluit deus aequus haberi*. Vide not. ad v. 713.

125. *Viscus* est quodcumque intestinum animalis: nominatim pro utero ponitur, praesertim in numero plurali ab Ovidio, Seneca, Ulpiano, et aliis. Ecclesia etiam canit: *Beata viscera quae portaverunt aeterni Patris Filium, etc.*

126. *Affamen* semel, et iterum ab Apuleio usurpatum lib. XI Metam. Ut igitur Iuvenus *affamen, sinuamen* dicit, sic *afflamen* vers. 120 eum dixisse credendum est. Koenigius plura similia profert, *allegamen, eructamen, frustramen, imprecamen, irrigamen, micamen, picturamen, quassamen, scrutamen, surculamen, temperamen, veteramen*. Sed multa horum ex recentioribus petita sunt, neque imitatione digna.

127. *Finis*, ait Barthius, est propter quem datur quid: quo effato scripturam editam confirmat. Iterum Iuvenus hoc l. vers. 238, *Finemque imponere verbis—Dignetur cum pace suis*.

128. *Magnum* adverbii more pro valde. Val. Flaccus l. I, vers. 263, *Magnumque sonantes*. Adde Plautum, Gellium, alios.

130. *Suppressae vocis dicta* sunt verba prolata summissa voce. Quod clarius dici potuit, et ut ego conicio, dixit Iuvenus *Suppressa voce pavitantia dicta volutat*, producta ultima in voce ratione caesurae: quae quidem ita apud antiquos insolens est, sed frequens apud poetas sequioris aevi, et frequentior appareret, si librarii audaces, eiusque consuetudinis ignari, multos versus non corrupissent. Denotatur modestia Virginis in colloquio. Cicero, pro Sylla,

cap. 10: *Qui cum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantummodo ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis: de supplicio P. Lentuli, de carcere magna, et queribunda voce dicebat.* Vox propria poetarum est pavitancia, sed bonorum tamen poetarum, ut Virgilii, Lucretii, Terentii, Valerii Flacci, Senecae Tragici.

132. *Immensi mundi*, ut in oratione Eugenii Toletani ex optimis exemplaribus, *Rex deus, immensi quo constat machina mundi*, non, ut in aliis legitur, *Rex deus immense, quos constat machina mundi*. Vide Prolegom. in Dracontium, n. 66, pag. 49 seq. Reuschius id confirmat, quia si mundus immensus, quantus erit ille, qui eum condidit? Prudentius, l. I contra Symm.: *Magnique immensa creaverit orbis*. Ovidius, l. II Met. v. 35: *Ille refert: O lux immensi publica mundi*.

134. Plerique verba deiparae, *Quia respexit humilitatem ancillae suae*, intelligunt de virtute humilitatis: Maldonatus cum Iuvenco, et aliis de abiecta, vilique conditione.

136. *Fregit superbos* eleganter, ut *frangere hostes, nationes*. Cicero, I Catilin. cap. 9: *Te ut ulla res frangat? Tu ut umquam te corrigas?* De voce *thronus* vide Comm. ad Prudentium, v. 102, Apoth.

137. *Largifluus* vox est veterum Lucretii, et Pacuvii.

138. In Vulgata habemus *quasi mensibus tribus*. In multis exemplaribus veteris Italicae deest *quasi*, ut hic apud Iuvenum et S. Ambrosium, libr. II in Lucam. Saepe apud Iuvenum occurrit adiectivum hoc numerale *trinus*, quod distributivum est, verum interdum ponitur extra distributionem, ut hoc, et aliis in locis a Iuvenco. Idem significat, et eodem modo accipi solet *ternus* sive distributive, sive extra distributionem; ex quo accidere solet, ut in mss. non solum Iuveni, sed etiam aliorum unum pro altero ponatur, ac discrepent inter se vetera exemplaria.

139. Fabricius in Commentar. poet. christ. ait, *repedare* esse pedibus domum remeare. Origo quidem verbi haec videtur esse, quasi *pedem retrahere*, sed simpliciter ponitur pro *reverti*. Hoc verbum, a Lucilio et Pacuvio usitatum, deinde in obsoletis positum, in usum denique reducerunt cadentis latinitatis scriptores, Iuvenus, Ammianus, Damasus, alii. Vide Cellarium, Cur. Posterior., et Io. Ludovicum de la Cerda, Advers. sacr., cap. 21, num. 6. Reversa vero est deipara in domum suam *iam certa futuri*, non quod antea certa non esset, sed quia experientia didicit, vera esse, quae Angelus de Elisabetha pronuntiaverat.

140. CAPUT IV. *Ioannis Baptistae nativitas*. Lucae I, 56, 80. Phrasid *Fundere foetum* facilitatem edendi foetum innuit. Dracontius, l. II, v. 682, de eodem partu S. Elisabethae: *Fundatur de ventre puer sub sorte beata*.

141. *Elisabeth* indeclinabile: scilicet volvenda dies cogeret Elisabetham fundere foetum. *Volvenda dies* habet vim instantis temporis, ut observavit Gifanius, Ind. Lucretii, verbo *volvenda*. Virgilius l. IX, v. 6: *Turne, quod optanti Divum promittere nemo—Auderet, volvenda dies en attulit ultro*. Avitus, l. V, v. 411, al. 416: *Maxima nocturnas iam pars exegerat horas,—Et volvenda dies instabat sorte propinqua*.

142. Notandus est mos a graecis, Latinis, et Iudaeis usitatus, quod propinqui convenire solebant ad visendas puerperas, et adesse, cum post octo, vel novem dies, infanti nomen imponebatur.

145. Sumit particulam *sed* ex Evangelio: *Dixit, Nequaquam, sed Ioannes vocabitur.*

147. Maldonatus ad hunc Evangelistae locum sic ait: *Iuencus scripto existimat Zachariam interrogatum.* Mens Iuenci alia mihi videtur, nimirum Zachariam nutibus rogatum, ut scripto nomen pueri ediceret.

148. Vulgata, *Et postulans pugillarem*: sic etiam Itala in plerisque ms., sed in Cantabr.: *Et cum petisset tabulam scripsit: Ioannes est nomen eius.* Ambrosius in Luc.: *Et accepit pugillares, etc.*, quod magis Latinum est: nam in singulari neutrum est *pugillar*. Subaudiri autem potest *tabellam* in *pugillarem*. Nam etiam *pugillares* adiectivum est, et subauditur *tabellae, codicilli*, aut aliquid simile. Prudentius, hymn. 9, Peristeph. de S. Cassiano, v. 15: *Unde pugillares soliti percurrere ceras.* Forcellinus ait: *Corripit hic Prudentius primam, malus auctor prosodiae.* Ego vero non video, cur reprehendus sit Prudentius, cum *pugillar* a *pugillo*, seu *pugno* dicatur, et in *pugillo* prima sit brevis. Corripuit etiam Ausonius in iambico dimetro, epigr. 146, *Bipatens pugillar expedi.* De huiusmodi tabellis cera illitis, quibus veteres scribebant, vide Comment. ad cit. hymn. S. Cassiani. Iuenci sententia ita exponenda est, ut Zacharias simul et scripserit nomen, et, recuperata facultate loquendi, illud pronuntiaverit. Hoc innuit Evangelista: *Scripsit dicens: Ioannes est nomen eius. Et mirati sunt universi.* Et videtur potior fuisse ratio, cur mirarentur, quod nomen pronuntiaverit, quam quod scripserit. Poterant enim Zacharias et Elisabeth nutu et scripto antea inter se consensisse de nomine Ioannis imponendo. Equidem non satis intelligo rationem S. Ambrosii in comment. ad h. l.: *Et quidem ille mutus intimare vocabulum filii nequivit uxori: sed per prophetiam Elisabeth didicit, quod non didicerat a marito*¹⁸.

154. *Visere* et *visitare* in mysterio Incarnationis exponendo saepe usurpatur. Confer Commentar. hymn. XI Cathem. Prudentii, v. 32: *Dignatus orbem viseret.*

155. *Cornu salutis*, ex sacro codice. *Cornu* hebraica phrasi potentiam et regnum significat.

156. Verba Lucae sunt: *Et erexit cornu salutis in domo David pueri sui.* Versio Itala ex ms. Colbert., *in domum.* Erigit ergo deus potentiam et salutem, indulgetque lumen ex familia David.

161. De verbo *viare* egi in comment. ad Prudentium, praefat. 2 Apoth., vers. 15. Adde Cerdam Advers. sacr., cap. 144, n. 34.

164. *Abrumpent*, discutient, dispellent; e tenebris emergent.

166. Trigesimo aetatis anno eos, qui ex ordine sacerdotali erant, Iudaei ad officium sacerdotis admittere solebant. Numer. cap. IV, vers. 3 et 47.

167. *Pleno aevo*, plena aetate, plenis annis, ut Virgilius dixit de Lavinia, *Iam plenis nubilis annis.* Vide notata a nobis ad vers. 384, l. I Dracontii.

¹⁸ En el apartado de correcciones y añadidos ADDENDA ET CORRIGENDA, indicado por nuestro editor leemos con motivo del verso 148: p. 86. in not. Col. 2 lin. 8 adde = *a marito*.

"Ratio Ambrosii confirmari poterit, si dicatur. ita Zachariam fuisse mutum, ut non solum non loqui, et non audire, sed neque scribere quidem posset. Verum id neque ab Ambrosio exprimitur, neque, ut ego censeo, ab evangelista innuitur".

168. CAPUT V. *Ioseph cogitat relinquere Mariam*. Matthaei I, 19-24.

169. *Onus uteri hoc pariter modo dicunt Ovidius, Gellius, Sidonius, Avitus, Sedulius, quorum loca annotavit Omeisius*. Ovidius, l. III Fast. vers. 42: *Caelesti tumidus pondere venter erat*. Consule Arntzenium, ad Sedulium, l. I, vers. 96.

171. Glossa in codice Reg. est, *thalamos—sponsalia*. Sponsalia proprie sunt promissio et stipulatio futurarum nuptiarum. Iuvenalis, sat. 6, vers. 25: *Conventum tamen, et pactum, et sponsalia nostra—Tempestate paras*. Glossa confirmari potest versu 178: *Haec praecepta sequens servat sponsalia pacta*. Verba Matthaei sunt: *Ioseph autem vir eius, cum esset iustus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam*. Pro *traducere* graece est παραδειματίζει, quod est ignominiae exponere, ostendere in exemplum, infamare. *Dimittere*, quod omnes exhibent, in textu graeco est πολλύσαι quod si sermo sit de coniuge, verti posset *divortium cum ea facere*, si de sponsa, melius esset *repudiare*: nam repudiari etiam potest futurum matrimonium. In codice Cantabr., *Et nollet eam praepalare*. Hilarius, in Matth. I: *Et dictum hoc Ioseph volenti eam abiicere, quia iustus ipse nollet in eam lege decerni*. Augustinus, epist. 153: *Et nollet eam divulgare*. Vigilus Taps., lib. XII de Trin.: *Et nollet eam detegere*. Secum igitur cogitabat Ioseph, quanam ratione dedecus Mariae celaret, eamque dimitteret, aut eius coniugium abiiceret. Haec est expositio Iuveni, qui propterea non approbat sententiam nonnullorum, qui explicant *nollet eam traducere*, hoc est, nollet eam in domum suam ducere. Barthius, libr. XXXIV Advers. cap. 9, probat, *traducere* verbum nuptiale esse ex Prudentio Iuniore Hispano in Vita B. Mariae virginis. Verum hic auctor, ut ego puto, *traducere* dixit, ut explicaret, novam nuptam in aliam familiam transiisse, quia iam tum aliqui verba Matthaei, *Et nollet eam traducere* sic accipiebant. Alii existimant, Iosephum nihil mali de B. Virgine iudicasse, vel quia intellexerat, eam concepisse de Spiritu sancto, vel quia eximia Virginis sanctitate permotus omne iudicium sustinuit. Ab his etiam dissentit Iuvenus, qui potius cum Chrysostomo, Ambrosio, Augustino, Iustino, aliisque Patribus et interpretibus tenet, Iosephum sibi persuasisse Mariam concepisse ex adulterio. Menochius ab opinione philologi veteris, qui in Iuenco coniciebat *Dedecus oppressae*, non abhorret. *Fortasse*, ait, *existimavit Ioseph, Mariae vim illatam, atque ita absque illius peccato gravidam esse*. In novo Thesaurio Theologico-Philologico inserta est dissertatio Francisci Baringii *De paradigmatis, seu repudio sponsae adulterae*.

172. *Divinum hoc est*, ait Barthius pag. 2778: *Quod indicat, non somnium solum, sed ipsum etiam somnum homini immisum a deo: quo pacto saepius ad capienda per soporem monita, et praesagia divina hominum animi disponuntur ex sententia gentilium poetarum, ut Homerus κείνος πνον appellavit*. De somniis, quae a deo in veteri, et novo Testamento immissa esse constat, agit Durantus in tract. De visionib, cap. 9, et Benedictus XIV, de Beatif. libr. III, cap. 51.

173. In scripto codice Barthii glossa haec erat: *Horrida somnia—quod somno dubietatis premebatur*: quae loquitur de illa suspitione, quam de vitiata coniuge habebat Ioseph, adeoque ad hunc locum parum, aut nihil potius facit, ut animadvertit Barthius. Vocem *horrida* poeticam dicit idem Barthius, et ex re ipsa natam, cuius quidam velut horror ansam dederit mutationi. Iuvenus iterum hoc libr. vers. 286, de Magis, *Totam mox horrida somnia noctem—Solicitant*. Adde, horrorem de metu religioso dici, et saepe cum veneratione coniungi. Valer. Flaccus, l. II, vers. 432: *Threiciis arcana sacris: hic numinis ingens—Horror*. Confer Comment. ad Prudentium, l. I contra. Symm. vers. 199.

174. In codice ms. Barthii glossa erat, *Posse hinc concludi inter consponsos solum, firmum tamen esse coniugium*. Nescio quo haec pertineant, nisi fortasse innuitur, nondum fuisse matrimonium verum inter Iosephum et Mariam. Plerique tamen sentiunt, cum Ioseph eam animoolvebat cogitationem, ratum matrimonium iam fuisse contractum, et verba Matthaei, *Accipere coniugem tuam* interpretantur retinere, non dimittere; et quoniam animo iam cogitaverat eam dimittere, iubetur ab Angelo eam cogitationem abiicere. *Pacta* proprie erat puella, quando de nuptiis certa conditione convenerat: *sponsa*, cum solemnes stipulationes, quae sponsalia dicebantur, accedebant. Hoc tamen discrimen a bonis scriptoribus non semper observari, demonstrat Reuschius, qui etiam tenet, *coniugium pactae* dici pro *coniugem pactam* more graecorum. Hieronymus hac in re dubius mihi videtur in cap. I Matthaei: *Martyr Ignatius etiam quartam addit causam, cur a desponsata conceptus sit: Ut partus, inquit, eius celaretur diabolo, dum eum putat, non de virgine, sed de uxore generatum*. Hic astruitur matrimonium ratum. Diabolus enim, qui non ubique praesens est, et ignorat ea quae, ubi ipse non est, aguntur, videns, Mariam uxorem esse Iosephi, putare potuit, partum non de virgine, sed de uxore generatum. Addit Hieronymus: *Antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Non ab alio inventa est nisi a Ioseph, qui pene licentia maritali futurae uxoris omnia noverat*. Intelligo *licentia pene maritali*, quia sponsus erat, non maritus, quod clarius exprimitur verbis *futurae uxoris*. Nondum ergo Maria uxor erat. Postea tamen subiungit: *Quomodo Ioseph, cum crimen celaret uxoris, iustus scribitur! Sed hoc testimonium Mariae est, quod Ioseph sciens illius castitatem, et admirans, quod evenerat, celat silentio, cuius mysterium nesciebat*. Hic simpliciter vocat uxorem Mariam, cum paulo ante *futuram uxorem* appellasset¹⁹.

177. Matthaeus, I, 23: *Et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum deus*. In codice Barthii glossa erat *Homo-deus*. Relativum *cui* in fine periodi rarus est, sed aliquando tamen usitatum, ut a Prudentio hymn. 2 Perist. v. 299: *Gemmas corusci luminis,—Ornatur hoc templum quibus: quo versu clauditur stropa*.

178. *Sponsalia pacta*: si proprietatem verborum attendas, rursus censebis Iuvencum in ea fuisse opinione, B. Virginem nondum Iosepho nupsisse, cum is eius thalamos recusare, et ab sponsalibus recedere cogitabat. Sed necesse non est, ut in Iuvenco magis quam in Evangelio proprietatem verborum retineamus. Confer notam. ad vers. 174.

179. CAPUT VI. *Edictum Augusti Caesaris*. Lucae II, 1-7. *Novum censum* vocat Iuvencus, ut explicet verba Lucae cap. cit., v. 2: *Haec professio prima facta est, etc*. Ex his versibus, ut ait Barthius I. LXIX, cap. 5, clarissime docemur, et quid discussio sit in talibus scriptorum locis, et quae illa recensio fuerit populorum sub Augusto: quali vix multis verborum periodis descripserint alii. Addit, discussionem novi census dici, quia non talis discussio census fuerat per terrarum orbem ulla temporum memoria audita. Invehitur deinde contra Georg. Fabricium, quod aut mutaverit ipse veram scripturam, aut vitiosam priscam editionem sequi voluerit. *Certe, inquit, suspicor, nimia licentia in auctores, quos scholae commendabat, ipsum illum a scholastico supercilio. Cui generi hominum parum abest, quin bonorum auctorum recensio semper aliquid superbiae culpabilis induerit*. Catholici scriptores, qui ita de Fabricio iudicarunt, auctoritate acatholici hominis Barthii facile suum iudicium tueri possunt. *Discussio* autem quid sit, explicat Barthius locis citatis. Erat enim quoddam officium discussoris, nempe inspectoris, censoris, aut quaestoris; ac proinde discussio est inspectio,

¹⁹ Como ocurría anteriormente en la nota relativa al verso 148, ahora encontramos en el apartado de ADDENDA ET CORRIGENDA estos otros términos: p. 89. in not. col. 2 lin. 24 adde = *appellasset*. "Nescio vero, an probari possit, nomine futurae uxoris ab Hieronymo intelligi futuram matrem aut matrem familias: Hieronymus enim in futura uxore rationem innuit cur Ioseph omnia sciverit".

censio, census, diligentior examinatio, scrutatio. Vide l. X Cod., tit. 30, leg. 1, etc. Macrobius, Symmachus, Iulius Firmicus vocabulum *discussio* hac significatione usurpant.

180. *Plurima terrae, ut amoena locorum, aspera belli*, infra vers. 262, *per longa viarum*, et similia. *Plurimus* cum genitivo legitur apud Silium, libr. XVI, vers. 362: *Insignis multa cervice et plurimus idem—Ludentis per colla iubae*.

183. *Edebant*, hoc est, profitebantur, promulgabant, exponebant. Est verbum forense. Ulpianus, Dig. libr. II, tit. 13, qui totus est *de edendo*, leg. I: *Edere est etiam copiam describendi facere, vel in libello complecti, et dare, vel dictare*. Plinius, libr. X, epist. 22: *Cum annos eius, et censum, sicut praeceperas, ederem, admonitus sum a peritioribus, etc. Alii crederem*, minus bene.

184. Possis ita explicare, Bethlehem urbs Iudaeae est. Sed fortasse Iuvenus legit, In *Bethlehem Iudaeae*: ita enim legitur in versione veteri ms. Cantabr., et in textu graeco. Et hanc lectionem tuetur Mazochius, t. III Spic. Bibl., ad Matth. II, 5, contra S. Hieronymum, qui errorem librariorum existimabat *Iudaeae* pro *Iuda*, aut *Iudae*. *Davida canorum*, ut l. II, vers. 572: *Legistis certe in templo Davida canorum*. Alii variant in quantitate syllabarum vocis *Davidis*.

187. *Desponsa* hoc loco de uxore certe dicitur. Lucas, vers. 5: *Ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore praegnante. Profiteri* verbum censuale est.

189. De voce *habitaculum* dixi in Commentar. ad Prudentium, hymn. 10 Cathem. vers. 40. Sannazarius fortasse Iuvenum imitatus est l. II de Part. Virg.: *Est specus haud ingens parvae sub moenibus urbis*. Iuvenus opinionem eorum sequitur, qui Salvatorem in suburbiis Bethlehem natum affirmant. Innuunt autem diversorium, de quo Lucas, fuisse speluncam quamdam, aut terrae foramen: ita enim alii etiam tradunt. Nonnulli docent, in ipsa urbe Bethlehem Dominum natum fuisse. Beda, cap. 8 de Locis sanctis, narrat diversorium fuisse quasi naturale semiantrum, in orientali angulo Bethlehem situm. Iuveni sententia et communior fuit inter veteres, et inter catholicos nunc satis est recepta. Nihil tamen certi ex sacris litteris eruitur, ut eiusmodi opiniones confirmetur. Vide Suarium, tom. XVII, quaest. 35, disput. 13, sect. 3, ut plures omittam ex Protestantibus, qui peculiare dissertationes *De Loco natali Iesu Christi* conscripserunt, Strauchium, Gothofredum Wegnerum, Ioannem Henricum Krause, Samuelem Scherffium. Inter catholicos pro suburbio stant Tillemontius, Serryus, et alii: pro urbe Petavius, Sandinius, aliique plurimi.

190. Sacer textus: *Cum essent ibi, impleti sunt dies, ut pareret. Et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in praesepio: quia non erat eis locus in diversorio*. Videri possunt Ioannis Christophori Letschii Exercitatio philologica *De Cunabulis Christi*; Danielis Vogeli dissertatio *De Stabulo Bethlehemitico*, in quo humani generis Redemptor natus est; Ern. Salom. Cypriani dissertatio *De Fasciis Christi*; Georgii Goetii Lucubratio *De praesepio Christi*; Francisci Blanchinii Dissertatio *De Translatione sacrorum cunabulorum, ac praesepis Domini, necnon corporis B. Hieronymi ab ecclesia Bethlehemitica ad basilicam Liberianam*, tom. III Anastasii.

191. Quod cunabula veteri textu involverint puerum, difficultatem antiquis librariis creavit, qui propterea locum hunc mutarunt. Sed advertendum est, cunabula sumi etiam pro ipso lectulo infantum, aut pro fasciis, quibus involvuntur. Plautus Amph. act. V, scen. 1, vers. 51: *Sed puer ille, quem ego lavi, ut magnus est, et multum valet!—Neque eum quisquam colligare*

quivit in cunabulis: ubi alii legunt *quivit incunabulis*, ut in Trucul. act. V, scen. 1, vers. 11: *Nunc opus est carbonibus, fasciis, opus est pulvinis,—Cunis, incunabulis*. Ita etiam legi posset in Iuvenco *veteri incunabula textu, etc.* Beda de Orthographia: *Cunabula sunt panni infantiae, sed Ioannes Constantinopolitanus episcopus scribit, Lazarum in monumento cunabulis involutum*. Ad haec verba Cerda, Advers. cap. 121, num. 68, ait: *Tu hic rimare, quid sint*. Opinor, a nonnullis sumi *cunabula* pro quibusvis fasciis. *Veteri textu* paupertatem denotat, quam immerito nonnulli a Iesu Christi parentibus remove tentant. Iuvenco accinit Sedulius l. II, vers. 57: *Omnia qui propriis vestit nascentia donis,—Obsitus exiguis habuit velamina pannis*.

192. Cubile, seu praesepe, in quo iacuit Dominus, Iuvenco vocat *durum*: quod minime evincit, non fuisse ligneum, ut contra Basnagium ostendi in Commentario ad Prudentium hymn. 9 Cathem. vers. 77, ubi ad v. 80, pag. 374, aeri incisam exhibui imaginem antiquam lignei praesepe Salvatoris, quam commendatissimus cardinalis Borgia e locupleti suo museo pro singulari studio quo sacras litteras colit, et fovet, mecum liberaliter communicaverat.

193. CAPUT VII. *Angelus nativitatem Christi pastoribus nuntiat*. Luc. II, 8-20. Syntaxis nonnihil implexa est *pecorum custodia sollicitae noctis*. In sacro codice: *Custodientes vigiliis noctis super gregem suum*. Reuschius agnoscit, duos genitivos *pecorum, sollicitae noctis* ab uno substantivo regi, ut l. III, vers. 369, *Incubuit, mentisque simul convulsa venena—Daemonis horrendi, purgato corde, fugavit*. Omeisius sic verba ordinat: *Custodia noctis tenuit pastores pecorum, etc.*

197. *Viridi terrae*, ut vers. 194, *pascua laeta*. Neque est, cur dubitet Schoettgenius, an Bethlehemitico in agro viride solum fuerit, quamvis hiberno tempore natus fuerit Salvator: cum in ea regione caelum sit temperatum. Multo minus unum hoc verbum nos cogeret a communi sententia recedere de die, et mense natalis Domini, quamvis tot hac in re inter se discrepent sententiae, ut, excepto Iulio, nullum sciam esse mensem, qui defensorem aliquem non habeat. Eas omnes sententias expendit Trombellius in Vita deiparae, t. III, part. I, dissert. 18, cap. 1 seqq., apud quem plures alii videri possunt.

198. Hunc versum laudat Omeisius, similemque dicit illi Maronis libr. XI, vers. 296: *Variusque per ora cucurrit—Ausonidum turbata fremor*. Infra, v. 396: *Tunc vox missa dei longum per inane cucurrit*.

200. *Portare* proprie est gestare, sed accipitur saepe pro afferre. Ovidius, libr. III ex Ponto eleg. 4, vers. 1: *Haec tibi non vanam portantia verba salutem—Naso Tomitana mittit ab urbe tuus*. Terentius Andr. act. II, sc. 2, vers. 1: *Dii boni, boni quid porto?*

205. *Plebs caelestis* vocantur angeli per tapinosin, quae est rei magnae humilis explicatio. Epithetum vero *caelestis* facit, ut cum dignitate id dicatur. Sic in *gurgite vasto* de mari apte dixit Virgilius.

207. *Agminis* videlicet caelestis. In Vulgata, *Multitudo militiae caelestis*; in Itala versione: *Multitudo exercitus caelestis*. Angelos dici, et esse militiam caeli docui in notis ad Dracontium l. II, vers. 475. Astra etiam, et sol *militia poli* vocantur ab eodem Dracontio lib. I, vers. 229, et lib. II, vers. 25 et v. 333.

209. In plerisque mss. graeci textus legitur $\square v \square v\theta\rho\square\pi\omicron\iota\varsigma \square\upsilon\delta\omicron\kappa\square\alpha$, in hominibus bona voluntas. In nonnullis tamen, ut in Vulgata, et in Itala versione *hominibus bonae voluntatis*,

□υδοκ□ας. Vulgatae magno consensu accinunt Patres. Iuvenus etiam *iustos homines cum dicit*, intelligit *in terra pax hominibus bonae voluntatis*. Menochius sic textus Latini sensum exponit: *In terra pax hominibus bonae voluntatis divinae, et beneplaciti divini, id est, pax hominibus quos deus amat, et iam gratos habet, et in quibus sibi complacet*. Maldonatus idem tenuerat, qui ad praedestinos hunc locum refert. Alii *bonae voluntatis homines* appellant, qui bonam habeant voluntatem, et ad recipiendam pacem, quae annuntiabatur, propensam. Wetstenius scripturam in mss. graecis communem acriter defendit.

210. Vulgata, *Discesserunt ab eis angeli in caelum*. Simili modo textus graecus. At Itala vetus in nonnullis mss. in singulari, *Discessit angelus. Caeli secreta*; phrasim ab aliis etiam poetis usurpata, ut dixi ad Dracontium lib. II, vers. 4, *Quae caeli secreta tegunt*. A poetis alii id acceperunt, ut Gregorius Magnus lib. II Dialog. cap. 33, *Caeli secreta penetrare*. Apposite etiam *revisunt* dictum de angelis, qui ad locum suum, unde venerunt, redeunt. Virgilius non semel hoc verbo usus est tali significato.

212. *Gremium* eleganter transfertur, et de rebus inanimis dicitur, ut *gremium terrae, gremium urbis, gremium Graeciae*. Silius lib. VIII, vers. 192, de flumine: *Donec arenoso (sic fama) Numicius illam—Suscepit gremio, vitreisque abscondit in antris*. In re nostra, cum sermo sit de puero, maiorem venustatem habet *Praesepeis gremio cernunt puerum iacentem*.

213. Iuvenus vim verbi graeci complexus est: nam διεγν□ρισαν ambiguum est, et significat *cogoverunt*, ac simul *nota aliis fecerunt*; quod utrumque Iuvenus expressit.

214. *Constupuerunt* a *constupeo*, quod verbum, nescio, an alium auctorem habeat praeter Iuvenum. Et potuit quidem is dicere *laetantes obstupuerunt*: sed maluit *constupuerunt*, ut simul omnes stupuisse declararet.

215. Stupebant pastores, quod omnia monitis nocturnis responderent; vera nimirum essent ea, de quibus noctu admoniti fuerant. Hic autem stupor narrari videtur de die, aut diebus sequentibus. Cum enim pastores vidissent puerum iacentem, *post*, ut vers. 212 dicitur, *dispenserunt vaga semina celeris fama*. Inde sequitur, *Laetantes obstupuerunt*,—*Omnia nocturnis monitis quod vera recurrant*. Ordo idem expositus esse videtur in sacro codice, *Vera recurrant*, ut lib. II vers. 769, *Ut dictum Isaiae merita de plebe recurrat*.

216. CAPUT VIII. *Circumcisio Domini*. Luc. II, 21.

217. Exstant peculiare Dissertationes *De circumcissione Domini* a Guil. Lysero, Antonio Bynaeco, Dan. Gerdesio conscriptae. Verba Evangelistae non exprimunt clare, circumcisum fuisse puerum Iesum: *Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer, vocatum est nomen eius Iesus*. Apertius circumcisio indicatur in textu graeco, ubi post *puer* est particula *et*, qua quodammodo asseritur circumcisio, et additur impositio nominis: Iuvenus certe circumcisionem astruit; quae fide divina credenda est, cum universa Ecclesia ita verba Lucae intellexerit. Quod autem *necesse fuerit*, Christum ad morem legis circumcidi, commoda distinctione explicandum est. Christus enim praecepto circumcisionis subiectus non erat, adeoque parentes eius non fuerunt obligati ad illum circumcidendum. Nam praeterquam quod deus erat, non fuerat ex semine virili generatus. Nihilominus Suarius tom. XVII, disp. 15, sect. 1, docet, *quamvis per se non fuerit necessarium parentibus Christi puerum circumcidere, per accidens tamen ad vitandum scandalum merito existimari potuisse necessarium*. Praeterea maxime decuit, Christum circumcidi. S. Thomas part. III, quaest. 37, art. I, theologica illa sua gravitate, et singulari ingenii perspicacia, quo res ad vivum rese-

solet, septem causas distincte memorat, ob quas Christus debuit circumcidi. Id autem satis est, ut aliquo sensu necessarium fuisse dicatur, Christum ad morem legis recidi. *Aptare nomen* videtur mutuatus pseudo-Cyprianus in tractatu de cardinalibus Christi Operib., cap. de ratione circumcisionis: *Hoc cum octava die iussum sit, celebrari, et nomen circumciso aptari, etc.*

218. Impositum illi est nomen, quod vox praecepit, etc., scilicet *Iesus*.

219. *Missa deo pro a deo*, dativus pro ablativo, quod Iuvenco familiare est in huiusmodi verbis passivis. De hac voce missa a deo vide vers. 98. Lucas, qui historiam Magorum penitus omittit, post circumcisionem illico purificationem Mariae enarrat. *Vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est, ab angelo priusquam in utero conciperetur. Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, ut sisterent eum Domino*. At Matthaeus, qui purificationem Mariae silentio praeteriit, statim post ortum Salvatoris Domini magorum adventum commemorat, et subinde fugam illius in Aegyptum. *Cum ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda in diebus Herodis regis, ecce magi ab Oriente venerunt Ierosolymam, etc. Qui cum recessissent, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens: Surge, et accipe puerum, et matrem eius, et fuge in Aegyptum*. Difficultas haec iam diu torquet interpretes, priore fuerit purificatio adventu magorum, an adventus magorum purificatione. Si dicamus, primus venisse magos, quam Christus in templo oblatus fuerit, non intelligitur, qui fieri potuerit, ut post adventum magorum Christus praesentatus fuerit in templo, cum et Herodes illusus a magis illum quaereret ad perdendum eum, et Ioseph, postquam recesserunt magi, admonitus fuerit ab angelo fugere in Aegyptum. Praeterea quod Herodes iussit, occidi infantes omnes a *bimatu, et infra*, ostendit, magos non statim ac puer natus est, venisse Ierosolymam. Contra si asseramus, ante magorum adventum Christi praesentationem, et purificationem Mariae peractam, explicandum est, qua ratione acciderit, quod magi in civitate Bethlehem infantem Iesum adoraverint. Addit enim Lucas post oblationem in templo commemoratam cap. 2, vers. 39: *Et, ut perfecerunt omnia secundum legem Domini, reversi sunt in Galilaeam in civitatem suam Nazareth*. Hac difficultate non deterritus Iuvencus, primum praesentationem in templo refert, tum adventum magorum. Revera cum Mariae purificatio quadragesimo die post Iesum natum secundum legem acciderit, quod Lucas narrat, parentes Iesu in Galilaeam revertisse, potest quidem id ita accipi, ut statim reverterint, sed postea, vertente anno, eo fere tempore, quo natus fuerat Salvator, in civitatem Bethlehem redierint, ut idem narrat Lucas 41: *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem in die solemni paschae*. S. Epiphanius, qui l. I Haeres. 30, num. 29, affirmat, exacto biennio venisse magos ad Christum adorandum, tradit etiam, Iosephum, et Mariam cum infante quotannis, vel certe primo, et secundo anno eo tempore, quo puer natus erat, Bethlehemum accessisse. Alii autem potius arbitrantur, Lucam post narratam purificationem illico retulisse, parentes Iesu cum puero in Galilaeam remeasse, quia nihil de fuga in Aegyptum dicturus erat: de qua in somnis admonitus fuit Ioseph post praesentationem in templo, antequam in Galilaeam revertissent. Ita sentiunt Augustinus de consens. Evangelist. lib. II, cap. 5. Beda, Iansenius Gandavensis, Caietanus, et alii plures. Etsi ergo plerique existiment, adorationem magorum aut die 13 post ortum Salvatoris, aut saltem ante quadragesimum diem contigisse, tamen contemnenda non est ratio concordiae a Iuvenco, antiquissimo interprete, inita. Conferri in hanc rem possunt Hermanni Rombachii opus: *Primitiae gentium, sive historia, et encomium Sanctorum trium magorum*; Petri de Marca Dissertatio *De adventu magorum ad Christum, et an reges fuerint*; Florentinii Exercitatio 3, *De Magorum ad Christum venientium historia, itinerisque tempore*; Alphonsus de Mendoza *De magorum historia*; Stephanus Salazar *De adventu magorum*; Leichnerus *De tempore magorum*; Augustinus Calmet in Dissertatione *De magis*; Balthasar Stolberg; Daniel Roden *De iisdem magis*; Laurentius Benedictus Triebel *De Magis post Iesum in templo*

repraesentatum advenientibus in novo Thesauro theologico-philologico. Peculiaris est opinio Harduini, et Berruyerii, qui comminiscuntur, oblationem Christi in templo tunc peractam, cum iam trimus esset, ea fere aetate qua Anna filium suum Samuelem ad templum adduxit. Eorum interpretationem fuse exponit, et refellit Trombellius de vita deiparae t. III p. I, diss. 22.

220. CAPUT IX. *Purificatio Mariae*. Luc II, 9-39. Verior esset inscriptio *Praesentatio Christi in templo*: nam de purificatione Mariae vix loquitur Iuvenus.

221. Constructio obscura, nec satis clara sententia. Evangelista sic habet v. 23: *Sicut scriptum est in lege Domini: quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur. Et ut darent hostiam, secundum quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum*. Sensus ergo verborum Iuveni hic erui potest; inter quae moderamina antiquae legis Moyses dedit, ut id observarent, quod primos fetus ii, qui sunt prisco de semine sacerdotum offerrent deo sacrandos. Lex enim ipsa Levit. XII, 6, sic concepta est: *Cumque expleti fuerint dies purificationis suae, sive pro filio, sive pro filia, deferet agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbae, sive turturem pro peccato ad ostium tabernaculi testimonii, et tradet sacerdoti. Qui offeret illa coram Domino, et orabit, etc.*

222. *Observare dedit*, graecismus, ut *Ferre sui dederat monumentum, et pignus amoris, Magnum dat ferre talentum*. Virgilius, et alii. Vide infra v. 309.

224. Quamvis nec Christus lege praesentationis in templo, neque Maria lege purificationis comprehenderetur, tamen maxime decuit, eam legem a Maria pro filio, et pro se observari, ut de circumcissione diximus ad v. 217. Agunt hac de re theologi in III part. S. Thomae, quaest. 37, art. 3 et 4.

225. *Simeon* significat audientem, *obedientem*: ad quod etymon fortasse respicit Iuvenus, dum ait, eum fuisse dignum *comprehendere sensu caelestes voces*.

227. *Carcerem corporis* vocat phrasi familiari sacris et ecclesiasticis scriptoribus, de qua plura in Comment. ad Prudentium v. 44 prooemii pag. 233.

228. *Mortem videret* ex sacra pagina, *Non visurum se mortem*, quod eodem modo in textu graeco dicitur. Fortasse haec locutio ad illam figuram pertinet, qua interdum unus sensus, vel actus eius pro alio ponitur. Sumitur *videre* pro experiri, ut psalm. XV, vers. 10, *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*.

229. *Caeli laudem*, nimirum quem caeli laudant.

230. Infra, v. 272, *Omnia venturum spondent quem oracula vatium*. De vaticinantibus, et vatibus id verbum *spondere* saepe dici solet.

231. In lege scriptum erat, *Par turturum, aut duos pullos columbarum*; et paulo ante Iuvenus ait *Implumesque simul ferre ad delubra columbas*. Cur ergo nunc dicit *palumbes*? Opinor, quia paupertatem Virginis ita magis declarare voluit. Est enim *palumbes*, vel *palumbus* columbus silvestris, in arboribus, ac sepibus nidificans. Ex Evangelio quidem non liquet, an deipara turtures, an columbas, an palumbes obtulerit. Suarius in III part., quaest. 37, disp. 16, sect. 1: *Est autem, inquit, observatione dignum, cur Evangelista non definite, sed sub*

disiunctione eorum oblationem retulerit: lex enim sub disiunctione fuit lata, quia voluit hoc offerentium voluntati relinquere, tamen in effectum non servabatur, nisi definite alterum eorum offerendo. Cum ergo Lucas non legislatoris, sed historiographi munus exercent, cur non definite retulit quid Virgo obtulerit? Revera nulla alia est ratio, nisi quia solum voluit significare Virginis paupertatem, quod nobis esse poterat utile. Nam quod obtulerit turturem, aut pullum columbae, nihil ad nostram institutionem referebat.

232. Senectus Simeonis describitur. Ex senio curvatur corpus. *Silicernium* hominem decrepitem dictum putant, quasi *silicem cernat*. Senem fuisse Simeonem ex Evangelio colligi potest; et canit Ecclesia in antiphona ad Magnificat in primis Vesperis Purificationis. In lectionibus 2 nocturni eiusdem festi ex quodam sermone, qui S. Augustini dicitur, sed nunc huius esse non creditur, id asseritur: *In templo praesentabatur, et a Simeone sene, famoso, annoso, probato, coronato agnoscebatur*. Certius S. Augustini est sermo 20 de Tempore, ubi ait: *Simeon ille senex diu vixerat*.

233. Gremium a sinu differt, quia sinus est intra pectus, et brachia, gremium est complexus ventris et feminum, quem sedentes efficitur. Si proprietas verborum servetur, hic pro *gremio* dicendum esset *sinu*. Sed unum pro altero saepe ponitur, quidquid contra disputet Valla Elegant. I. IV, c, 37, quem videtur sequi Badius: quamquam is interpretatur, inferiorem pueri partem in gremio foveri potuisse, dum pars superior in brachiis recubabat.

238. *Corporis e vinculis*, ut v. 227, *carcere corporis*. Vide etiam Barthium Advers. pag. 1064, ubi probat, vincula pro corporibus, seu potius vitis, ut ait, poni.

239. Evangelista ait, *in pace*: quae formula e psalmis, aliisque sacrae Scripturae locis petita, a Christianis semper adhibita fuit, et in elogiis sepulcralibus passim inscripta. Confer Lupium Diss. 1, De baptister., num. 138 seq.

241. *Lustratis*, purgatis, a scelere expiatis; aut illustratis. Vide v. 280.

242. De tertia syllaba in *Israelitarum* litem movet Koenigius, quasi necessario sit longa. Sed praeterquam quod nullum esset peccatum, si secunda, et tertia corripantur, potest etiam per synaeresin utraque vocalis contrahi, ut primus pes sit spondaeus; quod ipse Koenigius concedere videtur, dum ex a, et e diphthongum fieri posse animadvertit. Pari omnino modo *Israelitarum* in suis versibus hexametris dixerunt Dracontius, Fortunatus, Drepanius, et alii.

243. *Tantum*, tantopere, ut supra v. 79.

245. Verba Lucae sunt: *Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum, cui contradicetur*. His respondent versus Iuveni, *Hic puer usque ad adveniet*. Sequitur Lucas: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reveleantur ex multis cordibus cogitationes*. Vetus Italica in ms. Colbert., *Et tuam, et ipsius animam pertransiet, etc.*, et in ms. Cantabr., *Et tuam ipsius autem animam*. Iuvenius haec ita reddit, *Machaera ferro fulgente percurreret debita letho, atque animam matris*. Intelligo *debita letho*, vitam filii, quae letho debita erat, ut dicitur *Debitum naturae persolvere*: quae est interpretatio Reuschii. Haec autem ipsa machaera erit signum, quo demonstratur puerum hunc esse Messiam: sed nonnulli negabunt, eam machaeram esse signum Messiae. *Signum dicta in contraria* ex graeco textu petitum est, σημεῖον ἄντιλεγμενον, nempe signum, de quo in utramque partem disceptabitur. Ita quidem idem Reuschius, suam scripturam secutus. Sed verius cum Maldonato interpretor, Christum positum esse in signum, in quod omnes fere Iudaei non

solum lingua, sed etiam manu tela sua coniiicerent: non enim contenti saepe blasphemasse, etiam crucifixerunt. Christus enim in passione similis scopo fuit, cui contradici, id est, de quo feriendo, configendoque certari solet. Ipsa vero passio vehementem adeo dolorem Mariae attulit, ut tamquam gladius animam eius pertransierit. Christo autem ita patiente, apparuit, quo quisque erga illum animo, qua fide fuerit.

247. *Machaera* in Vulgata, et veteri Itala versione dicitur gladius, a Paulino epist. 50, al. 43, *framea*, vel *gladius*, ab Augustino epist. 149, *framea*, ρομφαα, in textu graeco *rhomphaea*. *Machaera* est gladius longus ab una parte acutus, *framea*, et *rhomphaea* hastae genus, sed tempore Augustini *framea* etiam, et *rhomphaea* quoddam gladii genus significabant. Vide epist. Augustini 120, cap. 16, et Isidorum l. XVIII Orig., cap. 6.

248. Nota, quo pacto Iuvenus interpretatur verba Evangelii, *Ut revelentur*: non enim particula *Ut* est causalis hoc in loco. *Quo pateant* idem est, ac *Tunc patebunt*. *Volumina cordis* nove fortasse dictum, sed eleganter. *Volumen* est, quidquid in gyrum flectitur. Translate quoque Plinius l. VII, cap. 45, *Magna sortis humanae volumina*.

249. Cur *propheta*, vel *prophetes*, *prophetae* de femina dici non possit, nullam idoneam rationem video. Reuschius non dubitasset nostram scripturam sequi, si hic usus vocabuli *prophetes* probatus illi fuisset. Atqui Hilarius in psalm. XIV, num. 4, aperte ait, *Anna prophetes*. Vetus Italica in ms. Cantabr. habet, *Anna prophetis*; genitivus erit *prophetis*, vel *prophetidis*. Possis ergo ita legere *mox ecce prophetis*. Sed eum auctorem Hilarium habeamus, communi voce utimur *prophetae*, quae per sequentem dictionem *Femineam mentem* ad feminam propheten restringitur. Vossius l. I de Anal. c. 19, ex Aeschilo profert τῶς προφῆτας ex Tertulliano *prophetes* non semel, et ex Sidonio *psaltes*.

250. Vide notam ad v. 120.

254. *Cessere*, successere; evenere, accessere, tamquam sors optima in locum coniugis. Nepos in Vita Datam. cap. 1: *Ea, quae prospere ei cesserunt*. Virgilius l. III Aeneid. v. 333: *Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit—Pars Heleno*. Huius significationis ignoratio ansam corrumpendi locum librariis dedit. *Numine iussa*, quasi dei nutu, et voluntate iubente, ut v. 299, *Divino numine iussus*.

256. *Pueri pro nomine*, pro ipsa pueri persona, ut Apocalyps. cap. III, vers. 4. Confer, quae hanc in rem disserui in Hymnod. Hisp. in not. ad hymnum S. Isidori pag. 275.

258. *Ad patriam*, videlicet Nazareth. Sequitur enim Lucam cap. II, vers 39: *Et ut perfecerunt omnia secundum legem Domini, reversi sunt in Galilaeam in civitatem suam Nazareth*. Quid ergo fieri potuit, ut Bethlehem Christi post praesentationem in templo a Magis adoratus fuerit? Pro Iuvenco respondeat Epiphanius, qui, ut dixi ad v. 220, parentes Iesu cum eo Bethlehem e Galilaea iterum venisse opinatur.

259. CAPUT X. *Magi cum muneribus veniunt*. Matth. II, 1-12. Reuschius in hanc propendet interpretationem, quod gens illa dicatur conscia soli nascenti, quia eius ortum callebat. Melius puto, quia veluti contermina erat soli nascenti. Oratio de Magis ex Oriente habita a Samuele Durrio, moderante Omeisio, excusa est Altfordii anno 1686. De iisdem Magis scripserunt plures auctores, quos indicavi ad v. 220. Antonius Collinus impudentissime veritatem historiae Magorum negavit, quam in Evangelium Matthaei intrusam fuisse probare conatus est. Intolerabilis hic error, ut aliorum veterum Patrum, sic etiam auctoritate minime suspecta

Iuveni refellitur. Adisis eruditam Dissertationem Liberati Fassonii *De veritate, atque divinitate historiae Magorum, quae est apud Matthaeum. Romae 1758.* Magos remotis Orientis partibus venisse Iuencus sentit, cum eorum gentem *ulteriorem* dicat, *nascentique soli consciam*. Paulo post v. 276, eos Persas vocat: quo nomine omnes orientales extra Romanum imperium nationes Iuenci tempore censebantur, ut existimat Barthius l. LVIII, cap. 2. At Iuencum pro veris Persis eos habuisse facile crediderim. Quin etiam Prudentium puto imitatione Iuenci sic cecinisse hymn. 12, Cath., v. 25: *En Persici ex orbis sinu,—Sol unde sumit ianuam,—Cernunt periti interpretes—Regale vexillum Magi.* Confer nostrum Comment. ad hunc Prudentii locum.

260. *Solers notare.* Horatius libr. IV, od. 8, vers. 7. *Hic saxo, liquidis ille coloribus—Solers nunc hominem ponere, nunc deum.* Sic Ovidius, Silius, aliique poetae locuti sunt. Diversarum gentium sapientes, qui sacris praeerant, caeremoniasque dirigebant, et reconditis disciplinis addicti erant, Magi appellabantur. Iuencus astronomiam, et mathematicas contemplationes illis attribuit, idemque Tertullianus, S. Leo, Sicardus Cremonensis, Arnoldus Abbas Bonaevallis, atque S. Thomas, cui scholastici plerique adhaerent, senserunt. Prudentius Apoth. v. 617, de Magis: *Diriguit trepidans chaldaeo in vertice pernox—Astrologus: quem ad locum Weitzius profert versiculum: Ille penes Persas magus est, qui sidera norit. Magicum olim vocabatur, quidquid arcanum erat, et a vulgi captu remotum.* Sic Lucanus, l. III Pharsaliae, hieroglyphicas Aegyptiorum sculpturas vocat *magicas linguas*: ita enim ait v. 223: *Et saxis tantum volucresque, feraeque,—Sculptaque servabant magicas animalia linguas.*

261. Etiam id in controversiam vocatur, fuerintne reges Magi. Ita vulgo creditur: sed haec opinio veterum certa auctoritate caret. Iuencus *Primores* illius gentis vocat, a veneratione, ait Barthius col. 2722, studiorum sapientiae, quibus Magi erant populis orientalibus accepti. Profecto ex Iuenco potius colligitur, non fuisse reges, quam fuisse. A regibus proximam dignitatem Magos habuisse, censet Fabricius in Commentar. poetar. Christianor.

262. Innuit Iuencus, magos tamquam legatos, a suis gentibus delectos, venisse, ut Christum adorarent. Gaudentius Brixianus ad Paulum fratrem serm. 19: *Herodes persequitur parvulum: sed stellae obsequentis fulgor magnum declarat deum; quem legati universarum gentium Magi suppliciter adorantes caelesti regi debitam honorificentiam, oblatione mysticorum munerum, deferebant.* Hoc etiam obscurum est: neque enim ab universis gentibus reipsa missi sunt Magi. His tamen gentes significantur. *Per longa viarum*, ut supra v. 180, *Per plurima terrae.* Palaestinae urbs princeps Hierusalem dicebatur etiam *Solyma, Solyorum*. Populi Palaestinae *Solyi* appellabantur. Tacitus l. v Hist. cap. 2: *Solyos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditae urbi Hierosolymam nomen e suo fecisse.* Hinc *Solymus* adiective. Iuvenalis sat. 6, v. 543: *Interpres legum Solymarum.*

264. Schoettgenius explicat, *Quae Iudaea*, quae pars Iudaeae, *teneret puerum regio imperio*: scilicet invitis musis. Expono. *Quae regio Iudaea, etc.*

265. Oratio *de Stella Magorum duce* habita a Guilielmo Frizio, moderante Omeisio, typis edita fuit Altfordii anno 1683.

266. *Venisse viam, ut ire iter, vivere vitam, servire servitatem.* Cicero Philipp. II, cap. 25: *Venisse tot dierum viam.* Revera elegantius id a Cicerone dicitur, quia additur *tot dierum*, ut elegantius dicitur *vivo vitam infelicem*, quam simpliciter *vivo vitam*; et infra Iuencus *Gaudia magna Magi gaudent*, quod venustius est, quam si dixisset *Gaudia Magi gaudent sine ullo adiectivo*, quod vicem adverbii gerat.

267. *Numen adorent*. Sic v. 277, *Monstrare colendum*; et v. 285, *Regique, hominique, deoque—Dona dabant*. Ita Iuvenius, ita alii Patres in Evangelio legunt, Christum a Magis adoratum tamquam deum. Recte igitur impudentem temeritatem Basnagii, Clerici, et Richardi Simonis coarguunt, et refellunt Ioann. Franciscus Buddeus *Medit. sacr.* pag. 56, Honoratus a S. Maria tom. II *Animadvers.* in reg. crit. l. III, dissert. 4, art. 5, et Fassonius in peculiari dissertatione *De Cultu Iesu Christo a Magis adhibito, Romae 1736*, ut alios omittam.

268. Sacerdotes ethnicorum vates, et prophetae dicebantur. Macrobius l. VII *Saturn.* c. 13: *Adeo, inquit, Disari, verum ita ut dicis Aegyptios opinari, ut ego sacerdotes eorum, quos prophetas vocant, cum vidissem, etc.* Cum autem v. 279 dicit Iuvenius *Imperio accitos*, mutat genus, quia ad sensum respicit, non ad verba. Vide *Comment. ad Prud.* l. II, contra Symm. v. 504, et not. ad *Dracontium Eleg.* v. 153.

269. Cicero II de *Leg.* c. 8: *Interpretari fatidicorum, et vatium effata incognita.*

270. *Omnia legis pro omnem legem, vel omnes leges*, ut v. 262, *longa viarum*, et v. 180, *plurima terrae.*

274. *Maneat, fixum sit*. Cicero non semel, *Maneat ergo, Illud maneat*; quem alii imitantur.

276. *Pertendere gressum, ut tendere iter, tendere cursum.*

278. *Iteris pro itineris*, quod usitatius est. Obliquis *iteris*, etc., usi sunt Lucretius, Propertius, Accius, Varro, Naevius, Iulius Hyginus. De stella, quae Magis apparuit, videndae sunt Dissertationes Ioannis Friderici Frenzel, Eliae Bertrandi, et Iac. Elsneri.

279. *Sulcantem auras*, elegans metaphora. Virgilius l. II *Aeneid.* vers. 694 seqq.: *Stella facem ducens multa cum luce cucurrit Tum longo limite sulcus—Dat lucem.* Similia Lucanus, Val. Flaccus, Prudentius, aliique boni poetae habent.

280. *Lustrata*, nempe ab ipsa stella veluti illustrata. Saepe enim verbum simplex pro composito ponitur, ut *verto* pro *evertio*. Neque aliam significationem verbo lustro tribuo, cum ait Virgilius l. IV *Aen.* v. 607: *Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras*; et l. VII, vers. 148: *Postera cum prima lustrabat lampade terras—Orta dies.*

281. *Gaudia magna gaudent*, eleganter dictum, ut animadverti ad vers. 266. Inter epistolas familiares Ciceronis l. VIII, epist. 2, quae Caelii est ad Ciceronem, *Ut suum gaudium gauderemus*, Terentius Andr. scen. 5, act. V, in fine: *Nam hunc scio mea solide solum gavisurum gaudia.* Adde A. Gellium, l. IX, c. 9: *Gaudium gaudeat genuinum et intimum.*

282. *Videre* verbum notandum. Etsi enim Vulgata habeat *invenerunt*, tamen *viderunt* reperitur in plerisque mss. graecis apud Wetstenium, Birchium, et Matthaeium. Vetustissimum exemplar Vaticanum 1209 pariter exhibet *viderunt*, uti etiam versio Latina antiqui codicis Cantabr., et Auctor *Oper. imperf.* in Matth.

285. Cum munera a magis oblata mystice innuant deum, regem, hominem, minime dubium est, quin thus deum significet, aurum regem, myrrha hominem, quocumque tandem ordine ea dona commemorantur. Eandem significationem his muneribus tribuit Prudentius in Dittochaeo, neque tamen ordinem servat: *Hic pretiosa magi sub Virginis ubere Christo—*

Dona ferunt puero, myrrhaeque, et thuris, et auri,—Miratur gonitrix tot casti ventris honores,—Seque deum genuisse, hominem, regem quoque summum. De hac munerum oblatione plura dixi in Comment. ad Prudentium, hymn. 12 Cath. vers. 69.

288. *Diversis Herodis callibus aulam:* traiectio verborum non nihil implexa pro *diversis callibus aulam Herodis*. Similes locutiones non raro apud poetas occurrunt.

290. CAPUT XI. *Ioseph ab Angelo in somnis admonitus cum puero et matre eius in Aegyptum fugit, et infantes occiduntur.* Matth. II, 19. Infanticidium Herodianum, quod tamquam apocryphum, et Evangelio Matthaei assutum nonnemo impie refellebat, certa, ac divina fide credendum esse, demonstrant Ioannes Fidalke, in *Historia infanticidii Herodiani*; Car. Gotlieb Hoffmann, in dissertatione, *Cur Iosephus caedem infantum Bethlehemitarum tacuerit*; et Castus Innocens Ansaldo, in *Vindiciis Herodiani infanticidii*: sic enim defensionem historiae de infanticidio Herodiano inscribere voluit.

291. *Aegyptum* pro *in Aegyptum*. Eiusmodi praepositio a poetis non raro omittitur, nonnumquam etiam ab historicis. *Transportare* communi usu de iis dicitur, quae navi trans mare, vel flumen vehuntur. Iuvencus utitur pro *porto*.

292. *Sibimet* emphasin habet, ut vers. 101: *Unde igitur sobolem mihimet sperabo venire?* Iuvencus tempus mutat succedere pro successurum: quae mutatio temporum familiaris fuit poetis christianis, et aliquando ab antiquioribus scriptoribus usitata, ut notavi ad Dracontium, libr. III, v. 76. Simili ratione cum nascente Augusto denuntiatum fuisset, regem populo Romano naturam parturire, senatus exterritus censuit, *Nequis illo anno genitus educaretur*. Suetonius, in Augusto, cap. 94, ita refert, et addit, eos, qui gravidas uxores haberent, quo ad se quisque spem traheret, curasse, ne senatusconsultum ad aerarium deferretur.

293. Hunc versum Vigilius, l. IV, contra Eutychem, a Iuvenco mutuatus est, pag. 42: *Eundem Herodis insidiis appetitum, quem callens astris quaesivit cura magorum, etc.* *Callere* pro *perfecte scire* melius iungitur cum accusativo, quam cum ablativo. Reperitur tamen cum ablativo apud Iustinum, Solinum, Valerium Maximum, Apuleium. Figurata constructio est: *cura callens magorum* pro *cura magorum callentium*. Figurata etiam ponitur *astris* pro *astronomia*.

295. *Iussit caedem, ut imperat tributa.* Tacitus, Annal. l. IV, c. 72: *Tributum iis Drusus iusserat*, et l. XIII, cap. 15: *Neque iubere caedem fratris palam audebat*, et in Vita Agricolae, cap. 45: *Nero iussit scelera, non spectavit*.

296. Iuvencus libenter easdem phrases repetit. Paulo ante, vers. 282: *Videre sub ubere matris*.

297. *Crimen* hic sumi potest pro causa, seu praetextu. Virgilius, l. VII, vers. 339: *Disiice compositam pacem: sere crimina belli*. Tullius etiam dixit, notante Reuschio, *Suscipere crimen culpa*.

299. *Bonus* est probus, ac fortasse hoc loco misericors, quod indicat verbum *complorat*. Saepe etiam *bonus* significat beneficum, facilem, clementem.

300. *Funere*, morte: quae significatio obvia est.

301. *Pulsare* regitur a *complorat*. Videlicet plorat Ieremias, quod vox in Rama audita est, etc. Reuschius ait, subaudiendum hic esse *iubens*. Similem femineum ululatum describit ex Ennio Virgilius, libr. II Aen. vers. 486: *At domus interior gemitu, miseroque tumultu—Miscetur*. Statius, Silv. 5, 1, 22: *Iniustos rabidis pulsare querelis—Caelicolas solamen erat*. Maldonatus innuit, Iuvenicum respexisse ad significationem vocis *Rama, excelsum*, quasi vox usque ad caelos pervenerit. Vide not. ad l. III, v. 142.

305. *Lethiferum aevum* vocat aetatem infantium, quia Herodes iusserat occidi omnes *a bimatu, et infra*.

306. CAPUT XII. *Ioseph in somnis monitus puerum, et matrem eius in patriam reducit*. Matthaei II, 19-23.

307. *Urgeo* cum infinitivo: de quo videsis not. ad Dracontium, l. III, v. 446.

308. *Aegypto* sine praepositione *ex*, ut in re simili dixi supra ad vers. 308. *Nazara*, seu Nazareth felix, ut iterum l. II, vers. 106, quia ibi habitavit Iesus, nomenque Nazaraei illi dedit, sive potius addidit.

309. *Dedit addere* simili syntaxi, ac supra, v. 222: *Observare dedit*.

310. Coniungit Iuvenicus duas has praedictiones, quae seorsum ab Evangelista memorantur; nempe vers. 15, cap. 2, ait Matthaeus, *Ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ex Aegypto vocavi filium meum*: quod ex Osea XI, 1, petitum est. Rursus Matthaeus, II, 23: *Ut adimpleretur quod dictum est per prophetas: Quoniam Nazaraeus vocabitur*. Evangelista numerum multitudinis pro singulari usurpat, ut Iuvenicus cum aliis interpretibus exponit. Intelligitur autem Isaias, XI, 1, ut multi volunt. Fortasse Iuvenicus exemplar Matthaei vidit, in quo scriptum esset *per prophetam*: nam versio vetus in mss. Colb., et Corb. et textus graecus in ms. 1, Bodl., in singulari exhibent *per prophetam*.

311. *Instincta*, verbum ab optimis scriptoribus usitatum, et saepe adhibitum, cum sermo est de afflatu divino, qui etiam instinctus divinus a Cicerone dicitur. *Instincta deo* pro *a deo*, ut supra, vers. 219: *Vox missa deo*²⁰.

313. Hi tres versus desumpti sunt ex Luc. II, 40. Iuvenicus ita narrationem disponit. Ex Luca accipit, et continenter narrat nativitatem Christi, circumcisionem, et praesentationem in templo usque ad v. 39 cap. II: *Et, ut perfecerunt omnia secundum legem Domini, reversi sunt in Galilaeam, in civitatem suam*. Tum interserit magorum adventum, et adorationem, infanticidium Herodianum, fugam in Aegyptum, ac regressum in civitatem Nazareth ex Matthaeo. Subinde ex Lucae cit. v. 40 c. II, perguit narrare res gestas in pueritia Iesu.

316. CAPUT XIII. *Iesus quaesitus a parentibus invenitur in medio doctorum disputans*. Lucae II, 42—51.

²⁰ A continuación de la nota correspondiente al verso 311, precisa nuestro comentarista en ADDENDA ET CORRIGENDA la inclusión de una nota relativa al verso 312. Reza así: p. 111. in not. col. I post lin. 9 adde =312: "312. *Aegypto ex alta*. Fortasse innuit Aegyptum superiorem, nimirum Thebaidem, quo Dominum confugisse multorum, etiam veterum, est opinio. Vel Aegyptum vocat altam, h. e. profundam, sive inferiorem Iudaea, ex phrasi sacrae Scripturae *descendere in Aegyptum: ascendere ex Aegypto*.

317. *Cum*, et postea *solebant* in indicativo, quia mentio temporis praecessit. Vide not., ad l. II, v. 6.

319. *Omnibus annorum vicibus*, nempe *per omnes annos*, ut ait Evangelista. *Vices* saepe significant vicissitudinem, alternationem. Plinius, l. XII, c. 14: *Per vices annorum*, quod exponitur *alternis annis*. Interdum tamen *vices* denotant tempora, quibus aliquid fit. Horatius, libr. IV, od. 14, v. 13: *deiecit acer plus vice simplici*. Columella, l. III, cap. ult., *Annua vice*, scilicet omnibus annis. Non omnino certum est, Christum per singulos annos Ierusalem ascendisse. Sed id ab Evangelista quodammodo indicatur, atque ita etiam sentit Beda cum Iuvenco.

321. *Patriam* pro *in patriam*, ut observatum fuit ad v. 291. Virgilius, l. XI, v. 793: *Patriam remeabo inglorius urbem*. Statius, l. III, silv. ult., v. 12. *Anne quod Euboicos fessus remeare penates—Auguror?*

322. *In populo*, in multitudine, in turba. Hanc enim significationem habet etiam *populus*, ut ostendi ad Prudent. hymn. XI Peristeph. vers. 5. Omeisius minus apte haec verba *in populo* refert ad Evangelistae verba *in comitatu*. Schoettgenius Iuvencom redarguit, quod statuatur, Christum iam fuisse in via, et deinde reversum esse Hierosolymam: quod cum Evangelista pugnat, quippe qui diserte asserit, Christum statim in templo mansisse. At vere Iuvenco cum Evangelista optime convenire, perlectis Evangelii verbis, aperte convincitur. Sic ait Lucas II, 43 seq.: *Consummatisque diebus, cum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem, et non cognoverunt parentes eius. Existimantes autem, illum esse in comitatu, venerunt iter diei*. Iuvenco ait, quod *puer comitis vestigia matris deseruit, templique libens secreta petivit*. Id fieri potuit, sive puer in templo deseruerit vestigia matris, ac secretiora templi loca petiverit, sive extra templum in urbe a matre recesserit, ac sese in templum receperit: quod postremum Evangelista et Iuvenco innuunt. Falsum enim est, ex Evangelio constare, puerum statim in templo mansisse. Quod autem ait Iuvenco, puerum vestigia matris deseruisse, fortasse denotare vult singularem pueri amorem erga matrem, cuius vestigia numquam alias deserebat. Narrant Iudaei, hunc olim morem fuisse, ut seorsum viri, ac seorsum feminae iter facerent, cum Hierosolymam peterent, aut inde reverterentur. Pueri, ut credere par est, matribus adhaerebant. Puer Iesus, cum iam esset annorum duodecim, vestigia matris deseruit, ut templum peteret. Mater, ut videtur, existimabat, hoc illum fecisse, ut se viris adiungeret.

325. *Strata, stratae* pro via, ex quo Itali, Hispanique vocant *strada, estrada*. Antiquiores Latini dicebant *strata via*: Virgilius, poetice, l. I, vers. 426: *Strata viarum*, ut *Opaca locorum*. Sequioris aevi scriptores passim eo vocabulo *strata, stratae* utebantur, ut Eutropius, imperatores Honorius et Theodosius in cod. Theod., Victor Vitensis, Alcuinus, et alii. Confer Cellarium, de barbar. Cur post., et Ducangium.

326. Verbum Evangelistae *Requirebant eum inter cognatos et notos*, maiorem animi attentionem innuit, quam simplex verbum *quaerebat*. Addit tamen Iuvenco, ut diligentiam, et sedulitatem significet, *Perque iteris stratas*.

327. *Chorea* hoc loco significat *chorum*, a quo dicitur *chorea*, nempe coetum, seu comitatum. Si legas *vatumque coronae*, explicare poteris Evangelistae verbis, *In medio doctorum*.

328. *Legum obscura*, vide vers. 180.

329. *Tractantem*, verbum ecclesiasticum. Vide comm. Prud. 13 Perist. 101.

330. Fabricius in Commentar. poet. christ. accipit adiective *senibus*, et interpretatur *verbis homini seni convenientibus*. Nihil ineptius dici potuit. Sensus verus est: Vix senes satis digne admirabantur verba pueri. Evangelista ait: *Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, etc*²¹.

333. *Retentare* verbum frequentativum a *retineo* eadem fere significatione a multis bonis scriptoribus usurpatum. Alio sensu *retentare* est iterum tentare.

334. *Tantum*, tantopere, ut supra v. 79.

336. Verba Vulgatae sunt, *Nesciebatis, quia in his, quae Patris mei sunt, oportet me esse?* Consentit Italica in plerisque codicibus: sed in Corbeiens., *quia in Patris mei oportet me esse?* Tertullianus, libr. contra Prax., *quod in Patris mei me esse oportet?* Ambrosius, *quia in propria Patris mei oportet me esse?* S. Leo Magnus, epist. 16, in quodam cod. Attreb. S. Vedasti: *Nescitis, quod in domo Patris mei oportet me esse? Significans, eius se esse filium, cuius esset et templum.* Armeni etiam, Syri et Persae legunt, *In domo Patris mei.* Neque alium sensum habent verba textus graeci $\square\nu\ \tau\omicron\ \square\zeta\ \tau\omicron\ \pi\alpha\tau\rho\ \square\zeta\ \mu\omicron\ \square$, ut³ idoneis exemplis confirmat Lamyus, in Harmon., ad hunc locum. Videndus etiam Spencerus, de leg. hebr. Rit. pag. 1186. Plerique interpretes ita exponunt: Nesciebatis, me in his negotiis esse oportere, quae mihi a Patre commissa sunt? A quibus ultro dissentio, ut Iuvenci interpretationem sequar.

338. *Pondera verbi*, ut apud Ciceronem, II de Orat. cap. 17: *Omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum.* Hoc sensu Horatius, in Art. poet. vers. 319: *Fabula nullius veneris, sine pondere et arte.*

340. *Praedulcibus*; hoc vocabulo Lucretius, Virgilius, aliique optimi scriptores usi sunt.

341. *Ad proprium cogens amorem*, impellebat, ut eum amarent: nam cogere pro compellere, vim afferre ad aliquid faciendum poni solet. *Nectebat* habere potest significationem, quam ex Barthio explicui ad v. 42. Videtur idem accusativus cum praepositione *ad* regi a verbo *nectebat*, et participio praesenti *cogens*. Vide lect. var., ad vers. 304 l. III.

342. CAPUT XIV. *Baptisma Ioannis in Iordane, et victus, habitusque eiusdem. Item Christus baptizatur, caelum aperitur, vox Patris auditur.* Matth. III, 1 sqq.; Marc. I, 1 sqq.; Luc. III, 1 sqq.; Ioann. I, 19 sqq.

343. Ordo verborum hic est: Interea series seclorum, currens per debita, trahebat omnia promissa veteris scripti. *Per debita currens*, explens, quae in lege veteri praedicta erant, sive debito tempore appropinquans. *Veteris scripti*, videlicet veteris Testamenti.

344. Matth. III: *Venit Ioannes praedicans in deserto Iudaeae.* Marc. I: *Fuit Ioannes in deserto baptizans et praedicans.* Iuvencus poetarum more sine praepositione *in* usurpat *desertis vallibus* pro *in desertis vallibus*. Rursus v. 349: *Vox late resonat desertis vallibus.*

²¹ La nota que Arévalo quiso incluir después de este verso es la que sigue: p. 113. in not. col. 2 post lin. 5 adde =332: "332. S. Ioseph, ut pater putatus Iesu Christi dicitur, ita genitor putatus a Iuvenco dicitur. Non tamen facile haec appellatio extra metrum usurpari debet: nam S. Ioseph pater etiam aliis rationibus dici potuit, at genitor solum, quia ita vulgo putabatur. Adisis Suarium tom. XVII, part. II, de Incarnat. quaest. 29, disp. 8, sect. 1".

346. De nomine *lavacrum*, quo baptismus solet appellari, egregie disserit Antonius Maria Lupius, in dissertatione italica *De sacris baptisteriis*, quam absolvit, eruditisque notis ornavit V. C. Franciscus Antonius Zacharias.

347. *Species animae*, pulchritudo.

348. *Numine iussus*, ut v. 299.

354. Lucas, III, 6: *Et videbit omnis caro salutare dei*. Phrasis notanda est *oculis tractare lumen* pro *videre*, aut *lumen accipere*. Pertinet *tractare* ad sensum atrectandi. Cicero, V Tuscul. c. 38: *Ea quae gustamus, olfacimus, tractamus, audimus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versantur*. Saepe autem unus sensus pro alio ponitur.

356. *Passimque hinc inde*: hoc exemplo, ait Reuschius, augeri potest Index λξων σιδναμουσ, quem Vechnerus exhibet, Hellenolox. I, 6, pag. 91 seqq. *Ruere* interdum accipitur pro *ardenter ac festinanter ire*. Cicero, ad Attic. I. VII, ep. 19, al. 20: *At illum ruere nuntiant, et iam iamque adesse*. Poetis id familiare est. Post. v. 363: *Irruere ad fluvium*.

358. Matthaeus, loc. cit.: *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum*. Id nonnulli ita explicant, ut pellem cameli pro veste habuerit Ioannes. Verior est interpretatio Iuvenci, qui vestem Ioannis pilis camelorum contextam repraesentat. Ita etiam Hilarius, in Matth.: *Pilis camelorum vestis adtexta*. Et Paulinus, in carm. VI de S. Ioanne Baptista: *Vestis erat curvi setis contexta cameli*, al. *conserta*. Conferri possunt dissertationes, sive exercitationes Balthasar Holberg *De amictu et victu Ioannis Baptistae*; Conradi Oldii *De domicilio, victu et amictu eiusdem*, Friderici Spanhemii, *De eodem argumento*; Salomonis Deylingi, *De Ioannis Baptistae natalibus, educatione, etc.*; Pauli Rabe, *de victu et vestitu eiusdem*. Vilem fuisse amictum, victumque contra nonnullos tenendum est.

360. Rursus, v. 378, occurrit *ruralis*. Hoc vocabulo utuntur Macrobius, Nemesianus, Ammianus, Iulius Firmicus, et ex fide quorundam exemplarium Caesar, I. III B. Gall. c. 14, apud quem plerique non *ruralium*, sed *muralium* legunt. In codice Reg. glossa est *locustas—azillas, vel aves parvas*; fortasse legendum *acridas* ex verbo graeco, quo locustae significantur. De huiusmodi locustis et melle silvestri, quibus Ioannes vescebatur, legis Comment. nostr. in Prudentium hymn. 7 Perist. v. 69.

366. *Facite fructum*; hebraismum hunc esse ait Schoettgenius, ut cap. I Genes. 11. Eiusmodi opera poenitentiae distinctius enumerantur a Paulo Ephes. v, 9: *Fructus enim lucis, etc.*

367. Virgilius, Aen. lib. I, v. 136: *Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?*

370. *Roboreis*, species arboris pro genere. Evangelista ait: *Iam enim securis ad radicem arborum posita est*.

373. Maldonatus obiicientes, Prudentium, et Iuvencum baptismum Ioannis Baptismo Christi videri equiparasse, sic refellit: *Possem respondere, non subtiliter, sed poetice locutos. Sed non opus est poesi sententiam excusare, cum possimus in bonam partem interpretari. Multi enim veteres auctores eodem modo locuti sunt . . . Dicunt enim, baptismum Ioannis datum fuisse in poenitentiam, in remissionem peccatorum, Luc. III, non quod per illum peccata remitterentur, sed quod ad poenitentiam excitaret*. Adisis comment. ad Prudentium, hymn. 7 Cathem. v. 76.

375. Sic exponit verba Evangelistarum. Matth. ait: *Cuius non sum dignus calceamenta portare*. Marcus: *Cuius non sum dignus procumbens solvere corrigiam calceamentorum eius*. Lucas: *Cuius non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum eius*. Balduinus, De calceo antiquo, c. 11, probat, vincula a poetis pro quovis calceo usurpari, sed praecipue pro soleis. Calcei hebraeorum plantas pedum solum tegebant, teretibus habenis, seu corrigiis supra colligati: atque adeo similes erant soleis Romanorum. Figuram eiusmodi calceorum Lamyus exhibet in Harm. Evang. ad hunc locum. Prudentius, hymn. 5 Cathem, v. 35, de Moyse ita habet; *Iussus nexa pedum solvere vincula*. Arator, l. II, v. 81: *Quae ligat excelsas humilis corrigia plantas*. Cicero vocat *corrigias calceamenti*, Petronius *calceamentorum vincula*. Erat autem famulorum munus non solum vincula calceorum solvere, sed etiam eos portare, quo domini iussissent, ut in conviviis, aut aliis in locis diverso calceorum genere uterentur. Et erat id quidem vilissimum ministerium, ut videri potest apud Ioann. Christophorum Wolfium, Cur. Philolog. ad N.T., aliosque ibi citatos. Aliquando etiam domini propter locum sacrum calceos deponebant, quos interea portare famulus iuebatur: vel certe cum dominus loca sacra ingrederetur, famulus calceamentorum ligulas solvebat, easque servabat. Apud hebraeos discipuli magistris suis, et inferiores dignitate superioribus honoris causa detrahere calceos solebant, uti primi Christiani episcopis, et adhuc subdiaconus episcopo celebranti. In Smyrnaeorum epistola, de S. Polycarpi passione: *Calceos etiam sibi ipsi detrahere tentabat: quod quidem antea minime consueverat, quippe cum singuli fidelium quotidie inter se ambitiose certarent, quisnam prior corporis ipsius cutem contingeret*. Huic consuetudini osculum pedum Romani Pontificis successisse conicitur. Praeter scriptores *De calceo antiquo*, Balduinum et Bynaem, legi potest dissertatio Ioannis Adami Koenigii, *De ritu portandi calceos*.

378. *Pala* est instrumentum ferreum, quo terra versatur, et egeritur, sed ligone latius, et planius. Huius instrumenti imitatione erant aliae paleae²² lignae, quas Cato De re rustica cap. 11 memorat; quae ad ventilandum in area frumentum utiles erant. Tertullianus de Praescript. cap. 3: *Palam in manu portat ad purgandam aream suam*. Isidorus libr. XX Orig. cap. 14; *Pala, quae ventilabrum vulgo dicitur, a ventilandis paleis nominata*. Apud Tertullianum nonnulli mss. habent *ventilabrum*, sed *palam* praefert Pamelius ex libro eiusdem Tertulliani de Fuga in persecut., ac praeterea ex Cypriano et Hieronymo.

380. *Secreti*, separati a paleis. Etiam pro eximio, selecto adhibetur *secretus* a Quintiliano l. IX, c. 3.

381. *Populor* de igne consumente satis frequenter usurpatur, ut a Floro l. II, c. 2, Ovidio II Metam. v. 319. Adde Senecam Tragicum, Virgilium et alios.

383. Iuvenus, et alii produunt *a* in *Iordanis*. Tertullianus l. III contra Marcion. corripit: *Iordane percusso pedibus via facta regressus*. Baptismus Ioannis vocatur *lavacra veneranda*, ut v. 346, *miranda lavacra*.

384. *Increpitans*, clamans, dictitans, intonans; est enim eiusdem fere significationis, atque *inrepto*, quod pro *dictito* usurpatur a Propertio libr. III, eleg. 8, v. 9: *Alcyonum positus requiescant ora querelis: —Increpet absumptum nec sua mater Ityn*. Iuvenus infra v. 456. *Nuntiat, increpitans praeconia larga salutis*.

²² Preciso nuestro editor y comentarista entre las correcciones esta: p. 119. in not. col. I lin. 4 lege = *pala*.

388. Verba Matthaei sunt: *Sine modo: sic enim decet nos implere omnem iustitiam*. Reuschius dubitat, num Iuvenicus sacramenta intellexerit: sed mallet, ad omnia legis praecepta eum respexisse.

390. Epitheton *vitreus* pro pellucido saepe aquis tribuitur a poetis.

391. Glossa Reg., *Surgenti—elevanti caput Christo*. Tria distincte affirmat Iuvenicus, manifestam dei praesentiam claruisse, caelos apertos fuisse, et Spiritum sanctum corporali specie sicut columbam descendisse. Videtur ergo aliquid in Evangeliiis legisse, quod nunc non exstat. Matthaeus haec refert: *Baptizatus autem Iesus confestim ascendit de aqua, et ecce aperti sunt caeli, et vidit Spiritum dei descendentem sicut columbam, et venientem super se*. Marcus vero: *Et baptizatus est a Ioanne in Iordane. Et statim ascendens de aqua, vidit caelos apertos, et Spiritum tamquam columbam descendentem, et manentem in ipso*. Lucas autem: *Et Iesu baptizato, et orante, apertum est caelum. Et descendit Spiritus sanctus corporali specie, sicut columba in ipsum*. Iuvenicus igitur fortasse nactus fuit codicem Evangelii S. Matthaei similem Sangermanensi 1 apud Sabatierium et Martianaum: *Et cum baptizaretur Iesus, lumen magnum fulgebat de aqua; ita ut timerent omnes, qui congregati erant*. His concinit codex Evangeliorum manu, ut creditur, S. Eusebii Vercellensis exaratus col. 2; *Et cum baptizaretur, lumen ingens circumfulsit de aqua ita ut timerent omnes, qui advenerant*. Manifesta praesentia dei, quae claruit, et lumen magnum fulgens de aqua non multum inter se differunt, vel unum, idemque sunt. Videndus est ad hunc locum Millius in Prolegom. ad novum Testamentum graecum num. 766, pag. 73, ubi de Iuvenico agit, et Grotius ad h. l., qui in Liturgia Syrorum idem narrari observat, Ioannes Andreas Iricius in praefat., et not. ad codicem Vercellensem, et in primis Iustinus Martyr Dialog. cum Tryph. § 88. Fabricius Cod. apocryph. novi Testam. p. 347, t. I. cum Dodwello negat, Iustinum ex Evangelio Ebionitarum suam narrationem accepisse. Est enim paululum diversa, et ex alia traditione videtur desumpta. Non autem repugnabo, si quis ita Iuvenicum exponat, ut hic versus sit veluti explicatio sequentis, quo magis ad verbum textus evangelicus exprimitur: *Et ecce aperti sunt ei caeli*, quod Suarius in III part., quaest. 39, disp. 27, sect. 1, exponit de mutatione aliqua in aere supra Salvatorem facta, atque omnibus, qui praesentes aderant, manifesta. Quod enim Vulgata habet *aperti sunt ei*, ex textu graeco verti posset *aperti sunt supra eum*, et in multis mss. veteris versionis simpliciter dicitur *aperti sunt caeli sine ei*. Schoettgenius putat, Iuvenicum manifesta hac praesentia respexisse ad antiquam traditionem, quam etiamnum servant imagines, deum nempe Patrem una cum S. Spiritu se conspiciendum praeuisse. Ait enim, dei praesentiam visam, postquam Salvator ex aquis ascendit.

392. Caelum septemplex cur a veteribus dictum fuerit, explicui in not. ad Dracont. l. I, vers. 5, et in Comment. ad Prudent. hymn. 7 Cath. vers. 36: *Non ante caeli principem septemplexis*. Non reperio scriptorem Iuvenico antiquiorem, qui verbo *auricolor* usus fuerit: sed recte illud formatum est, et ex analogia, ut *versicolor, unicolor*.

394. S. Thomas, quem multi scholastici sequuntur, III, p. quaest. 39, art. 7, docet columbam, in qua Spiritus sanctus apparuit, fuisse verum animal. Ambrosius id aperte negat l. I de Sacram. cap. 5: *Non columba descendit, sed quasi columba. Christus carnem susceperit, non sicut carnem, sed carnis veritatem. Spiritus autem sanctus in specie columbae, non in veritate columbae*. Hanc interpretationem magis probat Suarius ad loc. cit. S. Thomae disp. 27, sect. 2, quam secutus etiam fuerat S. Thomas in I, d. 16, a. 3, q. unica, et multi interpretes amplectuntur. Praevit Iuvenicus, *eleganter admodum, ac graphice hanc apparitionem Spiritus sancti depingens*, ut ait Aug. Varenus in Dissert. *De Columba super caput Christi descendente*.

395. *Corpus perfudit Iesu*, quia descendit super ipsum, et mansit in ipso.

396. *Inane pro aere*. Vide not. ad Dracont. l. I, vers. 152.

397. *Flatuque perunctum*, ut supra *flatu corpus perfudit*. Hieronymus in Evangelio, quod sermone hebraeo conscriptum legebant Nazaraei, haec reperit, in Isaiam cap. XI. tom. III: *Factum est autem, cum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requievit super eum*. Hilarius ad hunc locum Matthaei sic habet: *Ordo etiam in eo arcani caelestis exprimitur: nam baptizato eo, reseratis caelorum aditibus, Spiritus sanctus emittitur, et specie columbae visibilis agnoscitur, et istiusmodi paternae pietatis unctione perfunditur: vox deinde de caelis ita loquitur*.

398. Quaerat aliquis, undenam Iuvenus id sumpserit: *Te, nate, hodie per gaudia testor—Ex me progenitum*. Nam Matthaeus solum habet: *Et ecce vox de caelis dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*. Marcus: *Et vox facta est in caelis: Tu es Filius meus dilectus, in te complacui*. Lucas: *Et vox de caelo facta est: Tu es filius meus dilectus, in te complacui mihi*. Huic quaestioni respondetur, in Itala veteri versione ms. Cantabrig. hanc lectionem exhiberi apud Lucam: *Factum est autem, cum baptizatus esset omnis populus, et Iesu baptizato, et orante, aperiri caelum, et descendere Spiritum sanctum corporali figura quasi columbam in eum: et vocem de caelo factam: Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Respondet his textus graecus in eodem codice. Cohaeret codex Colbert. *Et vox de caelo facta est: Filius meus es tu, ego hodie genui te*. In codice Vercellensi post verbum *complacui* in Matthaeo aliquid vetustate consumptum est, quod ad hanc ipsam scripturam pertinuisse non immerito coniicit Iricius. Ita etiam legerat Hilarius libr. VIII de Trinit. num. 25, et rursus libr. XI, num. 18. *Ascendente eo de Iordane, vox dei Patris audita est: Filius meus es tu, ego hodie genui te, ut per hoc testimonium sanctificatae in eo carnis unctio spiritualis virtutis cognosceretur*; et in psalm. II, num. 29, et in Comment. ad Matthaei cap. II. Concinit Iustinus Martyr dial. contra Tryph.: *Postquam namque Christus ex amne Iordane ascendit, voce de eo edita, Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Eadem scripturam agnovit Lactantius l. IV, cap. 15, et Faustus Manichaeus apud S. Augustinum l. XXIII contra ipsum Faustum. Ipse Augustinus De consensu Evangel. lib. II, num. 31: *Illud vero quod nonnulli codices habent secundum Lucam, hoc illa voce sonuisse, quod in psalmo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te: quamquam in antiquioribus codicibus graecis non inveniri perhibeatur, tamen si aliquibus fide dignis exempluribus confirmari possit, quid aliud, quam utrumque intelligendum est quolibet verborum ordine de caelo sonuisse?* An vero in Evangelio Matthaei haec ipsa verba, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, aliquando exstiterint, res est minus explorata: etsi enim ex Epiphanio haeresi 30 constat, Ebioneos in Evangelio Matthaei, quo uno utebantur, ita legisse, tamen ipse Epiphanius advertit, hoc Ebionitarum Evangelium interpolatum fuisse, multisque in locis corruptum. Vide Sabatierium in notis ad Matthaeum, et Lucam, et Fabricium Cod. Apocryph. novi Testamenti tom. I, pag. 347 seq., ubi ex Epiphanio fragmentum Evangelii Ebionitarum exscribit, et scriptores nonnullos recenset, qui de hoc argumento agunt.

399. Barthius, lib. XLVIII Advers. cap. 9, explicat versiculum Matthaei: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, quem interpres Germanicus male reddiderat, cum non aliud innuerit, nisi quod Pater Filio delectetur. Ex sententia vero Matthaei Pater in Filio sibi complacuit, atque adeo ut per eum, qui sapientia eius ipsius, et virtus est, condiderit ante, et nunc conservet omnia, ut per eum genus humanum benedixerit: *Sententiam*, addit, *huius versiculi elegantissime expressit paraphrastes, poeticus quidem, sed quem ego pro optimo*

explanatore multis mihi locis satisfecisse memini, Iuvenus Aquilius. Haec ergo Iuveni verba, *Placet haec mihi gloria prolis* pro optima explicatione versiculi Matthaei non immerito habebat Barthius.

400. CAPUT XV. *Post ieiunium quadraginta dierum, et noctium Iesus tentatur a diabolo.* Matth. VI, 1 seqq.; Marc. I, 12 seq.; Luc. IV, 1 seqq. Quod ait Iuvenus *et lustra ferarum*, ex Evangelio Marci petitum est: Et tentabatur a Satana, eratque cum bestiis, quod de daemonibus minus bene alii exponunt. Montem *Quarantana* locum desertum esse, in quo Christus ieiunavit, traditione veteri constat. De Christi tentationis historia legendus Salom. Deylingus Observat. sac. tom. II, cap. 27, et alii, quorum exstant Dissertationes in Thesaur. Theolog. Philolog.

402. Barthius l. XXXIII Advers. cap. 19, observat, veteres omnia male grata aut contraria, *nigra et atra*, appellare consuevisse, praecipue poetas Christianos.

403. Livor huc illuc mentem daemonis trahebat, cum de Christi divinitate et redemptione humani generis suspicaretur. *Aeger* hoc loco ponitur pro sollicito, invidio, tristi: quae significatio satis obvia est praesertim apud poetas, aliosque idoneos auctores, ut observat Reuschius.

405. *Quadraginta soles*, dies, phrasi a bonis poetis usitata.

407. *Contexta*, continuata virtute divina, vel etiam a Deo Patre iussa, ac veluti parata. Illud prius magis placet, ut l. III, vers. 380: *Multaque robusti ieiunia pectoris arcent.*

408. Prudentius de eodem ieiunio Christi Gothem. hymn. 7, v. 189: *Firmans salubri scilicet ieiunio- Vas appetendis imbecillum gaudiis.* Glossa in Reg. *Terrarum ad regnum, ad destruendum diaboli regnum, tenebant, confirmabant.* Possis etiam interpretari ad obtinendum terrarum regnum, vel ad regnum gratiae his in terris inchoandum. Fortasse etiam *mentis secreta* est nominativus, a quo regitur verbum *tenebant*, non contra *ieiunia*: ac sensus erit, Mens secreta tenebat, seu observabat ieiunia cordis continuata ad terrarum regnum: *Mentis secreta*, ut vers. 339, *Cordis secreta.*

410. *Sceleris fallacia* figurate pro scelerati fallacia. Vide lection. variant. ad vers. 644, l. IV.

411. Notae sunt hae phrases *pro certo scire, pro certo habere, pro certo putare, pro certo credere, pro certo dicere, pro certo negare, pro certo polliceri.* Tamen nonnihil est diversum *pro certo* genuit, ubi *pro certo* idem est *ac certo*; sed non multum dissimile est *pro certo polliceri.*

415. *Quoniam* pro *quia*. S. Ambrosius libr. IV in Luc: *Respondit dicens: Scriptum est: Quoniam non in solo pane vivit homo.* Pro *vivit* nonnulli codices Italiae Versionis in Luca, et plerique in Matthaeo legunt *vivet*, ut legit Iuvenus. Graece etiam, **zhvsetai**. Augustinus pariter l. II de Cons. Evangelist., et Arnobius Annot. in Evangel., *vivet* pro *vivit*. *Tenebit vitam*, custodiet, conservabit. Martialis l. XIV, ep. 108: *Quae non sollicitus teneat, servetque minister, -Sume saguntino pocula ficta luto.*

416. *Substantia panis*, ut hoc libr. vers. 631: *Vitalisque hodie sancti substantia panis.* Pro cibo usurpat etiam *substantiam* Prudentius hymn. 7 Cathem. v. 40: *Omni carentem cerneret*

substantia: ubi Iso apponit glossam *cibo, ciborum*. Confer cod. Theodos. tit. 3 leg. ult. de Cust. reor., et tit. 27 leg. 2 de Alim., et Ducangium verbo *Substantia, alimentum*.

420. Plerique putant Christum a diabolo fuisse asportatum vel in manibus, vel super humeros, vel ita ut diabolus impulsus in corpore Christi impresserit, quo delatus fuerit in pinnaculum templi. Maldonatus cum Origene, Euthymio, et Anselmo censet, Christum ita a diabolo ductum, ut suis ipse pedibus iter egerit. *Vis livida*, ut vers. 402, *Rabidi mox livor daemonis*. Haec loquendi ratio saepe adhibetur a poetis, ut *vis equi* pro equo, *vis animi* pro animo, *vis flammae* pro flamma, seu maximo igni, *vis canum* pro canibus. Confer Gifanium Ind. Lucr. verbo *vis*.

422. *Venenum* voci invidi et maledici saepe tribuitur. Ovidius de invidia libr. II Metam. v. 777: *Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno*. Silius l. VII, v. 260: *Fraudisque veneno—Aggreditur mentes*. Prudentius Dittoch. v. 1: *Eva columba fuit tum candida, nigra deinde—Facta per anguinum malesuada fraude venenum*. Sic alii passim.

424. *Iaculari*, vi emittere. Libr. III, vers. 406: *Praecipitemque maris sese iaculetur in undas*. Florus libr. I, cap. 14: *In confertissima se hostium tela iaculatus*. Plinius libr. II, cap. 25: *In quas partes sese iaculetur*. Barthius libr. XXXIII Advers. cap. 19 observat, ex Democriti philosophia poetas Latinos dicere *Aera vacuum*, quos chorus poetarum Christianorum secutus est.

427. Propria significatio verbi *defendo* est *prohibere, arcere, propulsare*, quod exemplis confirmare supervacaneum est.

428. Adiective *famulus*, ut apud Ovidium non semel, et Prudentium vers. 80 Hamartig.

429. *Offensio lapidis*, incursus in lapidem, vel noxa ex hoc incursu. Utramque enim significationem habet verbum *offensio*: sed huic loco magis congruit prima.

430. Supra v. 245: *Dicta in contraria*.

434. *Furibunda fallacia*, figurate pro *daemon furibundus et fallax*, ut v. 410, *Sceleris fallacia*, v. 420, *Vis livida*.

436. Imitatione Virgilii libr. IV Aen. vers. 272: *Si te nulla movet tantarum gloria rerum*.

440. Etiam id figurate dictum, ut vers. 434, *furibunda fallacia*.

442. *Devotus*, deditus, addictus, voto consecratus: quo sensu ab optimis scriptoribus haec vox usurpatur. Pro pio, religioso verbum est proprium Christianorum, Arnobii, Lactantii, Prudentii, Hieronymi et aequalium, ac multo magis posteriorum.

444. *Excussus*, vi ac veluti quatiendo eiectus, deiectus. Hilarius, in Matth. IV. *Post hanc ergo diaboli fugam, Angeli Christo ministrant*. In Evangelio solum legitur, *Reliquit eum diabolus, aut dimisit eum, aut discessit ab eo, aut recessit ab eo*. Prudentius eandem fugam daemonis sic expressit hymn: 7 Cathemer. vers. 195: *Sed, increpata fraude, post tergum ruit*. Prudentium verum lapsum diaboli in tergum affirmasse, putabat Mazochius, ut in Comment. ad eum locum explicui. Confer Centonem Probae.

445. CAPUT XVI. *Iesus, Ioanne capto, secedit in Galilaeam.* Matth. IV, 12 seqq.; Marc. I, 14; Luc. IV, 14. Lamyus in Harmon. Evang. contra omnium interpretum sententiam, ut profitetur, astruit, carcerem, de quo hic fit sermo, non fuisse Herodianum. Putat enim, bis in carcerem Ioannem traditum fuisse, primum a proceribus synedrii Hierosolymitani, deinde, interposito aliquo tempore, ab Herode. Ita ergo ordinem historiae collocat: Post Christi ieiunium Ioannes se praecursorem Christi esse iudaeis asseruit, et testimonium de Iesu Christo Messia reddidit: quo testimonio audito, Petrus, et Andreas, Ioannis discipuli, secuti sunt Salvatorem. Cum autem paulo post, aut die sequenti post testimonium Ioannis de eo audivisset, Ioannem in carcerem coniectum fuisse (scilicet a proceribus synedrii Hierosolymitani,) in Galilaeam secessit. Iuvenus, ut vides, aliter historiam contexit; quem nos libentibus animis sequimur, ne a communi omnium interpretum sententia recedamus.

448. *Concurrere eodem sensu libr. II, v. 346: Ille ubi cognovit certum concurrere tempus;* et ibidem v. 828: *Ordine seclorum iussis concurrere rebus.*

452. *Inclusi, immersi.* Simili modo hoc libr., v. 163: *Mortisque tenebras—Abrumpent omnes.*

456. *Increpitans, praedicans, intonans.* Vide notata ad v. 384.

457. CAPUT XVII. *Petrum et Andream, Ioannem et Iacobum piscatores convocat.* Matth. IV, 18 seqq.; Marc. I, 16 seqq.

458. *Praesolidum:* alludit ad nomen Petri, et ad verba Christi: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam.*

459. *Sinuosa volumina:* de serpente dixit Virgilius, l. XI, v. 753: *Saucius at serpens sinuosa volumina versat.* Pro linea piscatoria, ex qua pendet hamus, linum simpliciter ponitur aliquando, ut apud Ovidium, libr. XIII Metam. v. 923: *Nunc in mole sedens moderabar arundine linum, et paulo post, Cespite consedi, dum lina madentia sicco.* Adde Iuvenalem, Sedulium, Fortunatum, Sulpicium Severum.

460. *Marmor pro mari* a poetis saepe adhibetur, ut notavi ad Dracont. v. 578, libr. I.

463. *Indago* est vox venatorum propria: ita enim vocant inclusionem ferarum in aliquem locum, ex quo ferae evadere non possunt; quae inclusio diversis modis fieri solet. Virgilius, lib. IV Aen. v. 121: *Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt.* Hic sonat inquisitionem. Notandum quoque *fortia lucra.*

467. *Gregibus marinis, piscibus, quos Proteus gregatim agere dicitur. Maculae* sunt foramina retis, Hispanice *mallas*, ut explicui ad Prudent. hymn. 3 Cathem., v. 42. Hinc *maculosus textus* pro maculis, seu reti: quo tamen sensu non invenio, quisnam alius *maculosus* dixerit.

469. Eodem intervallo syllabarum iterum occurrit *Zebedeus*, libr. III, v. 316: *Petrum Zebedeique duos per devia natos, quod non damno.*

471. CAPUT XVIII. *Iesus Galilaeam circuiens, poenitentiam praedicat, et varios languores hominum curat.* Matth. IV, 23, seq.; Marc. III, 7; Luc. VI, 17.

474. Servius, ad v. 10 Aeneid., lib. VI, putat, *procul* duplicem significationem habere et *iuxta*, et *longe*, quasi *porro ab oculis*, aut *prae oculis*. Alii rectius existimant, *procul* et parvam, et

magnam distantiam significare. Hoc loco a Iuenco *procul* sumitur pro *longe, lateque*: nam verba Matthaei sunt: *Et abiit opinio eius in totam Syriam*. Reuschius alio sensu explicat: Fama per Syriam prope adiacentem, vel circumiacentem dispersa erat; quod minus placet.

475. Famae mille linguae, hoc est, multae tribuuntur. Virgilius, lib. IV Aeneid. v. 181, de fama: *Monstrum horrendum ingens: cui quot sunt corpore plumae, —Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu),—Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures*. Ovidius, l. XII Metam. 47, de fama: *Tota fremit, vocesque refert, iteratque, quod audit. Centum, et mille poetae adhibere solent pro plurimis, ut oratores, et historici sexcenta*.

478. *Membrorum robora*, membra, vim membrorum. Sic Lucretius pro saxo, aut duritia saxi, dixit l. I, v. 889: *robur saxi*. Virgilius, pro ferro, l. VII, v. 609, *robora ferri*. Vide Gifanium, Ind. Lucret., verb. *robur saxi*, et *vis morbi*.

481. *Morbi animi* a Latinis cupiditates, perturbationes animi, et vitia interdum dicuntur, quamvis Cicero, III Tuscul. c. 4, hanc translationem minus probet. Ipse certe saepe ea utitur. Iuencus morbos animae vocat eos, qui mentem e suo statu naturali deiiciunt, ut insaniam, furores, vel vitia mentis ex diuturna daemonis praesentia contracta.

482. Lunaticus morbus describitur. Nonnulli de epilepticis exponunt. Isidorus, Orig. IV, 7: *Hos (epilepticos) vulgus lunaticos vocat, quod pro lunae cursu comitetur insania*: quod fortasse ex hoc Iuenci loco petitum est. Praecedat enim in Isidoro: *Epilepsia vocabulum sumpsit, quod mentem apprehendens, pariter et corpus possideat*.

483. Saepe Iuencus hoc verbum adhibet, ut vim divini imperii ostendat. Confer Ovidium, Met. II, 844; III, 105 et 130. Contrarium est *iniussus* de iis, quae sponte proveniunt.

486. *Plebes* in nominativo singulari; de quo dicam ad v. 694 l. IV. in var. lect.

488. CAPUT XIX. *Qui beati futuri sint*. Matth. V, 1 seqq.; Lucae VI, 20 seqq. Videtur innuere Iuencus, in monte sermonem hunc habitum. Magna quidem est interpretum hac in re dissensio, quorum diversae opiniones legi possunt apud Nic. Albertum de Vita Christi p. 2, num. 101. Nonnulli putant, Christum sermonem habuisse ad discipulos supra montem, ut ait Matthaeus, quem ad turbas *in loco campestri*, ut ait Lucas, repetiverit.

489. Ovidius libr. IV ex Ponto eleg. 9, v. 17: *Dumque latus sancti cinget tibi turba senatus*. Sic *cingere sinum*, vel *gremium*, quamvis neminem alium ita loquentem invenerim. Badius exponit *gremium cingentibus*, hoc est, in circuitu sedentibus.

490. Multi auctores harmoniarum Evangelicarum hunc sermonem serius a Domino factum existimant. Lamyus fere cum Iuenco facit. Qui novam legem, inquit, prolaturus venerat, statim ac plures discipulos collegit, et miraculis suis obtinuit, ut crederetur, cur illam legem non protulisset, optima doctrina imbuens discipulos, et plebem, quae eos sequebatur? An autem in prima hac beatitudine pauperes spiritu omnes illi intelligantur, qui tumore animi carent, an illi, qui vere penuria laborant, sed tamen sorte sua sunt contenti, disputatum est inter interpretes. Iuencus priorem expositionem potius exprimit, uti etiam sentiunt Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus, Hilarius, Basilius, Gregorius, aliique plures patres. Confer Heinsium in Exercit. sacr. ad hunc Matth. locum cap. IV, pag. 23.

491. *Receptat*, fortasse ex imitatione Lucretii libr. II v. 998: *Quod missum est ex aetheris oris—Id rursum caeli rellatum templa receptant*.

492. Observandum, Iuvenicum non textum graecum sequi, in quo haec beatitudo sequenti postponitur, sed Italam versionem veterem, in qua idum ordo ac in Vulgata, servatur.

495. *Pabula et potus*, metaphora, intensam cupiditatem notans. Horatius l. I, ep. 18, v. 23: *Quem tenet argenti sitis importuna, famesque*.

497. *De pectore*: interdum *de* superfluum est, ut notavi in Comment. ad Prudent. Psychom. v. 3, interdum ponitur pro *ex*, ut apud Propertium, notante Koenigio.

499. Itala vetus, et Vulgata; *Beati mundo corde*. S. Cyprianus epist. 46 dicit, *Beatos esse puros corde*: et S. Augustinus serm. 12 tom. V, *Beati, qui puro sunt corde*. *Tueri saepe* significat avide et cum summa attentione conspiciere.

501. Hic versus exemplum est scansionis mixtae apud Bedam De metr. cap. de scansionib. Vide supra not. ad v. 25.

502. *Insectatio* iterum v. 507. D. Brutus in epist. famil. Cicer. libr. XI, epist. 1, *Tanta est hominum insolentia, et nostri insectatio*. Ita alii optimi scriptores locuti sunt.

504. *Operum iusta* pro *opera iusta*: quae loquendi ratio familiaris est Iuvenco. Schoettgenius *hendiadyn* vocare voluit.

505. Lucanus libr. I, v. 262: *Dubiaeque in praelia menti—Urgentes addunt stimulos*. Iuvenicus *stimulos* sumit pro molestia, vexatione, insectatione: sic *stimulos doloris* Cicero, aliique dicunt. Exprimunt Iuvenicus v. 11 Matth. V: *Beati estis, cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversus vos mentientes propter me*. De quibus omnibus siluisse Iuvenicum immerito pronuntiat Sabatierius, qui ad versiculum 12 eiusdem cap. 5 refert haec verba: *Gaudete, operum quos iusta tenentes—Urgebit praeceps stimulis iniuria saevis*, simul cum duobus versibus sequentibus. Sequitur Iuvenicus versionem veterem, qualem exhibet codex ms. Colbert., *Dicent omne malum adversus vos, propter iustitiam*: cui concinunt codex Sangerm. 1, Cantabrig., Hilarius, Ambrosius, Ambrosiaster, Symmachus pontifex et alii a Sabatierio relati.

506. Utitur verbo Evangelistae: *Gaudete, et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis*. Bonis iustorum operibus per gratiam dei factis gloria, seu vita aeterna conceditur tamquam merces. Definitum aperte id est in concilio Tridentino sess. 6. can. 33: *Si quis dixerit, hominis iustificati bona opera ita esse dona dei, ut non sint etiam bona ipsius iustificati merita, aut ipsum iustificatum bonis operibus, quae ab eo per dei gratiam, et per Iesu Christi meritum, cuius vivum membrum est, fiunt, non vere mereri augmentum gratiae, vitam aeternam, et ipsius vitae aeternae (si tamen in gratia decesserit) consecutionem, atque etiam gloriae augmentum, anathema sit*. Meritum huiusmodi vitae aeternae condignum esse, quamvis conceptis verbis definitum non sit, tamen ex sacris litteris, conciliis, ac Patribus evidentissime colligitur. Quod satis fuerit contra Koenigii notam hoc loco indicasse.

508. CAPUT XX. *Apostolos sal terrae vocat*. Matth. V, 13; Marc. IX, 49; Luc. XIV, 34. Quod ait Iuvenicus *hac in terra*, intelligo in hoc mundo. Evangelista sic habet: *Vos estis sal terrae*, ut paulo post: *Vos estis lux mundi*. Ponitur autem *salis sapor*, ut infra *salis substantia*,

pro sale. In hanc rem exstat dissertatio Valerii Greissengii inscripta: *Sal infatuatum*. Schoettgenius cum Lomeiero exponit *hac in terra*, h. e., in Iudaea, non in universa terra.

510. *Salis substantia* eo modo dictum, quo v. 416, h. l. *substantia panis*.

511. Versio Itala, et Vulgata, *Quod si sal evanuerit*: verum Itala in nonnullis mss., et multi Patres: *Quod si sal infatuatum fuerit*.

512. *Vestigia*, metonymice pro ima pedis parte, et pro ipsis pedibus.

513. CAPUT XXI. *Idem apostoli lumina mundi dicuntur*. Matth. V, 14; Marc. IV, 21; Lucae VIII, 16, et XI, 33.

517. *Cunctis* pro *a cunctis*: dativus pro ablativo in his verbis passivis saepe a Iuvenco adhibetur.

518. *Thronus*: dixi de hac voce ad Prudentium v. 102 Apoth.

519. CAPUT XXII. *Quod non venerit solvere legem, sed adimplere*. Matth. V, 17 seqq.

521. Omnia per me complenda vobis manebunt, ut vos ita etiam ea impleatis. deus enim per gratiam suam supernaturalem facit nos legem implere.

523. Notanda significatio particulae *saltem*, quae hoc loco significat *solum, tantum, tantummodo*. Cellarius in Cur. poster. append. miscell. de hac significatione contra Borrichium disputat. Borrichius Virgilium, et Ovidium ita locutos existimat: Cellarius vix argenteo saeculo ita dici coeptum concedit. Inferiorem latinitatem ab hoc minus abhorruisse, exemplo Hieronymi, et Apuleii confirmat. Forcellinus omnia loca, quae pro hac significatione afferuntur, aliter posse explicari contendit. Equidem non video, quem alium sensum apud Iuvenum hoc loco habeat particula *saltem*.

524. *Gracilis distinctio apicis parvi*, quia apex erat gracilis virgula appicta supra vocalem, ut brevis a longa distingueretur, ut docet Scaurus in fine suae Orthographiae. Quintilianus lib. I, cap. 7, al. 13: *MALUS utrum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur*. Nonnulli puncta hebraeorum innui existimarunt: quae opinio omnino reiicienda est.

528. *Minimi nomen tenebit*, vocabitur minimus, quod idem sonat, ac *erit minimus*, ut explicui ad v. 107. *Minimus* vero est novissimus, prope nullus, vel potius nullus. Hilarius Comment. in Matth: *Futuros minimos, id est, novissimos, ac pene nullos denuntians minima solventes*. Koenigius hebraismum esse ait *minimus* pro *nullus*, sive nullum locum habens.

529. *Moderamina*: frequens usus huius vocis apud Iuvenum, neque obviae significationis. Paulo post v. 532: *Moderamine legis*. Hoc loco *Operis proprii moderamina servans* idem est, ac *qui fecerit mandata*.

530. *Priorum*, maiorum: quae significatio proba, et cognita est ex Virgilio, Tacito, Plinio Iuniore.

531. *Trans sidera*, in regno caelorum, ait Evangelista.

532. CAPUT XXIII. *De homicidio*. Matth. V, 21 seqq.

535. *Ego* ex Evangelio sumptum, quod *emphasin* habet. Donatus ad Terent. Eunuch. V, 9: *Quod Ego addidit, eo dicto usus est, quo uti solent, qui plus in negotio vident. Consurgere in iras*, ut l. IV, v. 564: *Consurgat in iras—Relligio*.

536. Itala vetus in multis mss.: *Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio*. In Vulgata, et in probatissimis codicibus textus graeci deest *sine causa*: quam lectionem probare videtur Augustinus libr. I *Retract.* cap. 19, et aperte defendit Hieronymus *Comment. in Matth. In quibusdam codicibus additur SINE CAUSA: ceterum in veris definita sententia est, et ira penitus tollitur, dicente Scriptura: Qui irascitur fratri suo, reus erit, etc. Radendum est ergo SINE CAUSA*. Hanc scripturam confirmant hi versus Iuvenici, antiquitate sua venerabiles. Nonnulli ita explicant haec verba Evangelii, ut qui irascitur fratri suo, sit dignus, ut in iudicio eius exploretur causa. Maldonatus interpretationem Iuvenici et Euthymii praefert, reum esse poenae capitalis, quae contra homicidas in iudicio decernebatur. Significat Christus, eum qui in Evangelio sola occidit voluntate, non minore dignum esse poena, quam qui re ipsa occidebat in Lege.

537. *Poenas reddet*, dabit. Sallustius de Bello Iugurth. c. 17: *Impietatis in parentem nostrum graves poenas reddat*. Evangelistae verba sunt: *Reus erit iudicio*, quod interpretes referunt ad quoddam tribunal, ab hebraeis *Mispat*, id est, *iudicium* nuncupatum. Ita etiam alia verba *Reus erit concilio* exponunt de graviore alio tribunali, quod Synedrion dicebatur. Significat ergo Evangelista, aeterna poena puniendum, qui gravi odio fratri suo iratus fuerit; sed graviorem poenam iis esse infligendam, qui in verba contumeliae erumpunt. Eandem sententiam exprimit Iuvenicus, sed de tribunali *Iudicii* et *Concilii*, seu Sanedrim distincte nihil exprimit. Etenim verba *aequo sub iudice* de deo potius accipio.

538. *Nec minor*, hoc est, maior; hanc enim vim, ut puto, habent haec verba.

539. Glossa in mss. Reg., *cient—vocant*. Ovidius libr. IV *Fast.*, v. 484: *Clamat, et alternis nomen utrumque ciet*. Suetonius in Nerone cap. 46: *Exaudita vox est, nomine eum cientis*. Redundat *sub* in Iuvenico *sub nomine*, ut saepe apud Dracontium, in cuius indice verborum plura loco notata sunt verbo *sub*. Confer etiam *Comment. ad Prudent. l. II contra Symmach. v. 102*. Hoc versu Iuvenicus duplex convicium comprehendit, ab Evangelista sic expositum: *Qui autem dixerit fratri suo, Raca, reus erit concilio. Qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennae ignis*. Iuvenicus prius *fatuum* profert, tum *Raca*, quod interpretatur *miserum*, videlicet calamitosum, aerumnosum. Alii *raca* seu *racha* exponunt hominem vacuum cerebro, vanum, homuncionem: alii ex graeco $\rho\alpha\kappa\alpha$ *pannus*, hominem pauperem et pannosum: quo fortasse respicit iuvenicus. Evangelista tres gradus pectorum, et poenarum ita distinguit, ut primus sit ira in verba non erumpens, iudicio punienda, secundus verbum contumeliosum, quo frater *raca*, levis, inconstans, aut infelix, miser homo dicitur, concilii poena, seu sententia dignum, tertius verbum magis contumeliosum, quo frater *fatuus* appellatur, gehenna ignis puniendum. Etsi autem idem sit poenae genus, nempe mors aeterna, gradus tamen poenae ex diversa gravitate distinguuntur.

540. CAPUT XXIV. *De oblatione*. Matth. V, 23, 24. *Offerre* pro consecrare deo vox a Christianis saepe usurpata, et in re liturgica passim obvia. Prudentius hymn. 5 *Cathem. v. 155. Lumen, quod famulans offero, suscipe*. In Iuvenico subintelligi potest *dona*, seu *munera*, ut v. 546: *Offer grata deo tranquillo pectore dona*. Evangelista ait: *Si offers munus tuum ad altare,*

vel in Itala versione: *Si offeres munus tuum ad altare*. Christus de veteribus Iudaeorum sacrificiis loquitur: sed multo magis id intelligere oportet de Eucharistia.

547. CAPUT XXV. *Adversario, virtuti scilicet, et rationi, quae vitiis adversantur, consentiendum esse in via, hoc est, in vita*. Matth. V, 25 seq. Glossa in codice Reg. *Virtus contraria—sermo divinus tibi, dum vadis cum adversario tuo in via*. Ita etiam verba Evangelistae interpretatur S. Paulinus. Matthaeus sic habet: *Esto consentiens adversario tuo cito, dum es in via cum eo: ne forte tradat te adversarius iudici, et iudex tradat te ministro, et in carcerem mittaris*. Pro *esto consentiens* nonnulli habent *esto benevolus*, aut *concorda cum adversario tuo*. Expositio communis obvia est. Iuvenus aliam sequi videtur, nimirum per virtutem corporis contrariam homini intelligit carnis concupiscentiam, quae celeri amore casti, seu castitatis curanda est. Ratio ergo consentiendi huic adversario, seu concordandi cum illo, a Iuvenco in eo collocatur, quod castitatis amor pravas cogitationes expellat: sic enim corpus et anima quodammodo in concordiam rediguntur. *Virtus corporis* ponitur pro *corpus*, ut v. 478, *Membrorum robora pro membra*. Vide notam ad eum versum. Omeisius explicationem Iuvenici hodie recipi negat. Maldonatus plures interpretationes profert, ac fatetur, opinionem hanc Iuvenici, adversarium esse carnem, quae concupiscit adversus spiritum, teneri etiam ab Athanasio quaest. 62, quam Hieronymus quoque in comment. ad hunc locum videtur approbare.

549. Glossa Reg.: *graditur—illa virtus contraria*. Scilicet corpus, seu virtus corporis, ut ego quidem interpretor. *Per compita vitae* est expositio eius, quod ait Matthaeus *in via*. Hilarius Comment. in Matth.: *Cito in omni vitae nostrae via reconciliari nos adversario benignitate praecepit*.

550. *Polluti corporis usus*, adversarius tuus tibi repugnans. Caro enim concupiscit adversus spiritum, nisi castitatis amore curetur: tunc enim inter se consentiunt caro, et spiritus. Innuit Iuvenus libidinem, et fornicationem: connectit enim hanc sacri textus partem cum sequentibus de adulterio.

554. Evangelii verba sunt: *Donec reddas novissimum quadrantem*. Tertullianus, et Cyprianus habent *ultimum quadrantem*. Pro *novissimus*, et *ultimus* non male est *minimus*. Vide notam ad vers. 528: *Hic minimi nomen caelesti in sede tenebit*. Prudentius Hamart. v. 950: *Cuncta exacturus ad usque—Quadrantem minimum*. Fortunatus de extremo Iudicio: *Cogentur minimi quadrantem solvere nummi*. Sic etiam auctor libri de Quadraginta mansion.: *Dico, tibi, Non exies inde, donec etiam minimum quadrantem reddas*.

555. CAPUT XXVI. *Adulterium fugiendum*. Matth. V, 27 seq. Vulgata: *Dictum est antiquis*. Plerique graeci omittunt *antiquis*.

556. Sic Iuvenus reddit verba Matthaei: *Omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo*.

557. *Molimina* a poetis potissimum usurpatur pro molitione, conatu. Eo verbo saepe utitur Iuvenus. Libr. II, vers. 18: *Gentis sic sunt molimina vestrae*.

559. CAPUT XXVII. *Eruendum esse oculum, et amputandam esse manum, si erraverint*. Matth. V, 29 seq. Verbum *laqueo*, *laqueas* deest in Forcellino, deest in Ducangio: sed apposite formatum est ex *laqueus*. Composito *illaqueo* utuntur Horatius, et Prudentius, et *illaqueatus* Cicero, ut *laqueatus* Columella, et Solinus. Hinc *laqueatores* in circo dicti, qui

laqueis alios implicare didicerant. Alio sensu *laqueatus* est laquearibus ornatus. Iuvenus alibi dixit *Erroris laqueos* pro scandalis. Vide l. III, vers. 12, cum nota.

561. *Iaculare*, proice. Vide notam ad v. 424 h. l. Notanda est constructio haec, *Refert perdere membrum, quam pro magis refert, quam*. Ita etiam Vulgata, et Italica vetus: *Expedit enim tibi, ut pereat unum membrorum tuorum, quam corpus totum tuum eat in gehennam*. Boni etiam scriptores Latini aliquando in comparationibus eiusmodi *magis* vel *potius* omittunt. Tacitus Annal. I, cap. 58: *Pacem, quam bellum probabam*. Consule Forcellinum verbo *quam*, et *potius*. Prima in *rebero* communis est: sic enim multi existimant de praepositione *re*. Impersonale *refert* semper producitur.

563. *Perpetuis poenis*: quia in Evangelio fit mentio gehennae, sive ignis perpetui. Sabatierius suspicatur, Iuvenum legisse *quam corpus totum tuum, et anima mittatur in gehennam*, quod nusquam reperitur. Verum Iuvenus nihil aliud agit, nisi ut vulgatam lectionem explicet.

567. CAPUT XXVIII. *Uxorem non nisi ob adulterium dimittendam*. Matth. V, 31, XIX, 7 seqq.; Marc. X, 11, 12; Luc. XVI, 18.

568. Matthaeus V, 31: *Quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii*. Verba, quibus libellus repudii scribebatur, dicuntur *feralia*, hoc est, funesta, tristia, dira, et fortasse litibus obnoxia. Inter alia vir uxori libellum repudii tradebat, in quo scriptum erat: *Dedi illi libellum repudii in manu, schedam abscissionis, signaculum divisionis*. Alioquin libellus repudii conferebat mulieri ius ad alias nuptias. Confer not. ad l. III, vers. 475.

569. Matthaei haec verba sunt: *Omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari: et qui dimissam duxerit, adulterat*. Interpretes catholici id ita exponunt. Sola fornicationis, sive adulterii causa, aut quae huic par, graviorve ea sit, idonea esse potest, ut uxor, quantum quidem ad torum et domum attinet, separetur a viro; quod cum fit, matrimonii vinculum non dissolvitur, quod natura sua indissolubile est; et a Christo novis suis legibus indissolubile declaratur. Vir autem, qui sine causa fornicationis, aut alia pari, vel maiori, uxorem a se dimittit, facit eam moechari, quia sine ulla uxoris culpa eam libidini suae permittit. Iuvenus nonnihil obscurus est, sed ad hanc certe sententiam est revocandus.

571. Mulier sine causa idonea deserta, aut e viri domo eiecta, si alteri nubat, aut moechetur, amittet iura casti pudoris, hoc est, violabit pudorem, auctore marito. Videlicet culpa marito dabitur, quod uxor eius violet pudorem. Badius exponit: *Amittet, etc.*, non ducetur ab alio, quia qui dimissam duxerit, adulterat. Iuven., l. III, vers. 476, iterum de hoc argumento: *Nam temere exsolvet casti qui iura cubilis,—Alteraque illias thalamis sociabitur uxor,—Crimen adulterii populo sub teste subibit*. Fortasse ergo sententia huius loci est: Mulier per libellum repudii deserta, auctore marito, amittet iura casti pudoris, sive cubilis, aut coniugii.

572. CAPUT XXIX. *Non esse iurandum ullo modo, sed Est, et Non est, dicendum*. Matth. V, 33, seqq.

575. *Vestigia*, pedes, seu imam pedum partem. Vide not. ad vers. 512.

576. Iudaei summopere vitabant iurare per deum: sed facile, et temere iurabant per caelum, terram, Hierosolimam, caput proprium: quae vera iuramenta esse non credebant. Maimonides in tractatu *Shebuoth*, sive *De iuramentis* cap. 12, num. 3 et 4: *Si quis iuraverit per caelum, et terram, et solem, et similia, tametsi cogitaverit tantum de eo, qui ea creavit, iuramentum*

nihilominus non est. Haec est causa, cur, Martialis l. XI, epigr. 95, Verpum, sive Iudaeum sic alloquitur: *Ecce negas, iurasque mihi per templa Tonantis.—Non credo. Iura, Verpe, per Anchialum,* Sic vocat iuramentum per deum, quod hebraei ita formabant *An chi alon, Non: vivit Altissimus.* Alii *Anchialum* hebraice sonare aiunt *per deum viventem, vel per eum, qui vivit in aeternum.* Isaac Vossius ad Pompon. Melam. l. I, c. 8, corrigit *Ancharium*, h. e., asinum: quia Iudaeis imputabatur, quod asinum adorarent. Christus prohibet omnia haec iuramenta, quae vere esse iuramenta declarat: prohibet, inquam, non solum ne falso, sed etiam ne temere, et sine causa emittantur. Iurisiurandi exemplum per terram apud Theocritum occurrit Ν□ Δ□v dorice pro v□ I□v.

578. Martialis l. IX, epigr. 49: *Per tua iurares sacra, caputque tuum.*

583. *Obreptans*, Plauti Ciceronisque verbum. *Vis tetra veneni*, ut vers. 420, *Vis livida*; et vers. 440, *Effuge, pestiferi rabies vesana veneni.* Etiam hoc loco sermo de diabolo esse videtur. Matthaeus ait: *Quod autem his abundantius est, a malo est.* Maldonatus eandem interpretationem cum Theophylacto tuetur. Alii alio modo exponunt.

584. CAPUT XXX. *Qualem quisque inflixerit poenam, talem et ipse sustinere cogebatur: quia par pari veteri lege referendum.* Matth. V, 38 seqq.

585. *Sequatur*, ut vers. 538: *Nec minor illorum convicia flamma sequetur.* Vide not. ad Dracont. l. II, v. 470.

588. *Praebere*, passim usitatum in re simili, ut *praebere collum cultro, praebere iugulum, praebere cervicem, os ad contumeliam.*

591. CAPUT XXXI. *Iubenti ire viam, onusve ferre, parendum.* Matthaei, V, 41.

592. *Ire viam*, ut vers. 266. h. l., *Venisse viam.*

594. CAPUT XXXII. *Eleemosynas erogandas, et mutuuum dandum gratis.* Matth. V, 42. Evangelistae verba sunt: *Petenti a te, da ei, et volenti mutuari a te, ne avertaris.* Nonnulli etiam prima verba explicant de eo, qui petit, ut sibi aliquid commodetur. Iuvenus diserte refert ad eleemosynam, quae facienda est illis quoque, qui se egentes simulant. Nam in nonnullis Italiae mss. ita haec verba exprimuntur: *Omni qui petit a te, vel Omni petenti.* Isidorus libr. III. Sentent. cap. 60, num. 13: *Quicumque non egens poscit, etiamsi indigentem se simulet, ex toto illi corde commisereri oportet. Et licet ille fortasse falsam indigentis speciem praeferat, is tamen, qui simpliciter impertit, fructum misericordiae non amittit.* Fortasse legendum *Quicumque egens poscit, vel Quicumque poscit, etiamsi, etc.*

597. CAPUT XXXIII. *Diligendos esse Inimicos.* Matth. V, 43 seqq; Lucae VI, 27.

598. *Caecus* ad affectus animi, qui homines caecos, et praecipites faciunt, saepe trahitur, ut *caeca cupiditas, ira, avaritia, et similia.*

601. *Excindere* eleganter, quasi de urbe aliqua diruenda agatur.

602. *Sequi adversis animis, odiisque*, scilicet persequi, insectari. Tacitus libr. IV Hist. cap. 29, *Hostem pilo sequi.* Sic locuti Virgilius, Ovidius, Caesar, Florus.

604. Confer notam ad l. II, vers. 560.

605. Plerique mss. graeci, et Patres apud Wetstenium legunt cap. V Matth. vers. 47, *amicos, pro fratres*.

607. Hic versus explicandus est ex Evangelii textu: *Nonne et publicani hoc faciunt?* scilicet diligere amicos. Gens ergo dedita lucris, hoc est publicani serviunt tantum amicis.

608. *Perfectus*, numeris omnibus absolutus, etiam de homine dicitur. Cicero de Offic. libr. I, cap. 15: *Quoniam vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus, etc.*

609. CAPUT XXXIV. *Ostentationem inanem in bonis operibus devitandam esse*. Matth. VI, 1 seqq. Iustitiae nomine eleemosynam hoc loco intelligi, plerique docent: hebraei enim simili vocabulo eleemosynam appellabant.

611. *Posterius* more adverbii pro *post, postea*, Cicero, Nepos, Plautus, aliique usurpant. Ut poena crimen sequitur, sic merces bonum opus. Sallustius in orat. Philippi contra Lepidum ante med. libr. I Fragment. Histor. cap. 14: *Ubi malos praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est*.

616. CAPUT XXXV. *Captationem laudum in oratione declinandam*. Matth. VI, 5 seqq. Verbum *praetumidus* apud Claudianum non semel occurrit.

617. Glossa Reg., *assistere—adesse sibi*. Haec est propria significatio verbi *assisto*, quasi pro *asto, vicinum me sisto*. Exemplorum optimorum plena ubique sunt Lexica.

618. *Multifluus*, ut vers. 137, *Largifluus*. Arator l. II, vers. 1064: *Pocula dat de vase suo, cunctosque rigari—Multifluo sermone iubet*. Sic Dracontius effinxit *dulcifluus* libr. I, vers. 164. Sermo est de battologia precum, qua multis verbis multa petuntur, aut eadem verba iterum, atque iterum inani sono repetuntur.

620. Hebraeorum mos erat secreta cubicula intra aedes quasi oratoria habere. Vide Iudith cap. VIII, vers. 5. Ovidius II Metam. vers. 737, *Pars secreta domus*, ex quo eandem consuetudinem apud ethnicos viguisse colligitur. In hunc Matthaei locum expendendae sunt observationes Balthasar Holberg, et Salom. Deylingii *De battologia precum*. Distinguendum quippe est multiloquium inane, quod iure reprehenditur, a iugi precatioe ad pietatis regulas conformata. Augustinus epist. 130, al. 121, cap. 10: *Absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio. Nam multum loqui est in orando rem necessariam superfluis agere verbis. Multum autem precari est ad eum, quem precamur, diuturna et pia cordis exercitatione pulsare*.

622. *Trepidatio*, tremor, palpitatio cordis rei alicuius desiderio, vel metu commoti. Est enim cor sedes affectuum. Tibullus l. I, eleg. 11, v. 11: *Nec tristia nossem—Arma, nec audissem corde micante tubam*. Plautus Aulul. IV, 3, 3, *Continuo meum cor coepit artem facere ludicram,—Atque in pectus emicare*.

625. *Votum* interdum est optatum, desiderium, voluntas: aliquando precatio. Utrolibet modo hic sumi potest: sed rectius videtur, ut pro precibus sumatur.

626. CAPUT XXXVI. *Oratio dominica*. Matt. VI, 9 seqq.; Lucae XI, 2 seqq.

627. *Sanctificetur*: de hoc verbo recale notam ad vers. 33. b. l.

631. In nonnullis mss. Italicae veteris versionis legitur: *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie pro Panem nostrum quotidianum, etc.* Graece est $\pi\alpha\iota\sigma\iota\omicron\nu$, quod nonnulli reddunt *supervenientem*, alii *crastinum*, alii *substantivum*, alii *egregium*, plerique *supersubstantialem*. Putat Sabatierius, ad hanc lectionem respicere Iuvenum. Sed incerta res est: nam Iuvenus pro pane dixit vers. 416, *substantia panis*, et pro sale vers. 510, *substantia salis*. Schoettgenius putat, *vitam* dici panem vita spirituali, quia *sanctus* vocatur.

633. *Debitum* absolute est res debita, aes alienum. In plurali raro usurpatur ab antiquioribus.

634. *Foenus* est lucrum ex pecunia proveniens: ponitur et pro ipsa sorte. Verba Evangelii sunt: *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Koenigius *foenera* pro debito abusive positum ait: et deesse putat *fac*, aut aliquid aliud, scilicet in vulgata scriptura. Locus hic a nobis restitutus bono sensu procedit.

635. Exponit verba: *Et ne nos inducas in tentationem*. In Itala versione: *Et ne passus nos fueris induci in tentationem*. Hilarius in Psalm. CXVIII: *Non derelinquas nos in tentatione, quam ferre non possimus*. Concinnant alii Patres, qui fortasse magis sensum, quam verba orationis Dominicae exhibent.

636. Illa verba orationis Dominicae, *Libera nos a malo* ex graeco multi exponunt, *Libera nos a daemone*, qui malus antonomastice dicitur. Iuvenus cum plerisque *a malo* accepit neutro genere. *Lux* hic, et alibi statum prosperum denotat.

640. CAPUT XXXVII. *Ieiunandum esse, non tamen ad captandam famam, ut faciunt hypocritae*. Matth. VI, 16 seqq.

641. *Foedare* loco verbi *extermino*, quod Itala versio, et Vulgata proferunt. Hieronymus in Comment. ad hunc loc. *Verbum EXTERMINANT, quod in ecclesiasticis scripturis vitio interpretum tritum est, aliud multo significat, quam vulgo intelligitur: exterminantur quippe exules, qui mittuntur extra terminos. Pro hoc ergo sermone demoliuntur semper accipere debemus*. Re vera in nonnullis mss. legitur *demoliuntur*. In Iuvenico *foedare* est explicatio utriuslibet verbi, sive *demoliuntur*, sive *exterminant*. Terentius Phorm. I. 2, id dixit *formam extinguere*. Nativum colorem in pallorem convertere alicuius medicamenti artificio veteres didicerant.

643. *Nitefactus* ex *nitefacio*. Gellius l. XVIII, c. 11: *Ventus mare coeruleum crispicans nitefacit*. Similia apud alios sunt *inanefactus*, *cadefactus*, *aliefactus*, *ardefactus*. Koenigius *nitefacio* alicubi inveniri ignorabat.

644. *De* abundat, ut saepe apud poetas Christianos. Haec autem vel de privatis ieiuniis intelliguntur, vel eo spectant, ut ieiunantes non affectent pallorem vultus.

647. CAPUT XXXVIII. *Terreno thesauro non esse imminendum, sed caelesti*. Matth. VI, 19 seqq.; Luc. XII, 33.

648. Serenus Sammonicus De medic. produxit primam in *tinea*: *Natura, interno cum viscere tinea serpens*. Cohaeret Sedulius IV, 20: *Non mordax aerugo vorat, non tinea sulcat*.

Corripuit Prudentius Psychom. vers. 600: *Materiem, tineis etiam marsupia crebris*. Corripuerunt antiquiores Horatius, Ovidius, Iuuenalis, nisi malis synaeresin agnoscere, quam pariter in Iuueno et Prudentio debes admittere. Sed potius tenendum est, primam esse brevem: nam apud Serenum legendum est *taenia serpens*.

652. *Res pro re familiari, opibus, censu, patrimonio, bonis saepe apud poetas et quosvis alios scriptores occurrit.*

657. *Oculus nequam*, vitiosus, aut inutilis, et ad videndum ineptus. *Pravum* adverbii more: quod Iuueno frequens est.

658. *Incumbere* pro instare, ingruere, ut *tempestas incubuit, venti incubuerunt*. Reuschius tmesim agnoscit in *incumbent super*: sed melius est *super membra incumbent*.

660. *Sine luce tenebris*; quia tenebrae nullam unquam lucem habent, aut habere possunt. Matthaeus ait: *Si ergo lumen, quod in te est, tenebrae sunt: ipsae tenebrae quantae erunt?*

661. CAPUT XXXIX. *Non posse quemquam servire duobus dominis. Item nimiam ciborum, et vestium curam e corde eliminandam, nec plus aequo sollicitos esse oportere*. Matth. VI, 24 seqq., Lucae XII, 22, et XVI, 13.

666. *Solicitet*: idem verbum in simili argumento apud Prudentium, et Columbanum, ut leges in not. ad v. 683, h. l.

667. *Faciles victus*, quia victus homini necessarius facilis est, et parabilis, sive facile obtinetur. Hac significatione *victus* dicitur tam in singulari, quam in plurali.

670. Virgilius l. I Georg. vers. 45: *Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro—Ingemere*. Plinius l. XVII, cap. 4, dixit *vomerem imprimere*. Hoc sensu *vomere presso* pro *depresso*, aut *impresso*.

671. *Terga* pro superficie, ut *terga maris*. Virgilius libr. I. Georg. vers. 97: *Et qui proscisso quae suscitatur aequore terga,—Rursus in obliquum verso perrumpit aratro*. Et libr. II, vers. 236: *Glebas cunctantes, crassaque terga—Exspecta, et validis terram proscinde iuvenis*. Iuuenus saepe idem vocabulum ad terrae superficiem indicandam adhibet. Columella l. II, cap. 2, vers. fin.: *Exiguus vomeribus, et dentalibus terram subigere*.

673. Cellarius De Barbarism. in Cur. poster. ait, non satis constare de auctoritate verbi *saties* pro *satietas*. At verbum *satias* pro *satietas* probat idem Cellarius, quia non solum antiquissimorum est Terentii et Lucretii, sed etiam Livii, et Taciti. Alios addit Forcellinus.

674. *Curatio* proprie est cura, administratio. Hinc transfertur ad illam curam, quae morbis adhibetur.

675. Sententia inversa est in Iuueno, aut traiecta sunt verba, et aliquod hemistichium deest. Evangelista ait: *Nonne vos magis pluris estis illis? Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum unum? Et de vestimento quid solliciti estis? Considerate lilia agri, quomodo crescunt: non laborant, neque nent, etc.* Igitur haec verba, *Nec dignum fuerat vestis suspendere curam*, coniungenda sunt cum verbis, *Cernite per pingues, etc.* Obscurum etiam est, *Nec dignum fuerat vestis suspendere curam—Pectoribus pro Nec*

dignum fuerat curam de veste retinere pectore. Verbum autem *cubitalia* probum est: quo utuntur Livius, Plinius, Palladius.

680. Intellego, cum Salomon afflueret regni divitis *aula*, ut *aula* sit in auferendi casu.

681. *Gratia* pro elegantia, venustate, pulchritudine. Sic hoc verbum accipiunt Plinius, Celsus, Quintilianus, Apuleius, et aequales. Hinc tres *Gratiae* nomen traxerunt.

683. Barthius libr. XXXV Advers. cap. 12 haec observat: *Nemini non ignarissimo non est notum CULTA poetis loca fertilia, fecunda, et subacta esse. At vero non est proletarium, LAETA eadem significari. Iuencus libr. I: Quod si pratorum, fruticumque virentia laeta— Ipse deus vestit, Et in talibus tales scriptores non sunt aspernandi, quos vulgus nulla ratione contemnit: essent autem maioris auctoritatis, nisi per tot barbaras monachorum manus ad nos pervenissent.* Rogarem a Barthio, per quas alias doctiores manus ad nos pervenire potuissent haec carmina? Aut quo pacto nos ea nunc haberemus, nisi per monachorum manus ad nos tandem essent delata? Neque vero probo, quod ait Barthius, *laeta* poetis esse loca fertilia ex hoc loco Iuenci: nam cum *laeta* coniungatur cum *virentia*, hoc potius nomen absolute positum esse censendum est, ut l. II, vers. 817: *Seminibusque illud minus omnibus esse virentum.* Columella libr. I, cap. 5: *Armentis, et virentibus, eorumque fructibus.* Et l. III, cap. 8: *Natura parem legem fecunditatis dixit virentibus, atque hominibus, ceterisque animalibus.*

684. *Vestit*: de hac metaphora vide not. ad Dracont. l. I, vers. 184: *Nostris obnoxia flammis, quia Evangelista Matthaeus ait: Si autem foenum agri, quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, deus sic vestit, etc.* Nempe in furnum mittitur. Clarius Itala vetus in ms. 1 Sangerm., *Et cras in ignem mittitur.* Badius de exustione solis verba Iuenci praepostere exponebat.

689. *Spontaneus*, Senecae, et posteriorum verbum. A Cellario saeculo argenteo restituitur contra Vossium: sed locus Plinii, quem allegat ex Borrichio, incertae lectionis est.

690. Prudentius Psych. v. 615: *Nec te sollicitet res crastina.* Columbanus: *Nec te sollicitet circumflua copia rerum*: quod ex cit. loco Prudentii sumptum, et ex alio Hamartig. v. 333: *Et nitidis fallens circumflua copia rebus.*

691. Evangelii textus est: *Crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi: sufficit enim diei malitia sua.* Graece pro *malitia* est κακία, *afflictio, molestia*. Recte ergo Iuencus *pro fraude*: nam *fraus* damnum etiam significat. Confer not. ad Dracont. l. III, v. 326.

692. CAPUT XL. *Non esse temere iudicandum. Tum cernere nos festucam in alieno oculo, trabem vero in nostro non sentire. Item non iaciendas esse porcis margaritas.* Matth. VII, 1 seqq.; Lucae VI, 37; Marc. IV, 24.

693. *Iuris vestri documenta sequetur*: iudicabit vos in iudicio, quo vos iudicaveritis. Par pari referet.

702. Audiendus hoc loco est Lupus abbas Ferrariensis epist. 8: *Servius auctor est, qui in eo versu, ubi Virgilius systolen fecit his verbis, Egerimus, nosti, et nimium meminisse necesse est, Ri, inquit, metri necessitate corripuit. Item Iuencus: Ne sanctum canibus dederitis, neve velitis, licet quidam praeteritum perfectum subiunctivi, et futurum differre scribant.* Quidquid

id est, grammatices tuta regula est, *Ri subiunctivi poterit variare poesis*. Exempla in optimis quibusque poetis invenire licet.

703. *Monilia*: hoc est, margaritas, quibus ornantur monilia.

705. *Rumpent*, lacerabunt. Ovidius in Ibin v. 603: *Quidque Lycurgiden lethavit et arbore natum,—Idimonaque audacem, te quoque rumpat aper*. Adde Martialem l. XII, epigr. 14.

706. CAPUT XLI. *Petendum, quaerendum, et pulsandum esse*. Matth. VII, 7 seqq., XXI, 22; Marc. XI, 24; Luc. XI, 9; Ioan. XIV, 13.

711. *Durities*, quia homines rigidi, et duri sunt, hoc est. ad benignitatem parum proclives.

713. *Quam magis gaudet*, hoc est, quanto magis: nam *quam* proprie significat *quantum, quantopere*. Pro bonis, iustis adhibetur *aequis*. Virgilius Aeneid. lib. VI, 129: *Pauci, quos aequus, amavit—Iupiter*. Vide 123 h. l.

717. CAPUT XLII²³. *Latam esse viam, quae ducit ad perditionem, angustam vero, quae ad salutem*. Matth. VII, 13 seqq.; Luc. XIII, 24.

718. *Quam lata*, forte valde lata, et spatiosa via est. Evangelista ait: *Intrate per angustam portam, quia lata porta, et spatiosa via est, quae ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per eam*. At in versiculo seq. cum admiratione: *Quam angusta porta, et arcta via est, quae ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inveniunt eam!* Crediderim tamen, abesse posse etiam a textu sacro eam notam admirationis: nam rectus est hic sensus, Valde angusta porta, et arcta via est, eam enim vim habet particula *quam*. Itaque in hac ipsa sententia exprimenda eam particulam omittunt Hilarius, Ambrosius, Leo Magnus, et alii. Plerique mss. codices graeci apud Wetstenium, et Matthaëum habent non $\square\tau$ ²⁴, sed $\tau\square$. Haec particula interrogationem, vel admirationem etiam in Iuvenco arguere potest.

720. *Per prona*, per declive, quia *facilis descensus averni*. Silius libr. XV, 234: *Pugnabat natura soli, parvoque superne—Bellantum nisu, passim per prona voluti—Truncato instabiles fundebant corpore vitam*. Seneca epist. 123: *Qui per pronum eunt, resupinant corpora, qui in arduum, incumbunt*.

722. *Scrupus* est saxum asperum: hinc *scrupeus*, saxis asperis plenus, et *scrupea* loca aditu difficilia vastis saxis horrida. *Celsa* cum *virtus* potius coniungendum, quam cum *scrupea*.

723. *Illex* ab *illiciendo*: vide comment. ad Prudent v. 328 Psychom. Cum genitivo apud Apuleium in Apologo: *Illex animi Venus*.

724. *Suasit* cum accusativo loco dativi. Sic etiam Apuleius, Tertullianus, et alii locuti sunt. Si sequatur infinitivus, tunc non ita rarum est *suadeo* cum accusativo personae, ut *Suadeo te quiescere*. Semper tamen melius est *Suadeo tibi*.

²³ Arévalo corrigió el número que lógicamente era el XLII siguiendo con la numeración. Corrige en este caso una errata. Estos son los términos que utiliza: p. 154. in not. col. I lin. I lege =CAPUT XLII.

²⁴ Más adelante corrige asimismo la grafía de un término griego que aparecía en esta nota. Dice así: Ibid. lin. 22. lege = non $\square\tau$.

725. *Pronosque*, ut v. 720, *per prona*.

726. *Sonipes* poeticum pro equo. Haec a Iuvenco addita sunt, ut sententiam evangelicam confirmet. Quo loco satis ostendit, quam sublimi stylo canere potuisset, si liberius vagari voluisset.

727. Horatius, l. III, od. 4. v. 45: *Qui terram inertem, qui mare temperat—Ventosum*.

728. CAPUT XLIII. *De pseudopropheta et hypocrita*. Matth. VII, 15 seq.; Luc. VI, 44. *Observare aliquem* interdum est venerari et colere: sed aliquando significat considerare, et speculari, ut ab eius insidiis caveat is, qui observat.

735. *Molitio*, conatus: de re bona et mala promiscue adhibetur. Insidiantium non solum doctrina perspicienda est, sed etiam mores explorandi.

737. *Ruris per terga*: Vide not, ad v. 671.

740. CAPUT XLIV. *Non qui dicunt, Domine, Domine, in regnum caelorum, sed qui faciunt iussa dei*. Matth. VII, 21 seqq. Omeisius per hendiadyn exponit *verbis, et honore*, videlicet *verbis honorificis*.

742. *Spontanea*: vide not. ad v. 689.

745. Virgilius, libr. II Aeneid. v. 324: *Venit summa dies, et ineluctabile tempus*.

749. *Virtutes*: hoc vocabulum in sacris litteris, et ab ecclesiasticis scriptoribus passim miraculis tribuitur.

753. *Res gestae et gesta* sunt insigniora quaedam acta. Idcirco Badius melius putaret *factis*, quia de privatis loquitur.

754. CAPUT XLV. *Domum supra petram aedificatam manere illaesam, supra arenam vero ruere*. Matth. VII, 24, seqq., Luc. VI, 47 seqq. De vocabulo *quisque* pro *quisquis* vide not. ad Dracont. libr. II. 719, et comment ad Prudent. hymn. 7 Cath. v. 216.

755. *Fundamina* vox poetica Virgilii, Ovidii et aliorum.

756. *Librata*, quasi ad libram collocata, ad libram condita, ut nutare nequeant, libellae instrumento aequata. *Surgent*, ex Virgilio, l. I Aeneid. V. 441: *O fortunati, quorum iam moenia surgunt*.

761. *Diversis*: nempe oppositis, contrariis, nam hac etiam significatione nomen *diversus* gaudet, quod multis exemplis Lexicographi confirmant, *Lubricum* substantivi more dixerunt Plinius, Macrobius, Ulpianus et alii.

768. *Immensum* adverbii more efferunt Sallustius, Ovidius, Tacitus et alii. *Stupuit* de stupore ex admiratione orto cum accusativo iterum l. II, V. 297: *Stupere magistrum*.

769. Evangelista Matthaeus ait: *Erat enim docens eos, sicut potestatem habens, et non sicut scribae eorum, et pharisaei.* Intelligit ergo Iuvenus *veterum* nomine scribas, et pharisaeos, aut etiam seniores.

770. CAPUT XLVI. *Descendens Iesus de monte, leprosum curat.* Matth. VIII, 1. seqq., Marc. I, 40; Luc. V, 12.

774. *Iuvenis.* immo *vir plenus lepra*, ut ait Lucas. Adisis not. ad l. II V. 332, 419, de hac voce *iuvenis*.

776. *Voluisse tuum*, voluntas tua. Vide not. ad Dracont. libr. I, V. 367.

777. Virgilius, libr. VII, V. 350: *Volvitur attactu nullo.* Varro etiam ablativo *attactu* usus est: *ac negat* Forcellinus, extra ablativum casum exempla reperiri . . . *Purgare* verbum est huic rei accommodatissimum, ut notavit Arntzenius, Observat. Spec. cap. 9. Cyprianus, de idol. Vanit., *Leprosos purgaret.*

780. CAPUT XLVII. *Puerum centurionis paralyticum curatum.* Matth. VIII, 5 seqq.; Lucae VII, 1.

782. Quem Matthaeus *puerum* semper, Lucas plerumque *servum*, aliquando *puerum* vocat. Romani servos suos etiam senes vocabant *pueros*. Confer comment. ad Prudent. hymn. 9 Cathem. V. 1. Non igitur video, cur Iuvenus *impubem puerum* dicat centurionis servum. Saepe *iuvenem* vocat hominem adultum: at *puer impubes* ad veram pueritiam omnino referendum est.

784. *Dissolvit*: verbum proprium ad paralytin explicandam. Vide not. ad Dracont. l. II, v. 118: *Ossibus et nervis resoluta carne relectis.* Quod *poena superstes* vitam teneret, ita intelligo, in membris paralyti resolutis et mortuis poenam fuisse, quae superstes erat vitae aliorum membrorum. Confer not. ad v. 605 l. II.

791. *Dat dicta*: aliquando *dare verba* significat loqui, non fallere. Exempla protuli in not. ad Dracont. libr. III, V. 456.

792. *Memini me invenisse*: elegans esset cum infinitivo praesenti, etiamsi de re praeterita sermo sit. Verum etiam cum infinitivo praeterito apud Ciceronem, Virgilium aliosque probos scriptores reperitur.

795. *Caeli regnum sublime* figurate pro *regnator caeli sublimis*. Reuschius supplebat, *Vel caeli regnum tenens vocabit*, vel *Pater caelestis ad caeli regnum vocabit*. Notandum *vocabit* cum infinitivo *accumbere vitali mensae*. Horatius, libr. II, od. 18, in fin., de Charonte: *Hic levare functum—Pauperem laboribus—Vocatus, atque non vocatus audit*. Nonnulli ita ordinem collocant: *Charon vocatus, atque non vocatus audit levare, etc.* Alii, melius: *Vocatus levare pauperem functum laboribus, atque non vocatus, audit*. Nimirum pauperem a laboribus sublevat, sive ad id vocetur, sive non vocetur. Notandum etiam verbum ipsum *vocabit*, quod absolute positum solemne est pro *invitare ad coenam*. Hinc *vocator*, et *vocatio*. Exempla, qui volens, leges apud Forcellinum, aliosve lexicographos.

796. Virgilius, I Aen. v. 83: *Tu das epulis accumbere Divum.*

797. Matthaeus hic, et cap. XXII, V. 13, vocat *tenebras exteriores*. Mazochius, ad Matth. VIII, 12, tom. III Spicil., hanc appellationem desumit ex eo, quod locus carceris secretior, et obscurior erat veluti carcer extra carcerem. Acta S. Vincentii, sect. 8: *Quaerite locum tenebrosum, et oppressum urgente tectura, ab omni publica luce sepositum, perpetuaque nocte damnatum, reatui eius peculiarem, extra videlicet carceres carcerem.*

798. *Horrendum* adverbii more. Virgilius, lib. VI, 288. *Horrendum stridens*. Mitto alios.

799. *Acta*, coacta, impulsa, subacta. Has enim significationes aliasque id verbum habet.

802. *Cum voce*: vide var. Lect. ad I. II, V. 597, *Cum dicto*.

804. *Recursus* proprie significat reditum, qui currendo fit. Matthaeus in Vulgata solum habet: *Et dixit Iesus centurioni: Vade et sicut credidisti, fiat tibi: et sanatus est puer in illa hora*. Itala in nonnullis mss., plerique graeci codices, Versio Aethiopica, et Syra altera, addunt: *Et conversus centurio in domum suam, eadem hora invenit puerum sanum*.

805. *Laetatur* cum infinitivo satis usitatum est.

806. CAPUT XLVIII. *Socrum Petri febricitantem tactu liberatam*. Matt. VIII, 14 seq.; Marc. I, 30 seq.; Luc. IV. 38.

807. Sedulius, libr. III V. 33: *Forte Petri validae torreat lampadis aestu—Febris anhela socrum*. Proprie *anhela* est anhelans, ut *socrus anhela*. Sedulius febrim *anhelam* vocat, quia anhelare facit. Consule notas in editione Arntzenii. *Iacebat* apposite etiam dictum: nam hoc verbum saepe adhibetur, cum de aegris sermo est.

808. *Salvator*: vox antiquioribus ignota, a christianis scriptoribus. Tertulliano, Lactantio, et aliis usurpari coepta: cuius proinde usum egregie vindicat Augustinus, serm. 299 sect. 6. Profertur etiam vetus inscriptio ex Grutero, pag. 15, num. 5: *Iovi custodi Quirino Salvatori pro salute Caesaris Nervae Traiani, etc.* Isidorus, l. VII Orig. cap. 2, cum S. Augustino idem verbum defendit. Annotator Isidori advertit, *sotera*, seu *salvatorem* non satis exprimi *servatoris* voce.

809. *Ministerium praebere* dixit Ulpianus, ut alii *ministerium praestare, facere*.